

Mongolian Economy

2020 оны дөрөвдүгээр сар (163)

www.mongolianeconomy.mn

Бизнес

Хувийн өмчийн амт

Эдийн засаг

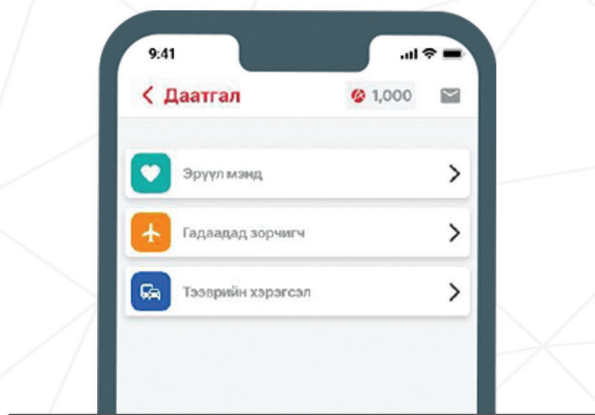
Монгол Өрх-Хөгжлийн
Бодлого

Өсөлтийн
30 жил
1990 2020

ДААТГАЛ
SINCE 1994

Даатгалын үйлчилгээг **гар утсаараа авах** боломжтой боллоо

Download on the
App Store

Available on the
Google Play

info@arddaatgal.mn

arddaatgal.mn

цэнэг.эрдэмтэй.өнгөлөх

7720 0089

AMERICAN TOURISTER

SINCE 1933

• Наран Молл 2-р давхарт

/Хүүхдийн 100/

• Наран Плаза 2-р давхарт

/Энхтайваны гүүрний баруун талд/

• Наран Плэйс 2-р давхарт

/13-р хорооллын дунд зам/

• Наран Пойнт 1-р давхарт

/Засгийн газрын ордны баруун хойно/

• Шангри-Ла Төв 1-р давхарт

/Олимпийн гудамж 19А/

• УТАС: 8616-8646

МОНГОЛ, АНГЛИ ХЭЛЭЭР САР ТУТАМ

**Улирлын
захиалга
30.000₮**

**МОНГОЛ ШУУДАН
ТҮГЭЭМЭЛ ШУУДАН**
-гаар дамжуулан
захиалаарай

Утас: 7011-5477, 7011-5476

www.mongolianeconomy.mn

**Mongolian
Economy**

ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАГЧ, ЭРХЛЭГЧ:

Д.Бэхбаяр (9999 4248)

ЗӨВЛӨХ РЕДАКТОР:

Б.Үүрийнтуяа

РЕДАКТОР:

Н.Энхбаяр (9916 1303)

"ДЭЛХИЙ" СЭТГҮҮЛИЙН

ОРЛОГЧ ЭРХЛЭГЧ:

Б.Энхцэцэг (9009 9880)

СЭТГҮҮЛЧИД:

Г.Даваадорж

Г.Орхон

З.Цэлмэг

Б.Мишээл

Т.Сарангуа

(Хятад дахь сурвалжлагч)

Р.Ундаръяа

(Япон дахь сурвалжлагч)

ДИЗАЙНЕР:

Ш.Оюундарь

МАРКЕТИНГИЙН АЛБА:

Б.Энхцэцэг (9009 9880)

Ц.Оюун-Эрдэнэ (9915 6968)

Г.Амарсайхан (9499 2389)

ХАЯГ: Улаанбаатар,

Чингэлтэй дүүрэг, I хороо,

Экспресс тауэр. 1101 тоот

ВЭБ: www.mongolianeconomy.mn

И-МЭЙЛ:

info@mongolianeconomy.mn

FACEBOOK: Mongolian Economy

TWITTER: EconomyMongolia

УТАС: 7011 5476, 7011 5477

15160 Улаанбаатар,

Төв шуудан, ш/х-2762

СЭТГҮҮЛ ЗАХИАЛГА:

Монгол шуудан (Утас: 7007 8916)

Түгээмэл шуудан (Утас: 7011 5015)

Ололтоороо бахархаж алдаагаа засаж залруулъя

Бид ардчилсан нийгэмд амьдарч байгаадаа баяртай байдаг. Ардчилсан нийгмийн нэг эд эс нь болон дуу хоолойгоо нийгэмдээ хүргээд явж байна. Энэ өөрөө ардчилсан хувьсгалын бидэнд өгсөн том ололт. Бид энэ ололт, амжилтаа үнэлж, хүндэлж, бас хамгаалах ёстой. Монголчуудыг богино хугацаанд тайван амгалан замаар ийм нийгмийг цогцлоон бүтээж байгааг дэлхий хараад гайхан магтдаг.

Ардчилсан нийгмийг бүтээх гээд дайн тулаан хийж, ард иргэд нь ядарч зүдэрч, ядууралд орсон олон улс бидэнд атаархлын харц шидэж байна. Дэлхий ертөнц бидний ололтыг олж хараад бахархаж байхад харин бид өөрсдөө сүүлийн жилүүдэд энэ амжилтаа мартсан мэт аашлах болжээ.

Бид юуны хүчинд өнөөдөр эрх дураараа аашилж байгаа вэ. Бид юуны хүчинд өнөөдөр гадны ямар ч улс руу чөлөөтэй аялж, ажиллаж, сурахаар явах боломжтой байна вэ. Бид юуны хүчинд өөрийн гэсэн хувийн өмчтэй байна вэ. Бид юуны хүчинд дуртай хувцсаа өмсөж, дуртай зүйлээ идэж ууж, дуртай дуугаа сонсож, дуртай гар утсаа барьж, телевизийн дуртай сувгаа үзэж байна вэ. Бид юуны хүчинд үг хэлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхтэй байна вэ. Бид юуны хүчинд оюун санааны эрх чөлөө эдэлж байна вэ. Бид юуны хүчинд дуртай цагтаа хэнийг ч, юуг ч хамаагүй шүүмжилж байна вэ. Энэ бол ардчиллын буян, ололт, үнэ цэн.

Монгол Улсад ардчилсан нийгэмд ороод дариу 30 жилийг үдэж байна. Хувь хүний насаар бол үнэхээр их хугацаа, улс гүрнээр аваад үзвэл туйлын богино хугацаа гэдэг нь үнэн. Гэхдээ бид 30 жилд хийсэн ажлаа дүгнэн хэлэлцэж,

ололтоороо бахархаж, алдаагаа засан залруулж явах учиртай. Ололтын хувьд олон бий. Алдаа гэвэл бас амаргүй олон асуудал бий.

Mongolian Economy сэтгүүл ардчиллын үнэ цэн болон эдийн засгийн талаас өнгөрсөн гучин жилд ямар өсөлт, хөгжил гарсныг онцолсон нийтлэлүүд бүхий тусгай дугаарыг хийлээ. Эдийн засгийн голлох салбарт ямар өсөлт, дэвшил, алдаа оноо гарсан талаарх нэлээд товчлон тоймлосон нийтлэл, ярилцлагуудыг орууллаа.

Өнөө жил мөн АН-ын үүсэн байгуулагдсаны 30 жилийн ой тохиож байгаа. Ардчиллын салхийг авчирч, ардчилсан хувьсгалыг хийж, ардчиллыг Монгол Улсад нутагшуулсан гавьяа АН-д ногдоно. Өөрөөр хэлбэл, ардчилсан Монгол Улсын хөгжилд АН түүхэн том үүрэг гүйцэтгэсэн билээ. Түүх үнэн байх ёстой. Тиймээс энэхүү дугаар дээр АН-тай хамтран ажиллалаа. Түүхэн ойн өдөр АН-ын дарга С.Эрдэнэ болон АН-ын ҮЗХ-ны төлөөлөлтэй хийсэн ярилцлагуудыг энэхүү дугаартаа орууллаа.

Харин энэ 30 жилийн эдийн засгийн түүх, ололт болоод алдааг АН, МАН хамтран бүтээсэн гэж хэлмээр байна. Монгол Улсын 30 жилд гаргасан эдийн засгийн хөгжлийн нийт үзүүлэлт гэж л бид ярина. Түүнээс МАН-ын Засгийн газар, АН-ын Засгийн газрын тоон үзүүлэлт гэж тус тусад нь авч үзээгүй болно. Ийм нарийн статистик мэдээлэл бүхий судалгаа өнөөдөр манайд хийгээгүй ч байна.

Mongolian Economy сэтгүүлийн хувьд улс төр, улс төрийн нам хүчнүүдээс хараат бус, эдийн засаг, санхүү, бизнесийн үнэн бодит мэдээ мэдээллийг уншигчдадаа хүргэх зорилготой ажилладаг гэдгээ энд бас онцлон хэлье. ■

Mongolian Economy сэтгүүлийн редакци

С.Эрдэнэ: Ардчиллыг нутагшуулна гэдэг том зорилго, боломж байсан

Ардчиллын “баруун гар”

Эрх чөлөөгөөр “наадагчид”

Үнэ цэн 8

Ардчиллын 30 жил

Инфографик 10

Их Шилжилт 1990-2020 он

Зочин 12

С.Эрдэнэ: Ардчиллыг нутагшуулна гэдэг том зорилго, боломж байсан

Үзэл бодол 18

Ардчилсан Монголын эдийн засгийн түүх: либералчлалаас популизм руу

Байр суурь 22

Ц.Туваан: Эрх чөлөөг дээдэлсэн бодлого АН-ын өрсөлдөх чадвар болно

Байр суурь 23

Б.Бямбасайхан: Тусгаар тогтнол, ардчиллаа эдийн засгаараа бэхжүүлэх хэрэгтэй

Макро эдийн засаг 24

Өсөлтийн 30 жил

Бодит салбаруудын өсөлт

Уул уурхай 26

Хуйсагнасан 30 жил

Гадаадын хөрөнгө оруулалт 28

Нээлттэй зах зээлийн зүрхний цохилт

Банк санхүү 29

Унах бүртээ улам сайжирдаг систем

Хөдөө аж ахуй 31

Хүртээмжтэй өсөлтийн тулгуур

Мэдээлэл технологи 32

Ардчилсан хурдасгуур

Эрчим хүч 33

Либералчлал үгүйлсэн салбар

Барилга 34

Монголчуудын бүтээн байгуулалт

Өмч хувьчлал 36

Зөв замнал

Хуулийн шинэчлэл 38

Ардчиллын “баруун гар”

Байр суурь 40

Д.Оросоо: Ардчиллын сүүдэр популизмд цохилт өгөх цаг ирсэн

Байр суурь 41

Ч.Өнөрбаяр: Хараат бус шүүх ардчилсан төрийн тулгуур багана, баталгаа юм

Эрх чөлөө 42

Эрх чөлөөгөөр “наадагчид”

Хот 43

Дархан Монголын Нью-Йорк болж чадна

Фельетон 44

"Аман хуур" хэрвээ

Фельетон 46

"Хүргэн хүү" хэрвээ

Судлаач бичиж байна 48

Гадаад харилцааны хөгжлийн зураглал

Бизнес 52

Хувийн өмчийн амт

Байр суурь 54

Ц.Жадамба: Мэдээллийн технологийн хөгжлөөр улс орны ардчиллын хөгжлийг хэмжинэ

Байр суурь 55

Г.Очирбат: Ардчилсан орнуудын хөгжлийн зарчмыг Монгол Улсын хөгжлийн бодлого болгон төлөвшүүлээ

Байр суурь 56

С.Эрдэнэболд: Хөгжлийн өөр өнцөг-Цахим горим

Байр суурь 57

Ж.Осгонбаатар: Эрчим хүчний салбарт олон нийтийн хяналт тогтоох нь зүйтэй

Нийгэм 58

Шилжилтийн дараах шинэчлэл

Байр суурь 61

Б.Түвшин: Нийгмийн дундаж давхаргыг бий болгох ёстой

Байр суурь 62

С.Одонтуяа: Манай эмэгтэйчүүд зоригтой, тууштай, шантралгүй зүтгэх хэрэгтэй

Байр суурь 64

Ш.Батбаяр: Өнгөрсөн үегүй ирээдүй гэж байдаггүй

Байр суурь 65

Н.Лхагвадорж: Сонгуульд идэвхтэй оролцож байж нийгмийг өөрчилнө

Залуус 66

Шинэ үеийн нэгдмэл залуус

Сэтгэлгээний UPDATE 69

Тэд ингэж бодож байна

Сэтгэлгээний UPDATE 70

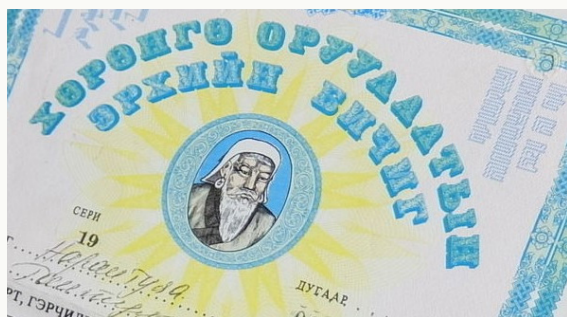
Ардчилсан Монголын анхны үйл явдлууд

Сэтгэлгээний UPDATE 71

Дараагийн анх удаа юу байх вэ?

Хувийн өмчийн амт

Зөв замнал

Ардчиллын үнэ цэн

Үнэ цэн

Монголчууд бид 1990 оны энэ тэмцлийн үр дүнд өнөөгийн ардчилсан нийгмийг цогцлоож чадсан билээ.

Зориг сан болон Бүгд Найрамдахчуудын Олон Улсын хүрээлэнгээс эрхлэн гаргасан “Монголд ардчилал эхэлсэн түүх” номоос авч ашиглав.

Ардчиллын 30 жил

Монголын ардчиллын 30 жилийг дүгнэхэд Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, Монгол Улсын Үндсэн хуулийг дахин нэг уншихад хангалттай.

30 жилийн өмнө монголчууд сүүлийн 300 орчим жилд анх удаа ямар нэгэн улсын шахалт, зааваргүйгээр хөгжлийн замаа сонгох, төр улсаа төвхнүүлэх боломжтой болж, төр улсын бүрэн бүтэн байдал, тусгаар тогтнолоо жинхэнэ утгаар нь баталгаажуулсан.

30 жилийн өмнө монголчууд анх удаа ардчилсан чөлөөт сонгууль явуулж парламентат

ёсыг тунхаглан нам бус иргэн төвтэй төрийн байгууламжийг бий болгосон.

30 жилийн өмнө монголчууд анх удаа хүний эрх, эрх чөлөөний бүрэн цогц зарчмыг хэрэгжүүлэн түүнийгээ Монгол Улсын Үндсэн хууль хэмээх хууль цаазын бичгээрээ баталгаажуулж чадсан. Энэ үзүүлэлтээр Монгол бол хуучны социалист орнууд дотроо хамгийн том амжилт гаргасан улс.

30 жилийн өмнөөс монголчууд анх удаа зах зээлийн эдийн засгийн зарчмыг нэвтрүүлж, Үндсэн хуулиар баталгаажсан хувийн өмчтэй болсон. ►

► 30 жилийн өмнө монголчууд 70 жил болсны хойно шашин шүтэх, эс шүтэх эрхтэй болж, хэнээс ч эмээлгүй төрт ёс, түүх, соёлынхоо уламжлалыг дээдлэх, судлах, өвлүүлэх боломжтой болсон.

30 жилийн өмнөөс монголчууд улс төр, үндэсний аюулгүй байдал, гадаад бодлогын талаар бие даасан бодлого явуулж, бид үндэснийхээ гадаад паспортыг өвөртлөн дэлхийн аль ч оронд зорчих эрхтэй болсон.

30 жилийн өмнө монголчууд анх удаа чөлөөт хэвлэл байгуулан үзэл бодлоо илэрхийлэх, хэвлэн нийтлэх, үзэл суртлын айдасгүйгээр хүн төрөлхтний оюуны сан хөмрөгөөс судалж, дэлхий дахинд эх орноо сурталчлах үүд хаалга нээгдсэн. Энэ мэтээр ардчиллын ололтыг дүгнээд хэлбэл, монголчууд сүүлийн 30 жилд хүн төрөлхтний сүүлийн 200 жилд хийснийг амжуулах Их үсрэлтийн оролдлого хийжээ. Бид асар том өөрчлөлтүүдийг асар хурдтай хийж чадсан нь монголчуудын цусанд байдаг дасан зохицох чадварын гайхамшиг ажгуу.

Гэвч асар их хурд бас асар их эрсдэл бий болгодог. Дагуул улсын статусаас чөлөөлөгдсөний дараах сэтгэл хөөрөл богинохон хугацаанд үргэлжилж, нэг мэдэхнээ Монгол Улс нийгэм, эдийн засгийн маш том асуудлуудтай тулгарсан. Ийнхүү өөрийгөө, өнгөрснийгөө, ирээдүйгээ, хөгжлийн зам болон тулах цэгээ хайсан 30 жилд бид юун дээр хийдэл гаргачихав?

Юуны түрүүнд хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгмийг цогцлоон хөгжүүлэхэд улс төрийн, үзэл бодлоо илэрхийлэх, шашин шүтэх, сонгох, сонгогдох эрх байгаад хангалтгүй ажээ. Олж авсан эрх чөлөөтэйгээ бид дахин нэг сайн танилцах шаардлагатай болжээ.

Монголын ардчилалд бугшсан хамгийн том хавдар бол эрх чөлөө эдлэхийг дураараа авирлах гэж хүлээж авдаг явдал. Эрх чөлөө болон дураараа авирлах хоёрын хамгийн чухал ялгаа нь “дураараа авирласны үр дагаврын төлөө хэн ч хариуцлага хүлээдэггүй бол эрх чөлөөгөө эдэлсний үр дагаврын төлөө хэн нэг нь заавал хариуцлага хүлээдэг” явдал юм.

“Хариуцлага хүлээдэггүй эрх чөлөө”-г сул тавьж, хариуцлагын баримжаагаа алдсан нь 1992 онд бидний Үндсэн хуулиараа баталгаажуулан олж авсан бүх амжилтыг үгүй хийх магадлалтай том хар хүч болон хувирчээ.

Сүүлийн 30 жилийн туршлагаасаа бид хүний эрхийг хэрэгжүүлэх гол нөхцөл нь эдийн засгийн эрх чөлөө юм гэсэн том сургамж авлаа. Ийм эрх чөлөөгүй бол гудамжинд жагсах, шүүмжлэх, үг хэлэх эрхээр яах юм бэ?

Төр бол нийгэмтэй байгуулсан гэрээний дагуу иргэдийнхээ эрүүл, аюулгүй, чинээлэг амьдралд баталгаа гаргадаг. Харин тийм амьдрах үндсийг бүрдүүлдэг нь социализмд “мөлжигч” хэмээн адлуулж байсан ч зах зээлийн нийгэмд “баялаг бүтээгч” хэмээн дээдлэгдэх учиртай компаниуд юм. “Татвар оршихуй дор төр буй, төр оршихуй дор татвар буй” гэдэгтэй адил зах зээлийн эдийн засагт “Компани оршихуй дор төр буй, төр оршихуй дор компани буй”. Төр үнэ цэнийг бүтээдэггүй, харин бизнесийн бүтээсэн үнэ цэнийг дахин хуваарилах үүрэгтэй.

Харамсалтай нь төр өөрөө “хариуцлага хүлээдэггүй эрх чөлөө” эдэлж, баялгийг шударга хуваарилан нийгэмд үйлчлэх бус нийгмийг өөртөө үйлчлүүлэх гэж оролддог, иргэдийнхээ болон ААН-үүдийнхээ эрхийг хязгаарладаг тогтолцоо болж хувирснаас өнөөдрийн хамаг холион бантан бий болжээ. Төр баялаг бүтээдэг иргэдээ дэмжиж, хамгаалах бус өөрөө бизнес хийж, баялгийг булаах гэж зүтгэдэг болсон. Нам хэмээх институци улс орон, ард түмэнд хөгжлийн хамгийн шилдэг хөтөлбөрийг санал болгож хоорондоо өрсөлдөх учиртай ч эсрэгээрээ цөөн тооны хүмүүсийн явцуу ашиг сонирхолд үйлчилдэг бүтэц болон хувирчээ.

Монголчууд өнгөрсөн 30 жилд улс төрийн эрх чөлөөгөө эдэлж, тодорхой хэмжээнд хариуцлага хүлээж сурсан. Гэвч ч бид эдийн засгийн хариуцлагатай эрх чөлөөг эдэлж сурах, энэ эрхийг хамгаалж, бэхжүүлэх нь дараагийн 30 жилд хийх үндсэн ажил юм.

Зүйрлэвэл, ардчилал гэдэг нь бидний нийгэм, эдийн засгийн амьдралдаа ашиглаж буй үйлдлийн систем юм. Тэгвэл уг үйлдлийн системийн өнгөрсөн 30 жилд ашигласан хувилбар хуучирч, шинэчилсэн “Монголын ардчилал 2.0” хувилбарыг ачаалах цаг болжээ. ■

Эдийн засгийн
хариуцлагатай эрх
чөлөөг эдэлж сурах,
энэ эрхийг хамгаалж,
бэхжүүлэх нь
дараагийн 30 жилд
хийх бидний үндсэн
ажил юм

Зочин

С.Эрдэнэ: Ардчиллыг нутагшуулна гэдэг том зорилго, боломж байсан

Монгол Улс ардчилсан зах зээлийн системд шилжсэний 30 жил, АН үүсгэн байгуулагдсаны 30 жилийн ойг тохиолдуулан АН-ын дарга С.Эрдэнэтэй ярилцлаа.

-Монгол Улс ардчилсан зах зээлийн тогтолцоонд шилжсэнээс хойш 30 жил болжээ. Энэ хугацаанд гарсан ололт, амжилт, алдаа нь юу байв, ардчиллын үнэ цэнийг та хэрхэн харж байна вэ?

-Mongolian Economy сэтгүүлд ярилцлага өгч байгаадаа таатай байна. Зайлшгүй ярих ёстой асуудал хөндсөн учраас өөрийн бодсоноо хэлье гэж бодож байна.

Монгол оронд өнгөрсөн 30 жилийн түүхэн үйл явдлыг дүгнэх, түүний үнэ цэнийг тодорхойлох асуудал хангалтгүй явж иржээ. Тэртээ 1990-ээд оноос өмнөх нийгэм, эдийн засгийн байдал ямар байсан, тэгвэл өнөөдрийн нийгмийн хөгжил ямар байна гэсэн харьцуулсан судалгаа, дүгнэлт ►

► харамсалтай нь ховор байна. Харин ч илүү улстөржсөн хандлага их гарах боллоо. Сүүлийн жилүүдэд ардчилсан хөгжлийн, хүний эрх, эрх чөлөөг дээдэлсэн 30 жилийн ололт амжилтыг үгүйсгэх, гүтгэх, харлуулах улс төрийн зорилго бүхий хандлага нэлээд явж байна. Үүнээс үүдэн өнөөгийн залуус ардчиллын түүхэн үнэ цэнийн талаар буруу ташаа ойлголт авч байгаа нь харамсалтай.

Социализмын үеийн Монгол Улсын амьдрал ямар байсан бэ. Үүнийг өнөөдрийн 45 орчим насныхан бүдэг бадаг мэднэ. 50-иас дээш насныхан бол сайн мэднэ. Тэр үед 20 орчим настай байсан залуус тухайн нийгмийнхээ дүр зургийг оюун санаандаа хадгалж үлдсэн байгаа. Харин одоогийн 30, 40 настангууд оюун санаандаа авч үлдэх боломж туйлын бага. Одоогийн сурталчилгаанууд 1990 оноос өмнөх амьдрал сайхан байсан мэтээр харагдуулах гэж хичээж байна. Хүн бүхэн ажил, орлоготой, нийгмийн байдал тэгш хуваарилалтын зарчимтай байсан юм шиг тархи угаалтыг маш хүчтэй явуулж байна. Бодит байдал дээр Монгол Улс, бид хэн байсан юм бэ?

Эргээд харъя. Дэлхий Монголыг бараг мэддэггүй, Оросын Монгол эсвэл Хятадын Монгол уу гэж асуудаг байсан шүү дээ. Монгол Улс гадаад ертөнцтэй шууд холбогдож чаддаг байсан уу. Социализмын 80, 90 жилд гадаад ертөнцтэй холбогддог ганцхан цонх байсан нь ЗХУ буюу коммунист тогтолцооны нэг сувгаар л гадагш харилцдаг байсан. Гадаад харилцааны бие даасан бодлого явуулах боломж үндсэндээ байгаагүй. Социалист системд багтдаг цөөн хэдэн оронтой ах дүүгийн нэртэй харилцдаг, гэхдээ хязгаарлагдмал хүрээнд. Бүх зөвшөөрлийг Москвагаас авдаг, хагас колони улс байсан.

Тэгвэл ардчилсан 30 жилд ямар улс болсныг эргээд харъя. Гадаад харилцааны цонх ямар нээлттэй болов. Дэлхийн хэдэн улстай шууд харилцаж байна гэх мэтээр глобал түвшинд аваад үзвэл Монгол Улс дэлхийн нэг хэсэг болсон байна. Энэ бол ардчиллын том үнэ цэн, ололт.

-Хувь хүнээр аваад үзвэл?

-Хүний үндсэн суурь эрх үг хэлэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, сонгох, сонгогдох, хувийн өмчтэй байх гээд олон эрх бодит байдал болон хувирсан. Харин 1990 оноос өмнө ямар байсан бэ. Бид улсын орон сууцанд суудаг, танил тал, арын

хаалгатай нь л орон сууцанд ордог. Иргэдийн олонх нь гэр хороололд амьдардаг. Бүгдээрээ лагерийн зохион байгуулалттай, олноороо үйлдвэрт ажилладаг, үнэнийг хэлэхэд Хойд Солонгосын стилистэй байсан шүү дээ. Дарга цэргийг, нийгмийн тогтолцоог, лидерүүдийг шүүмжлэх тухай яриад ч хэрэггүй, шүүмжилбэл цалингаа хасуулна, улмаар ажилгүй болно, арга хэмжээ авахуулна, дараа нь шоронд орно.

Тэгэхээр энэ 30 жилд бид хувь хүний эрх чөлөөг дээдэлсэн тогтолцоог бүрдүүлж чадсан. Энэ бол ардчиллын үнэт зүйл.

Гуравдугаарт, тусгаар тогтнол. Монгол Улс үндсэндээ 300 гаруй жил тусгаар тогносон улс байж чадсан уу. 300 жилийн 220-д нь бид манжийн дарлалд байлаа. Манжууд манай хаад ноёдыг дуртай үедээ Бээжинд аваачиж цаазалдаг. Алба гувчуураа төлөхгүй бол цэрэглэж орж ирээд шууд устгадаг ийм л харанхуй харгис үеийг монголчууд туулсан.

1921 онд Ардын хувьсгал яллаа, одоо л бид сайхан амьдрах нь гэтэл барын амнаас гараад чонын аманд орлоо гэдэг шиг юм болсон. Коммунизмын дарлалд орсон. Өмнөхөөс дээрдсэн зүйл ховор. Энэ 90 жилд Монголын ард түмэн үнэ цэнтэй бүхнээ алдсан хүнд он жилүүдийг туулсан.

Хэрвээ Монгол бие даасан тусгаар улс байсан юм бол манай зургаан Ерөнхий сайдыг яагаад Москвад аваачиж цаазлав. 15 мянга гаруй иргэнийг ЗХУ-ын хүйтэн цэвдэг шоронд эрүүдэн шүүж, ЗХУ-ын шүүх, прокурорын шийдвэрээр буудаж хороосон. Манай үндэстний өв соёл, бичиг үсэг, өв соёлыг яагаад устгав. 700 гаруй сүм хийдийг маань газрын хөрснөөс яагаад архив. 40, 50 мянган иргэнийг маань үзэл бодол, шашин шүтлэг, гарал үүслээр нь ялгаж яагаад буудан хороов. Эх орны маань үнэ цэнтэй бүхнийг устгасан, дарангуйллын аймшгийн он жилүүд байсан. Үнэн үнэнээрээ л байх ёстой.

-Ардчилсан хувьсгал бидэнд асар их боломж олгосон шүү.

-1990 оны Цагаан морин жилийн ардчилсан үйл явдал бол хүний эрх, эрх чөлөөг, нөгөө талдаа ►

Ардчиллын бодит үндэс суурийг харьцангуй богино хугацаанд тавьж, нутагшуулж чадсан 30 жил байлаа. Үүгээрээ АН Монгол Улсын хөгжилд түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн гэдгээрээ бахархдаг

► тусгаар тогтнолыг Монголд авчирсан хувьсгал байсан. Сүүлийн 300 жилд анх удаа Монгол Улс бие даасан, эрх чөлөөт, тусгаар тогтнолоо олж авсан. Энэ бол ардчиллын маш том үнэ цэн.

Бид өнөөдөр Москва, Бээжингээс асуухгүйгээр төрийн түшээдээ сонгож байна. Гадаад, дотоод бодлогоо өөрсдөө тодорхойлж байна. Төсөв, мөнгөө өөрсдөө шийдэн захиран зарцуулж байна. Хэдийгээр алдаатай ч бие даасан туурга тусгаар улсын бүрэн эрхийг хэрэгжүүлж байна.

Хувь хүний бие даасан амьдралын баталгааг хангадаг зүйл бол хувийн өмч. Өмчгүй хүн хэн ч биш. Өнөөдөр хүн бүхэн өөрийн өмчтэй байх үндсийг ардчилсан хувьсгал тавьж өгсөн. Хэн сэтгэж чадна, зах зээлийн системд хэн хөдөлмөрлөж баялаг бүтээнэ, тэр хэрээрээ сайхан амьдрах боломжийг бүрдүүлж өгсөн. Мэдээж түүхэн энэ өөрчлөлтийн явцад олон алдаа гаргасан. Үнэн. Гэхдээ алдсанаасаа оносон нь илүү 30 жил байсан гэж би дүгнэнэ. Түүхэн шинэчлэлийн 30 жил байсан. Хүн ам цөөн, газар нутаг өргөнтэй, маш баялаг түүхтэй эзэн Чингис хааны үр удам Төв Азид байдгийг дэлхий мэддэг болсон.

Хамгийн түрүүнд иргэдийнхээ улс төрийн боловсрол, эрх зүйн мэдлэгийг дээшлүүлэх, залуу, хойч үед нийгмийн зөв ойлголтыг оюун санаанд нь зөв төлөвшүүлэх нь чухал байна

Ер нь үндэстэн улс гэж дэлхийд цөөн хэдэн улс бий. Түүхтэй, гарал үүсэл нь хэдэн мянган жилээр яригддаг тэр цөөн улсын нэг нь Монгол. Хэдхэн жилийн өмнө шинээр бий болсон улс биш. Дөрөв, таван мянган жилээр ярих түүхтэй улс. Саяхныг хүртэл бид түүхээ Чингис хаанаар төсөөлж, ярьдаг байлаа. Чингис хаан бол дунд үед бий болсон түүхэн хүн. Гэтэл үүнээс өмнө Хүннү гүрэн, бүр өмнөх Сяньби, Модун Шаньюу гээд яривал 4000-5000 гаруй жилийн түүхтэй улсын үр удам.

Энэ 30 жилд Монгол Улс түүхээ шинээр нээж чадлаа. Энэ бол Монголын бахархал, ардчиллын үнэ цэн.

-Хөгжлийн дараагийн шатыг авчрах үндэс суурийг бид энэ 30 жилд баттай тавьж чадсан гэж үзэж байна уу?

-Үндэс суурийг боломжийн хэмжээнд тавьсан. Нийгмийн олон үнэ цэнийг бий болгосон, хурдацтай хөгжих суурийг тавьсан 30 жил гэж хэлнэ.

-Ардчилал өнөөдөр олон оронд байр сууриа алдаж, үндсэрхэг, популист улстөрчдөд шахагдаж байна. Ийм зүйл манай улсад ч ажиглагдах боллоо. Ардчиллыг авч үлдэхийн тулд, үнэ цэнийг хамгаалахын тулд бид юу хийх ёстой вэ?

-Хамгийн түрүүнд иргэдийнхээ улс төрийн боловсрол, эрх зүйн мэдлэгийг дээшлүүлэх, залуу, хойч үед нийгмийн зөв ойлголтыг оюун санаанд нь зөв төлөвшүүлэх нь чухал байна. Энэ туйлын ач холбогдолтой. Боловсролын системээ шинэчилж, түүхийн үнэн зөв мэдээлэл түгээж, өвлүүлэх хэрэгтэй байна. Урлаг соёл, кино ертөнц зэрэг салбар зөв соёлыг нийгэмд өгмөөр байна. Энэ асуудлуудад анхаарах цаг болсон. Бид нийгэмдээ яаж хандана, нийгэм тэр толины тусгал болж байдаг.

Өнгөрсөн, ахмад үеэ хэт үгүйсгэх хандлага гарч байна. Хөгшчүүл зайгаа тавь гэдэг ч юм уу. Ахмадууд зайгаа тавиад өгвөл бид улс орноо хурдан хөгжүүлэх гээд байна гэх хандлага бий. Үүнд би харамсдаг. Өнгөрсөн, одоо, ирээдүй гурвын хэлхээ дээр амьдрал тогтдог, үргэлжилдэг. Өнгөрсөн рүүгээ гар буугаар буудвал ирээдүй чамайг их буугаар буудна гэж алдартай үг бий. Өнгөрсөн түүх, ахмад үеэ үгүйсгээд, буруутгаад сайн сайхан явна гэж байхгүй. Монголын төр улсыг хэн бий болгосон, Монгол гэдэг улсынх нь хувьд тасралтгүй аваад ирсэн тэр түүхийн залгамж чанарыг устгах эрх хэнд ч байхгүй. Өнөө болоод залуу үеийнхэн мөд удалгүй ахмадуудын эгнээнд шилжинэ шүү дээ. Улиран одож буй бүхэн түүх болон үлдэнэ. Дахин залуу үе гарч ирнэ. Амьдрал бол тасралтгүй үргэлжлэлийн хэмнэл.

Залгамж чанарыг эрхэмлэж, үнэлж чаддаг байх, уур амьсгалыг зөв бий болгох ёстой гэж харж байна. Залгамж чанар алдагдахаар байнга сөрөг зүйл гарна. Алив зүйлд шүүмжлэлтэй хандахыг үгүйсгэхгүй. Хэт туйлшрах нь асуудлыг улам хүндрүүлдэг.

-Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжлийн сүүлийн 30 жилд гарсан гол ололт юу байв?

-1990 онд 500 сая ам.долларын эдийн засагтай улс байсан. Өнөөдөр 13, 14 тэрбум ам.долларын эдийн засагтай орон боллоо. Ядуу, буурай орноос хөгжих гэж буй, хөгжиж байгаа орнуудын түвшинд хүртлээ хөгжиж чадлаа. Энэ бүхэн ардчилсан 30 жилийн үнэ цэн мөн. 1990 онд нэг хүнд ►

► ногдох бодит орлого 100 доллар байсан, өнөөдөр манай нэг хүнд ногдох бодит орлого 3500-4000 ам.долларт хүрлээ. Бага боловч дэлхийн дундаж бодит орлого 10 мянган долларт хүрэхэд бас л том алхам юм.

Уул уурхай гэсэн баялгийн шинэ үүд нээгдсэн. Гэхдээ бид зүй зохистой эхлүүлж чадаагүй. Алдаагаа зөв болгоно гээд гадаадын хөрөнгө оруулалтыг үргээж, хувийн хэвшил рүүгээ довтолж дайрч, хувийн өмчийг булааж авбал ухралт болно. Алдаагаа хэрхэн засах гарц шийдлээ зөв олох ёстой.

30 жилийн хэдэн жилд нь аль нам засаг барив гээд үзэхээр 22 жилд нь МАН дангаараа засагласан. Найман жилд нь хоёр удаа дөрөв, дөрвөн жилээр АН-ын тэргүүлсэн Эвслийн Засгийн газар төрийг удирдсан. Энд нэг зүйлийг тодруулж хэлэхэд АН дангаараа Засгийн газраа бүрдүүлэх боломж өнгөрсөн 30 жилд олдоогүй. Тиймээс эвсэх шаардлага гарч эвссэн учраас санасан реформоо хийж хэрэгжүүлэхэд саад тулгарна, бусадтай зөвшилцөх хэрэгтэй болно гэх мэт асуудал гардаг байсан.

Гэхдээ АН-ын тэргүүлсэн Эвслийн Засгийн газрын үед реформын шинжтэй, бүтээн байгуулалтын олон ажил хийсэн. Тухайлбал, малыг малчдад, орон сууцыг эзэмшигчдэд нь өгөх, суурь үнийг чөлөөлөх, том том бүтээн байгуулалтыг эхлүүлсэн. 2012-2016 онд АН-ын тэргүүлсэн Эвслийн Засгийн газар 3600 гаруй км хатуу хучилттай зам тавьсан байдаг.

Нийгэм хариуцлагатай, улам няхуур болж байна. Тэгэхээр сонгогчид маань ч энэ тал руугаа явах байх. Бодит байдалд хэн нь илүү санаачлагч, бүтээгч, хэн нь илүү амалснаа биелүүлэхийн төлөө явдаг улс төрийн хүчин бэ гэдгийг ард иргэд өнгөрсөн хугацаанд харсан гэж бодож байна.

-Таны ярианаас ардчиллыг үгүйсгэх, харлуулах, өмнөх нийгмийг сайхан үе байсан гэх мэтээр нийгмийн оюун санааг булингартуулах зүйлийг хийгээд байна гэсэн санаа гарч ирээд байна. Тэгвэл ардчилал гэсэн үнэт зүйлсийг хэн ч нурааж чадахааргүй тийм үндэс суурийг АН баттай тавьсан гэж Та үзэж байна уу?

-Ардчиллыг үгүй болгож чадахгүй. Ард түмэн ардчиллын үнэ цэнийг мэдэрчихсэн. Ардчилал хэрэггүй гээд бодъё л доо. Хүмүүсээс гар утсыг нь хураагаад авчихья. Орон сууцыг нь авчихья.

Гадаад руу зорчих эрхийг нь хасчихья. Үг хэлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхийг нь хориглочихъё. Хүмүүс зөвшөөрөх үү. Зөвшөөрөхгүй.

Учир нь ардчиллын эрх чөлөө, үнэт зүйлс хүмүүсийн өдөр тутмын, ердийн хэрэглээ болтлоо хөгжсөн байна. Үнэт зүйлсийг иргэд бие сэтгэлээрээ хүлээгээд авсан учраас эдгээргүйгээр амьдрах боломжгүй болж. Хүмүүсийг ардчиллын үнэ цэнийг бие сэтгэлээр ингэж мэдрэх хүртэл АН маш их зүйл хийсэн. Энэ бол манай намын бас нэгэн үнэ цэн. Ийм үнэ цэнийг баттай бий болгож чадаагүй бол ардчиллыг аль дээр устгаад хаях байсан шүү дээ. Харин энэ үнэ цэнийг хэн авчирсан юм, энэ үнэ цэнэ юунаас бий болсон юм гэдэг талаар өнөөгийн залууст үнэн зөвөөр ойлгуулах шаардлагатай гэж би хэлээд байгаа юм.

-Аз жаргалын индекс гэх хэмжигдэхүүн сүүлийн үед бий болсон. Аз жаргалын индекс буюу ард иргэдийн сэтгэл ханамжийн байдлаар улс орны хөгжлийг хэмжиж байна. Яг энэ хэмжүүрээр энэ 30 жилийн хөгжлийг хэмжье. Та ямар хариу гарах бол гэж бодож байна вэ?

-Нэг л жишээ хэлье. Дэлхий ертөнцөөс Монгол Улс тусгаарлагдсан байсан шүү дээ. Жирийн ард иргэдэд хил дамна гэдэг боломжгүй зүйл байсан. Өнөөдөр мөнгөтэй, гадаад паспорттой бол хаашаа ч явах нээлттэй байна. Хүн надад ийм эрх байгаа гэдгээ мэдэрсэн үед л аз жаргалтай байдаг. Бид энэ 30 жилд ард иргэддээ асар их сэтгэл ханамж, аз жаргалыг авчирсан, бэлэглэсэн гэж бодож байна.

Харамсалтай нь энэ авчирсан эрх чөлөө, аз жаргалаа дунд болон залуу үед хангалттай сайн ойлгуулж чадаагүй нь бидний алдаа. Эрх чөлөөг мэдрэх, үнэ цэнийг зөв ойлгох хэрэгтэй. Нэг өрөөнд хоригдоод суух, эсвэл хаашаа ч явах эрхийн аль нь иргэн танд илүү таашаал өгөх вэ. Хүссэнээрээ байх нь л аз жаргал юм.

-АН энэ хугацаанд хэр төлөвшсөн бэ?

-Ардчиллын бодит үндэс суурийг харьцангуй богино хугацаанд тавьж, нутагшуулж чадсан 30 жил байлаа. Үүгээрээ АН Монгол Улсын хөгжилд түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн. Ардчиллыг ►

Ардчиллын эрх чөлөө, үнэт зүйлс хүмүүсийн өдөр тутмын, ердийн хэрэглээ болтлоо хөгжсөн байна. Үнэт зүйлсийг иргэд бие сэтгэлээрээ хүлээгээд авсан учраас эдгээргүйгээр амьдрах боломжгүй болж

► нутагшуулна гэдэг том зорилго, боломж байсан. Дэлхий дээр ардчилал, шударга ёсыг хүсээд, хэдэн арван жил тэмцээд, хэдэн арван хүн амиа золиослоод ч одоо хүртэл хүрч чадаагүй улс орнууд бий. Улс орны хөгжлөөр авч үзвэл 30 жил бага хугацаа. Хувь хүний насаар бол богино хугацаа биш.

Ер нь аливаа юм үүснэ, бойжно, төлөвшинө, нас биенд хүрнэ. Үүнд хугацаа хэрэгтэй. Манай нам төлөвшилийнхөө цаг үеийг харьцангуй хохирол багатай давсан гэж харж байгаа. МАН ч төлөвших хугацаандаа олон алдаа гаргасан. Даваа гүвээг туулаад л явсан. Үүн лугаа АН ч алдаа оноогоо дэнслээд, туулаад өнөөдрийг хүрч байна.

Түүх сөхвөл, тэс өөр үзэл баримтлалтай таван нам нэгдэж, АН-ыг байгуулж байсан. Бид өнгөрсөн хугацаанд үзэл баримтлалаа хэлэлцэж олонхоороо баталсан. АН өнөөдөр үнэт зүйл, үзэл баримтлалтай баруун төвийн нам гэдгээ хүлээн

зөвшөөрсөн. Дотоод бүтэц зохион байгуулалтын хувьд ч 80, 90 хувиар шинэчлэгдсэн улс төрийн том хүчин болж төлөвшиж чадлаа. Энэ бол маш том ололт. Улс орныхоо, ард иргэдийнхээ өмнө ямар ч том хариуцлагыг үүрээд явах чадвартай улс төрийн хүчин болж бэлтгэгдэж чадлаа гэж хэлэх байна.

-АН үүсэн байгуулагдсаны 30 жилийн ой тохиож байгаа энэ онд УИХ-ын сонгууль болно. Улс төрийн намууд Мөрийн хөтөлбөрөө боловсруулж, Улсын аудитын газар хүргүүлсэн. Танай намын хувьд энэ удаа монгол өрх, гэр бүлийн хөгжлийг эрхэмлэсэн бодлогоор сонгуульд оролцохоо мэдэгдсэн. Өрх айл бүрийг хөгжүүлэх ямар бодлого боловсруулсан талаар товч асууя?

-Аливаа улс төрийн байгууллага, төрт ёс дээр улс орон оршин тогтнодог. Тэр төрийн байгууллагын анхан шатны нэгж нь өрх айл. Аав, ээж, хүүхэд, ам бүлийн бүх гишүүн багтдаг. Эзэн Чингис хаан, түүнээс өмнөх үед ч манай өвөг дээдэс өрх гэр бүлийг өндөр түвшинд тавьж, анхаарал хандуулдаг байсан. Өрх гэр бүлийн аюулгүй байдал, аж ахуй, нийгэмд гүйцэтгэдэг үүргийг өндөр түвшинд үнэлдэг байсан. Хууль

цаазаараа бэхжүүлж, хамгаалах тогтолцоотой явж ирсэн. Өрх гэр бүлийн аз жаргал, чинээлэг, үйлдвэрлэгч байх, мөн нийгэмдээ хэдий чинээ оролцоотой байна төдий чинээ улс орон хөгждөг. Манайх ч адил. Манай улсад 900 гаруй мянган өрх бий. Тогтвортой, чинээлэг, үйлдвэрлэгч байх, нийгмийн өмнө хариуцлага хүлээж, үүрч чаддаг байх, хууль журмаа мөрдөж, дагадаг байх ийм өрх гэр бүл нийгмийн зонхилох хэсгийг бүрдүүлж чадвал Монгол хөгжиж чадна. Ядуу, өлсгөлөн айл олон байх тусам нийгэм ядуурал руу л явна.

АН “Монгол өрх-хөгжлийн бодлого” гэсэн концепци боловсруулсан. Гол зорилго нь өрхийг дэмжсэн төрийн бодлогыг бий болгоё, өрх гэр бүлийг дэмжсэн өсөлтийн бодлого хэрэгжүүлэхэд чиглэж байгаа юм. Өсөлтийн бодлого дотор өрхийн чинээлэг, үйлдвэрлэгч, орон сууцтай байх, өрхийн гишүүн бүр цалинтай, орлоготой байх бүх бодлого багтсан байгаа.

АН анх удаа таван эрх чөлөө /хувь хүний, хуулийн, засаглалын, эдийн засгийн/ дээр суурилсан таван тулгуурт нийгэм, эдийн засгийн бодлогыг анх удаа онолын түвшинд боловсруулсан мөрийн хөтөлбөр гаргалаа. Үүгээрээ онцлог. Энэ хөтөлбөрөө гаргахдаа оноо авах, хэн нэгэнд таалагдахын тулд хийгээгүй. Бид энэ үзэл баримтлалынхаа хүрээнд боловсруулсан бодлогоо хэрэгжүүлэхийн төлөө явна.

-Ардчиллыг нутагшуулахад гол үүрэг гүйцэтгэсэн, АН-ын лидер бүхий хүмүүсийг шалгах, гэм зэмтэй мэтээр нийгэмд ойлгуулах хандлага сүүлийн үед ажиглагдах боллоо. Үүнд АН хэрхэн хандаж байгаа вэ?

-Улс төрийн, нийгмийн хөгжилд гардаг эерэг сөрөг үйл явдлын нэгээхэн хэсэг л дээ. Алдаа оноогүй улс төрийн хүчин гэж байхгүй. АН энэ 30 жилд огт алдаагүй, цэвэр ариун явж ирсэн гэж хэлэхгүй.

Манай лидерүүд алдаа, оноотой явж ирсэн. Гэхдээ эрх мэдлээ ашиглаад сөрөг хүчний нэр хүндийг унагаах зорилгоор аливаа зүйлийг хэт улстөржүүлж, нийгэмдээ тодорхой үүрэг гүйцэтгэсэн хүмүүсийг харлуулах замаар улс төрийн оноо авна гэж бодож байгаа бол том эндүүрэл.

Ардчилсан Үндсэн хуулийн гол зарчимд төрийн бүх шатны байгууллага, албан тушаалтнууд, ►

АН өнөөдөр үнэт зүйл,
үзэл баримтлалтай
баруун төвийн
нам гэдгээ хүлээн
зөвшөөрсөн

► монгол иргэн хууль дээдлэх зарчмаар ажиллаж, амьдрах ёстой гэж заасан. Түүнээс гажууд байхыг Үндсэн хуулиар хориглосон. Хууль бус аливаа үйлдлийг санаачилж, хэрэгжүүлэх гэж яваа улс төрийн нам, эрх мэдэлтэн төрийн эсрэг гэмт хэрэгтэн болно гэдгээ мэдэх ёстой. Хэн нэгнийг хэлмэгдүүлнэ гэдэг том гэмт хэрэг. Хэн ч цайруулж чадахгүй. Аливаа түүх цаасан дээр үнэнээрээ л үлдэнэ. Цаг хугацааны л асуудал.

Хууль зөрчсөн бол хэн ч хариуцлага хүлээх ёстой нь дараагийн зарчим. Хууль зөрчсөн нь шүүх, хуулийн байгууллагаар баримтаар нотлогдвол АН-ын, МАН-ын хэн ч хариуцлагаа үүрэх ёстой. Энэ бол зарчим. Хэн ч хуулиас ангид байх ёсгүй.

АН саяхан мэдэгдэл гаргасан. Ерөнхий сайд, сайд, даргаар ажиллаж байсан АН-ын хүмүүсийг олноор нь шалгаж, гэмт хэрэг хийсэн мэтээр үзэж, дарамталж байгаа байдал хэтэрч байгааг анзаарч, хуулийн хүрээнд ажиллаарай, хэрэв хуулийн дагуу асуудалд хандахгүй бол АН зүгээр суухгүй бөгөөд гишүүдийнхээ эрхийг хамгаалах, шударга ёсны төлөөх тэмцлийн хэлбэрт шилжихэд бэлэн шүү гэдгээ мэдэгдсэн. Энэ бол зүгээр нэг мэдэгдэл биш. Байдал хавтгайрах шинжтэй болсон учраас урьдчилж анхааруулсан хэрэг юм.

-Улс орны, АН-ын хувьд алдаа оноо, амжилтаар дүүрэн 30 жилийн талаар ийн хоёулаа ярилцлаа. Одоо хувь хүний хувьд энэ 30 жил хэрхэн өнгөрсөн бэ гэж сонирхож болох уу?

-Бусдын адил жаргаж зовж, алдаж онож өнөөдрийн түвшинд ирлээ. Бусдаас илүү гараад баяжиж таргалаад явсан зүйлгүй. Мөн бусдаас гуйгаад явсан зүйлгүйгээр өөрийгөө, гэр бүлээ тэжээх, сайн сайхан амьдрах хэмжээнд явж байна. Хүмүүс намайг төрөөс төрсөн тэрбумтан гэдэг. Тийм биш л дээ. 1989 оны зах зээлийн үед хамгийн анхны ганзагын наймаачдын, бизнес эрхлэгчийн нэг нь би байсан. Бор зүрхээрээ л гэр бүлээ өнөөгийн амьдралын түвшинд хүргэх гэж бусдын адил хэр чадлаараа зүтгэсэн.

Би эхээс хоёулаа. Дүү маань надаас илүү хөдөлгөөнтэй, сэргэлэн залуу байсан. Манай бизнесийн гол суурийг босголцсон хүний нэг. Бидний хамтын хүч хөдөлмөрөөр хамтын бизнесийн суурь тавигдсан. Дүү маань бурхан

болсон доо. Гэр бүлийн маань бизнес манайхны боддог шиг том биш, 3-4 төрлийн бизнес бий.

-Өвөө болсон уу?

-Алдарт өвөө. 10-аад ач, зээтэй. Долоон хүүхэдтэй. Түрүүчийн гурав нь тусдаа гарсан. Цөөхүүлээ байхын зовлон жаргалыг биеэрээ мэдэрсэн учраас хүүхдүүдээ аль болох олуулаа, өнөр өтгөн бай гэж хэлдэг. Би бас өөрийгөө азтай гэж боддог. Ардчиллын 30 жилд Монгол Улс гурван саяулаа болсон. Хүн амын хөгжил, нийгмийн хамгааллын сайдаар ажиллаж байхдаа гурван сая дахь иргэнийг хүлээн авах бүх ажлыг зохион байгуулсандаа баярладаг.

-Одоо гурван сая дахь иргэн маань хэд хүрч байгаа билээ?

-6, 7 нас хүрч яваа.

-Та ач, зээ нартаа ардчиллын түүхээс ярьж өгдөг үү?

-Тэд маань түүх ойлгох хэмжээнд хараахан хүрээгүй байна. Насанд хүрэхээр нь ярина даа. Хүүхдүүдээ бол ярьдаг. Тэд маань аавтайгаа хамт ардчиллын жаргал зовлонг мэдрээд л өссөн дөө.

-Өнөөдөр АН-ын үүсэн байгуулагдсаны төрсөн өдөр. Та ярилцлагыг өндөрлүүлэх үү?

-Нийт монголчууддаа хандан хэлэхэд ардчилал гэдэг үнэт зүйлээ хайрлаж, хүндэлж, хамгаалж яваарай. Эрх чөлөө, шударга ёс зөвхөн АН-ын өмч биш. Нийт монголчуудад хамгийн үнэ цэнтэй зүйл нь юм. Та бүгдийн маань аз жаргалтай амьдралын үндэс нь ардчилал шүү. Ирээдүйд үр хүүхдүүдээ гишгэх газартай, амьсгалах агаартай, хэнээс ч хараат бус улс орны иргэд байлгахыг хүсвэл бид ардчиллаа хамгаалах ёстой. Тусгаар улс байхыг хүсвэл ардчиллаа хүндлэх ёстой. Тусгаар тогтнолын гол баталгаа бол ардчилал.

Ингээд АН үүсэн байгуулагдсаны 30 жилийн түүхэн ойн баярын мэндийг бүх монголчууддаа хүргэе. Мөн АН-ыг 30 жилийн туршид дэмжиж, ард нь бат бөх, тулгуур болж явдаг нийт гишүүд, дэмжигчдэдээ баярын мэнд хүргэж, аз жаргал сайн сайхан бүхнийг хүсэн ерөөе. ■

Ардчиллын 30 жилд
Монгол Улс гурван
саяулаа болсон.

Хүн амын хөгжил,
нийгмийн хамгааллын
сайдаар ажиллаж
байхдаа гурван сая
дахь иргэнийг хүлээн
авах бүх ажлыг зохион
байгуулж байсандаа
баярлаж явдаг

ИХ ШИЛЖИЛТ

1990-2020 он

Ч.ОТГОЧУЛУУ
Эдийн засагч

Ардчилсан Монголын эдийн засгийн түүх: либералчлалаас популизм руу

Социализмын буюу БНМАУ-ын үед үнэ маш тогтвортой байв. Тиймдээ ч есийн тос, төгрөг хорийн талх, төгрөг далын талх гэх мэтээр аливаа барааг үнээр нь нэрлэдэг байлаа.

Гэвч 1989 оноос эхлэн Монголд хүнс, барааны хомсдол үүсэж эхлэв. Учир нь Монгол Улс Зөвлөлтөөс түрүүлж ардчилалд шилжсэн тул “хориг арга хэмжээнд” орсон байна. Зөвлөлт улс Монголын экспорт ба импортод өндөр татвар (мөн гаалийн тариф) тогтоов. Монголын гадаад худалдаа огцом унасны дээр ЗХУ-аас өгдөг байсан зээл тусламж зогссон нь хүнд цохилт болов. Дээр нь БНМАУ-д байршиж байсан Зөвлөлтийн олон мянган цэрэг гарахдаа мах, тос, хүнсний бүтээгдэхүүнийг их хэмжээгээр худалдаж авч байжээ. Ингээд Зөвлөлтийн цэргүүдийн гар дээрх мөнгийг үнэгүйдүүлэх, үлдсэн жаахан хүнсний нөөцөө Монголдоо үлдээхийн тулд алдарт хорьдугаар тогтоол гарч байжээ. Хорьдугаар тогтоолын зорилго нь мөнгөний ханшийг хоёр дахин унагах замаар үнэ чөлөөлөхөд оршиж байв. Ингэж Монголд либералчлалын үе эхлэв.

Польшийг дуурайж өмч хувьчлал эхлүүлсэн бөгөөд 1991 онд цэнхэр, ягаан тасалбар гэж алдаршсан “Хөрөнгө оруулалтын эрхийн бичиг”-ийг иргэддээ тараажээ.

Гэвч 1992 оны сонгуулиар хуучинсаг нам / МАХН/ ялж бүхий л шинэчлэлийг ухраасан байна. Ингэж шилжилтийг хагас дутуу хийсэн нь эдийн засгийн өсөлтөд саад учруулав. 1992 онд байгуулагдсан Засгийн газар нэгэнт тараагдсан байсан Эрхийн бичгийг эргэлтэд оруулах гол үүрэгтэй хөрөнгийн бирж байгуулах ажлыг гурван жил хойшлуулсан байна. Хөрөнгийн зах зээлийн хөгжлийг ч орхигдуулав. Иж бүрэн цогцоороо хэрэгжих ёстой төлөвлөгөөний зарим хэсгийг тасалдуулсан нь иргэдийн гар дээр байсан үнэт цаас үнэгүйдэх нэг нөхцөл болжээ. Түүнчлэн социалист нийгмээс дөнгөж ангижраад байсан

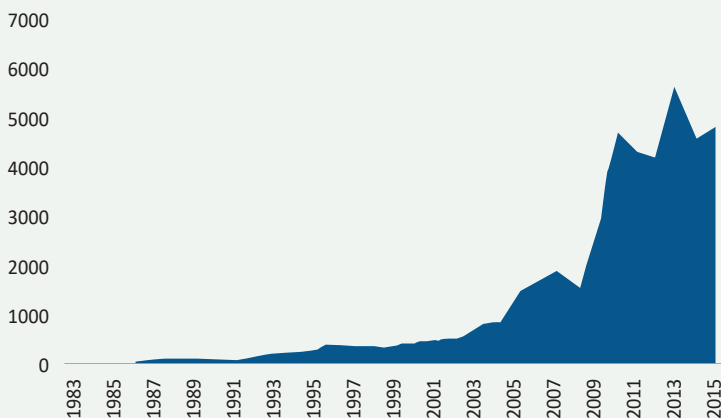
Харамсалтай нь цахилгаан, ус зэрэг үнэтэй, ховор барааны үнийг чөлөөлж чадаагүй учир эдгээр салбарын хөгжил өнөөдрийг хүртэл хөл дээрээ зогсож чадахгүй байгаа билээ

монголчуудыг зах зээлийн эдийн засгийн ухаан ба хувьцааны соёлд сургах ажил хангалтгүй хийгдсэн байна. Гэсэн хэдий ч Монгол Улс малыг малчдад, орон сууцыг иргэдэд өмчлүүлж, мөн улаан паспорт олгож, гадаад худалдааг либералчилснаар (ганзагын наймааг зөвшөөрснөөр) хүнс барааны хомсдолоос түргэн хугацаанд гарч, 350 хувьд хүрч байсан инфляцийг харьцангуй богино хугацаанд буулгаж чадсан юм.

Харамсалтай нь цахилгаан, ус зэрэг үнэтэй, ховор барааны үнийг чөлөөлж чадаагүй учир эдгээр салбарын хөгжил өнөөдрийг хүртэл хөл дээрээ зогсож чадахгүй байгаа билээ. Мөн газрыг жинхэнэ утгаар нь иргэддээ эзэмшүүлэх ажлыг хагас дутуу хийсэн учраас газар нь зөвхөн мэдээлэл ба эрх мэдэлд ойр хүмүүсийн баяжих хэрэгсэл болж хувирсан байна.

1990-1995 онд манай экспорт одоогийнхоос хэдэн мянга дахин бага байсан бөгөөд ихэвчлэн арьс, шир, ноолуур зэрэг цөөхөн зүйл гаргадаг байж. Засгийн газар идэвхгүй, үлбэгэр, Япон, ОУВС, Дэлхийн банк зэрэг газраас зээл тусламж авах, гадаад өрд найдсан бодлого явуулав. Үүнд ▶

МОНГОЛ УЛСЫН ЭКСПОРТ (сая ам.доллар)

► дургүйцсэн сонгогчид 1996 оны сонгуулиар шинэчлэгч хүчинд саналаа өгсөн байна. Ардчилсан эвсэл 50 суудал авсан ч тухайн үеийн хуулиар олонх (51 суудал) биш байсан тул эвсэж Засгийн газар байгуулав.

1996-2000 онд эдийн засгийг либералчлах олон зоригтой алхам хийжээ. Үр дүнд нь 2000 оноос эхлэн экспорт өсөж эхэлсэн байна. Гэвч Засгийн газраа олон удаа сольсон, мөн ардчиллын удирдагчдын нэг С.Зориг “намынхандаа хорлогдсон” гэх цуурхлын улмаас хуучинсаг хүчин ялж бүхий л шинэчлэлийг дахин зогсоосон байна.

2004 онд өрсөлдөгч намууд ойролцоо санал авчээ. Уул уурхайн салбарт 1997 онд либерал хууль баталсны үр дүн гарч гадны хөрөнгө оруулалт геологи, хайгуулын салбарт орж эхэлсэн нь эдийн засагт сэргэлт авчрав. Харамсалтай нь энэ сэргэлтийг дагаад Монголд либералчлалын үе дуусаж, популизмын эрин үе эхэлсэн байна.

2008 онд инфляц 35 орчим хувьд хэлбэлзэж байлаа. Тэр үед өрхийн дундаж орлого сард 312 мянган төгрөг байсан тул энэхүү өндөр инфляц дарамт болж байв. Дэлхийн эдийн засаг хямарсантай холбоотойгоор ноолуур, зэс зэрэг түүхий эдийн үнэ унаж, экспорт буурсан ба нефтийн үнэ огцом өссөнөөс манай импортын зардал огцом нэмэгдсэн байна. Манай улс 2009 онд ОУВС-гаас тусламж гуйж Стэнд-бай хөтөлбөрт хамрагдсан юм. Мөн Оюутолгойн гэрээг хийж гал алдахаас сэргийлж чадав. Гэвч Оюутолгойн гэрээ ашигтай, ашиггүй гэж өнөөдрийг хүртэл маргасаар байгаа юм.

Оюутолгойн гэрээг яаруу байгуулах нөхцөлийг намууд өөрсдөө бүрдүүлсэн байна. Учир нь 2008 оны сонгуулиар МАХН популист амлалт өгч ялсан байв. Популизм нь эдийн засгийн хувьд дааж давшгүй зүйлийг зөвхөн олон нийтэд таалагдахын тулд, сонгуульд ялахын тулд амлахыг хэлдэг билээ. Цөөн хэдэн жишээгээр яагаад МАХН-ын амлалт популист байсан гэдгийг тайлбарлая. МАХН 2012 он гэхэд цалин тэтгэмжийг гурав дахин өсгөж, өрхийн дундаж орлогыг нэг сая болгоно, хүүхдийн мөнгийг өсгөнө, эхчүүдэд илүү их тэтгэмж өгнө. Гэтэл Монгол Улс 2007 онд 1.8 их наяд төгрөгийн цалингийн фондтой байсан бөгөөд ердөө дөрөвхөн жилийн дотор буюу 2012

онд (1.8х3) 5.6 их наяд төгрөгт хүргэх байсан гэнэ. Хэрэв энэ амлалтаа хэрэгжүүлнэ гээд муйхарлан зүтгэсэн бол тэр үед бараг 40 хувьд хүрч байсан инфляц хэд болж өсөх байсныг таашгүй.

МАХН мөн моргейжийн зээлийн хүүг зургаан хувь болгож, хугацааг 25 жил болгоно гэж амлав. Энэ нь барилгын салбарт асар их хэмжээний эрэлт үүсгэх бөгөөд нийлүүлэлтийн хязгаарлалтын үед мөн л инфляцыг хөөргөдөх аюултай байв. Мөн “Эх орны хишиг” 1.5 сая төгрөгийг дурдах хэрэгтэй. Энэ нь нийтдээ 4.2 их наяд төгрөг болж байлаа. Гэтэл 2007 онд манай улсын жилийн нийт төсөв ердөө 1.8 их наяд төгрөг байв. Дээрх амлалтыг төсвийн хүрээнд биелүүлэх боломж хомс байсан учир томоохон орд газарт гадны хөрөнгө оруулалтыг яаравчлан оруулахаас өөр аргагүй болсон байна.

Соловын онол ба Монголын эдийн засгийн өсөлт

Америкийн эдийн засагч Роберт Соловын онолыг сонирхъё. Нэг үндэстнийг төлөөлж чадахуйц өрх айл байлаа гэж бодъё. Тэр айл 100 төгрөг олоод 10 төгрөг хадгалдаг бол нөгөө айл 300 төгрөг олоод 80 төгрөгийг нь хадгалдаг байг. Аль нь илүү хурдтай бас тогтвортой өсөх вэ? Хадгаламж их байвал хөрөнгө оруулалт ба зээл их байж, эдийн засаг нь илүү хурдан өсөх боломжтой гэж үзэж байлаа.

Хожим тэр технологийн дэвшилд илүү анхаарав. Түүний хялбаршуулсан загварын хүрээнд аливаа эдийн засаг гурван хүчин зүйлийн улмаас өсдөг гэж хэлж болно. Нэгдүгээрт, техник, технологийн дэвшил. Өөрөөр хэлбэл инновац гэсэн үг. Аль болох бага хугацаанд, аль болох бага түүхий эд ашиглаж их бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ үзүүлэх хэрэгтэй болно. Ингэхийн тулд юу үйлдвэрлэж байгаагаа сайн мэдсэн байх шаардлагатай бөгөөд судалгаа шинжилгээний үр дүнд үндэслэн өрсөлдөгчөөсөө давуу тал олж авах ухаан юм. Хоёр дахь эх үүсвэр нь капитал. Капитал гэдэгт бизнес хийхэд шаардлагатай мөнгө, машин техник, байр байгууламж, газар зэрэг орно. **Гуравдугаар** хүчин зүйл нь хүний хөдөлмөр, ажиллах хүчин, ур чадвар зэрэг болно.

Тэгвэл Монгол Улсын хувьд сүүлийн 30 жилд байдал ямар байна вэ? 2003 оны Олон Улсын ►

► Валютын Сангийн судалгаанаас үзэхэд 1990-2001 он хүртэл эдийн засгийн өсөлтийн гол эх үүсвэр нь капиталын хуримтлал байжээ. Өөрөөр хэлбэл, мал сүргийн тоо өссөн байна. Харин боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлтийн нөлөө тун бага байжээ. 1980-аад онд манай нийт бүтээмж бусад социалист орнын адилаар сөрөг байв. Түүхий эд ба хүн хүчээр “зодож” өсөлт гаргадаг байсан гэсэн үг. 1995 оноос эхлэн нийт бүтээмж эерэг болж эхэлсэн байна.

Харин шилжилт хийсэн бусад улс оронтой харьцуулахад манай эдийн засаг хэр хурдан эргэж сэргэв?

1990 оны эдийн засгийг 100 гэж индексжүүлэн авч үзье. Хамгийн хурдан сэргэсэн орнуудад Төв ба зүүн Европын өндөр өсөлттэй орнууд орж байна. Дараа нь Монгол Улс. Гуравт, Төв ба зүүн Европын бага өсөлттэй бусад орнууд, дөрөвт, Балтын гурван улс (Латви, Литва, Эстони), хамгийн сүүлд Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөл буюу хуучнаар Зөвлөлт Холбоот Улс байна.

2007 онд Дэлхийн банкны эдийн засагчдын хийсэн судалгаанаас үзэхэд манай эдийн засаг экспортоос ихээхэн хараат болж эхэлжээ. Алт, зэс, ноолуур зэрэг түүхий эдийн хүчээр л эдийн засаг голчлон өсдөг байв. Зам муутай, авлига хээл хахууль өсөж болзошгүй, мөн зээлийн хүү хэт өндөр байгаа зэрэг нь өсөлтөд саад болно гэж анхааруулж байжээ. Цаашдаа Монгол Улс хөрөнгө оруулалтын орчноо сайжруулах замаар гаднаас шинэ мэдлэг, туршлага, ноу-хау, технологи оруулбал давуу талаа ашиглах маш том боломж болно гэж зөвлөсөн байна.

Харин 2015 онд ОУВС-гийн судлаачдын тайлангаас үзэхэд Монгол Улс уул уурхайн салбараас орсон орлогоо зөв зарцуулах шаардлагатай гэж анхааруулжээ. Ийм учир түүхий эдийн үнэ өндөр үед илүүдэл орлогоо хуримтлал болгож хадгалж байх, мөн зам, гүүр, цахилгаан, ус зэрэг дэд бүтцийн салбартаа үр ашигтай хөрөнгө оруулах нь чухал билээ.

Зэсийн засаглал: Социалист Эрдэнэтээс Капиталист Оюутолгой хүртэл

Уул уурхайн үндэстэн гэх ойлголт бий. Аливаа улсын эдийн засгийн 10 хувь, экспортын 10 хувь, төсвийн 10 хувийг уул уурхайн салбар бүрдүүлж байвал ингэж нэрлэдэг. Манай улсын хувьд сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн салбар эдийн

Дэлхийн банкны эдийн засагчид 2007 онд авлига хээл хахууль өгч болзошгүй зээлийн хүү хэт өндөр байгаа зэрэг нь өсөлтөд саад болно гэж анхааруулсан байдаг

засгийн 20-25, экспортын 90, төсвийн 30 хувийг дангаараа бүрдүүлж байгаа юм. Тийм учир манайх эдийн засгийн хувьд “уул уурхайн орон” болсон.

Манай улс гадаад валютыг хоёр замаар олдог. Эхнийх нь экспорт боловч орсон шигээ буцаад гарах нь түргэн. Хоёр дахь зам нь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт. Манай улс руу чиглэсэн том хөрөнгө оруулалтууд зэсийн салбарт орсон байдаг. Өөрөөр хэлбэл, манай улс эдийн засгаа сайн удирдъя гэвэл эхэлж “зэсийн засаглал”-аа сайн удирдах хэрэгтэй.

Социалист Монголын үед хийсэн олон чухал бүтээн байгуулалтын нэг нь Эрдэнэтийн зэсийн уурхай юм. 1973 оны өвөл Эрдэнэтийн гэрээг байгуулав. Эхэндээ 50 хувийг ЗХУ, үлдэх 50 хувийг БНМАУ-ын тал эзэмшихээр болсон бөгөөд 1978 онд ашиглалтад орж байжээ. Бүтээн байгуулалтын шатандаа улсад татвар, төлбөр төлдөггүй байгаад 1990-ээд оны дундаас төлж эхэлдэг болсон. Учир нь Эрдэнэтийн гэрээнд өөрчлөлт оруулж Монголын тал 51, үлдэх 49 хувийг Оросын тал эзэмшихээр тохирсны дараа татвар, төлбөрөө гэрээгээр биш харин Монгол Улсын хуулийн дагуу авч байхаар болжээ. 2016 онд тус үйлдвэр 100 хувь Монголын үндэсний компани болсон.

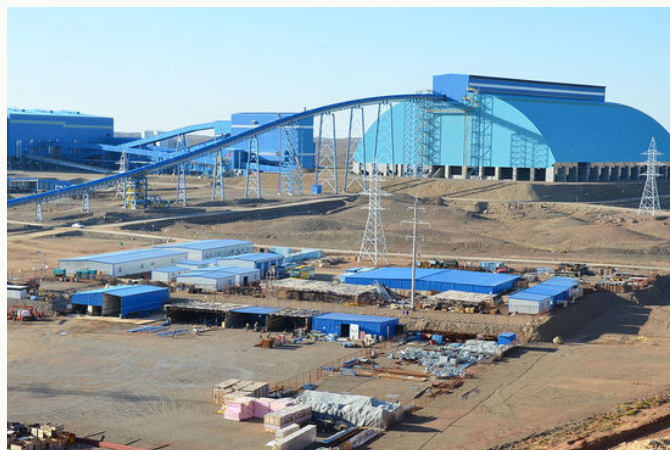
Харин Эрдэнэтийн дүү Оюутолгойн гэрээ нь капитализм буюу чөлөөт зах зээлийн үед хийгдсэнээрээ онцлог. Оюутолгойн түүх нь Эрдэнэттэй салшгүй холбоотой. 1994 онд Эрдэнэт үйлдвэр, АНУ-ын Magma Copper Company (МСС) хамтран зэсийн орд шинээр илрүүлэх зорилгоор геологийн эрэл-хайгуулын судалгаа хийхээр тохирч, 1995 онд Эрдэнэт-Магма хамтарсан компани бий болов. Украин гаралтай Канадын иргэн С.Дьяков, Монголын эрдэмтэн Д.Гарамжав нарын туршлагатай геологичид хайгуулыг эхлүүлжээ. Гэвч Эрдэнэт үйлдвэр хайгуулыг санхүүжүүлэхээс татгалзсан учир МСС компани өөрсдөө хайгуул хийх эрх авлаа.

1997 онд дэлхийн том корпораци BHP Billiton МСС компанийг худалдан авч, хайгуул хийсэн боловч үр ашигтай нөөц илрээгүй гээд 1999 онд төслөө зогсоожээ. 2000 онд Канадын Айвенхоу Майнз компани ВНР –гээс хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг худалдан авч, хайгуулын ажлыг сэргээв. Ашигтай нөөц тогтоогдохгүй, мөн санхүүжилт нь дууссан тул Айвенхоу мөн л Оюутолгой төслийг зогсоохоор шийдсэн гэдэг. ►

Дэлхийд эхний 30-35 дугаар байрт ордог Эрдэнэт үйлдвэр

Дэлхийд эхний 20-25 дугаар байрт ордог Оюутолгой үйлдвэр

► Ингээд Д.Гарамжав агсан хамгийн сүүлийн өрмийн байршлыг сонгох болжээ. Тэрбээр өрөмдлөг хийж, 590 метрийн гүнд Оюутолгойн далд ордыг илрүүлснээр тус төсөл дэлхийд алдаршсан юм.

2003 онд Айвенхоу Майнз Оюутолгойн бүхий л лицензийг өөрийн компани дээр бүртгүүлсэн байна. Үүний хариуд тухайн үеийн Засгийн газар Айвенхоу Майнзаас 50 сая ам.доллар авч, Их өр төлөх ажилд зарцуулав. Их Өр гэдэг нь Эрдэнэт үйлдвэр ба Эрдэнэт хот зэргийг байгуулахад зарцуулсан 11 тэрбум ам.долларын өр юм. Үүний 95-98 хувийг ОХУ хөнгөлсөн бөгөөд манай улс 250-300 сая ам.доллар төлөх шаардлагатай болжээ.

2006 онд Айвенхоу Майнз нь дэлхийд том орох Рио Тинтог стратегийн түншээр сонгов. 2006 онд УИХ Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулж, тус хуулийн 5 дугаар зүйлд заасны дагуу Оюутолгойн 34 хувийг манай Засгийн газар эзэмших боломжтой болжээ. 2009 оны аравдугаар сард Оюутолгойн гэрээ байгуулагдав.

Ингэснээр манай улсын эдийн засаг огцом тэлэх боломж бүрдсэн бөгөөд нэг хүнд ногдох ДНБ бараг хоёр дахин өсөхөд Оюутолгой төсөл чухал үүрэг гүйцэтгэсэн юм.

Дүгнэлтийн оронд

Өнгөрсөн 30 жилд эдийн засаг олон дахин томорч, гадаад худалдааны хувьд дэлхийн олон оронтой худалдаа хийх болсон нь засгийн эрхийг ээлжлэн барьж ирсэн улс төрийн хүчнүүд Үндсэн хуульд тусгасан чөлөөт зах зээлийн эдийн засгийн үзэл санаанд үнэнч байсны үр дүн юм.

Гэвч сонгууль угтсан популизмд хэт автсан учир байгалийн баялгаа үнэтэй үед нь “чулуу” болгох боломжоо алдаж байв. Мөн нэгэнт сонгосон чөлөөт зах зээлийн эдийн засгийг байгуулах чиглэлийн реформуудыг тууштай хэрэгжүүлж чадаагүй, эргэж буцаж ирлээ.

Гэвч сонгууль угтсан популизмд хэт автсанаар байгалийн баялгаа үнэтэй үед нь “чулуу” болгох боломжоо алдаж байв. Мөн нэгэнт сонгосон чөлөөт зах зээлийн эдийн засгийг байгуулах реформуудыг тууштай хэрэгжүүлж чадаагүй, эргэж буцаж ирлээ. Төсвийн томоохон худалдан авалт, газар олголт, төрийн өмчийн компаниудын үйл ажиллагаа нийтийн эрх ашгийн төлөө биш харин эрх мэдэл, мэдээлэлд ойр хүмүүст зориулагдаж ирсэн тул жирийн иргэн, аж ахуйн нэгжүүд ардчилал, чөлөөт зах зээлийн үр шимийг дутуу хүртэж ирлээ. Хөрөнгийн зах зээлийн хөгжил, хөрөнгө оруулалтыг хамгаалах тал дээр их алдлаа.

Ирэх 30 жил бид юун дээр анхаарах ёстой вэ? Нэгдүгээрт, эдийн засгаа тэлэх прагматик бодлого хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. **Хоёрдугаарт**, баян, хоосны ялгааг арилгахын тулд эрүүл мэнд, боловсролын салбартаа хөрөнгө оруулж, чанар, өрсөлдөх чадварыг нь олон улсын дундаж руу ойртуулах хэрэгтэй байна. Гуравдугаарт, гадны зээл тусламжид найдах биш харин хөрөнгө оруулалтыг татаж чаддаг үндэстэн болох ёстой.

Учир нь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын ачаар л бид төгрөгийн ханшаа тогтвортой барьж, чанартай ажлын байр олноор бий болгоно, мөн мэдлэг, инновац ноу-хау нутагшуулах замаар бидний хамгийн том бэрхшээл болоод буй бүтээмжийг сайжруулж чадна. Үүний тулд уул уурхайн салбараа дэмжиж, орлогын эс үүсвэрээ болгоё. Экспортоо олон дахин өсгөө. Улмаар олсон орлогоо уул уурхайн бус салбаруудаа тэтгэцгээе. ■

Байр суурь

Ц.Туваан: Эрх чөлөөг дээдэлсэн бодлого АН-ын өрсөлдөх чадвар болно

Ц.ТУВААН

Ардчилсан намын
Ерөнхий нарийн
бичгийн дарга

-Ардчилал олон оронд байр сууриа алдаж, үндсэрхэг болон популист улстөрчдөд шахагдаж байна. Монголд ч энэ хандлага ажиглагдах боллоо. Бид эдийн засгийн ардчиллыг авч үлдэхийн тулд юун дээр алдав, юуг засах хэрэгтэй гэж бодож байна вэ? Уг алдааг засахын тулд цаашид ямар алхмыг хийх хэрэгтэй вэ?

-Ардчилсан намын хийж хэрэгжүүлсэн бүх ажил ард түмний нүдэнд ил байдаг. Үүний дотор эдийн засгийн шинж чанартай, ялангуяа чөлөөт зах зээлийн эдийн засгийг дэмжих бодлогод анхаарлаа хандуулж ирсэн. Хүн өмчтэй байх эрхтэй, хэрвээ хөдөлмөрлөж, сэтгэж чадвал хүссэн хэмжээний хөрөнгөтэй байхыг зөвшөөрдөг нийгмийг төгөлдөр болгохын тулд ажиллаж байна.

Сүүлийн үед эдийн засгийн салбар руу төр засгийн эрх мэдэлтнүүд дайрах болсон. Өөрөөр хэлбэл, хувийн хэвшлийг хааж боох, хураах гэх мэт чиглэлд хүчтэй дуугарах болсон. Мөн дэлхий даяар, ардчилал бат хөгжсөн АНУ, Герман зэрэг улсад поп үзэгдэл дэлгэрэх нь түгээмэл боллоо. Уг аюул Монголд аль хэдийн ороод ирчихсэн. Өөрөөр хэлбэл, бүх асуудлыг болох мэтээр, сайхан байгаа мэтээр ярьж, худлаа амлалт өгдөг улстөрч олон болжээ.

Ардчилсан намын хэрэгжүүлсэн бодлогод алдаатай зүйл бий. Ардчилсан намын үндсэн үзэл баримтлал бол хувийн өмч, чөлөөт, өрсөлдөөнт зах зээлийг нэгдүгээрт тавих бодлого билээ. Үүндээ тулгуурласан бодлогыг цаашид хэрэгжүүлэх болно.

-Ардчилсан 30 жилд АН хэрхэн өсөж хөгжсөн бэ? АН өрсөлдөх чадвараа юу гэж харж байна вэ?

-30 жилийн хугацаанд манай нам хангалттай хэмжээнд буюу улс төрийн хоёр томоохон хүчний нэг болж өсөж, хөгжиж, дэвшиж чадсан. 200 мянга гаруй гишүүнтэй боллоо. Боловсон хүчний хувьд багтай бэхжсэн нам болж өслөө. Цаашдын өрсөлдөх чадвараа бид залуу боловсон хүчнүүд дээрээ тулгуурлаж, чөлөөт зах зээл, хувийн өмч, хувь хүний эрх чөлөө, улс төрийн эрх чөлөө, хууль ёсны эрх чөлөө, үндэсний эрх чөлөөгөө дээдэлсэн бодлого гарган ажиллах явдал юм.

-Ардчиллын нэг ололт нь олон ургальч үзлийг хөгжүүлэх байдаг. Энэ чиглэлд Монголд олон нам гарч ирсэн. Монголын улс төрийн намуудын хөгжил, дэвшил, олон ургальч үзлийг та хэрхэн харж байна вэ? Ирэх 30 жилд хэрхэн өөрчлөгдөн шинэчлэгдэх ёстой бол? Үүнд АН-ын эзлэх байр суурь ямар байх вэ?

-1990 онд Монголд үүсэн бий болсон ардчилсан хувьсгалын нэг гол зарчим нэг нам дангаараа монополь биш, улс төрийн олон нам чөлөөт өрсөлдөөнөөр, олон ургальч үзлийг дэвшүүлж, ард түмний дэмжлэгийг хэн их авсан нь улс төрийн сонгуульд ялалт байгуулан, төрийн эрхийг барин бодлогоо хэрэгжүүлэхийг тунхаглаж өгсөн явдал юм. Үүнийг илэрхийлэх гол суурь баримт бичиг бол 1992 оны ардчилсан Үндсэн хууль. Тиймээс Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг цаашдаа бид бүхэн хамгаалж, бэхжүүлэх болно. Намын гишүүнчлэлийн тухайд бид улс төрийн намын тухай хуулийн хүрээнд явж байгаа.

-Өнөө үеийн залуусын улс төрд, нам эвсэлд хандах хандлага, байр суурийг та хэрхэн дүгнэх вэ? Ер нь улс төр болон улс төрийн намуудыг залуус ямар өнцгөөр харах хэрэгтэй гэж боддог вэ?

-Ард түмний дунд намуудын рейтинг тодорхой хэмжээгээр жилээс жилд унаж байгаа. Ялангуяа, залуусын намд хандах хандлага хангалттай бус. Монгол Улсын хүн амын дийлэнх хувийг эзэлдэг 18-35 насны залуус сонгуульд идэвхгүй оролцдог нь тэдний дуу хоолой, санал бодол намуудын бодлогод дутуу байгаагаас анзаарагддаг.

Залуус улс төрд идэвхтэй оролцож, өөрсдийнхөө хувь заяаны төлөө дуугаа гаргаж, нэгдэж, аль намд сонгуулиа өгөх вэ гэхээс илүү өөрсдийнхөө улс төрийн оролцоог илүү өндөр түвшинд хангах хэрэгтэй гэж бодож байна. ■

Б.Бямбасайхан: Тусгаар тогтнол, ардчиллаа эдийн засгаараа бэхжүүлэх хэрэгтэй

Б.БЯМБАСАЙХАН
Монголын
бизнесийн
зөвлөлийн
УЗ-ийн дарга

-Өнгөрсөн 30 жилд бид эдийн засгийн ардчиллын үндэс суурийг тавьж чадсан уу?

Монгол Улсын үндсэн хуулинд иргэддээ эдийн засгийн эрх чөлөө өгч, бизнес эрхлэгчдийн ашиг сонирхлыг төрөөс хуулиар хамгаалах тухай тогтолцоог зурж өгсөн. Энэ бол маш том ололт. 1990 оны болон 2020 оны эдийн засгийг харьцуулахад энэ ололтын үр шим харагдана. Бид өнгөрсөн 30 жилд тасралтгүй өсч ирсэн, монгол айл өрхүүдийн амьжиргаа, хэрэглээ ч тэс өөр болсон.

Хамгийн чухал нь хувийн компаниуд манай улсын эдийн засгийн дийлэнх хувийг бүрдүүлдэг болсон. Энэ 30 жил миний бодлоор Их шилжилтийн 30 жил байсан. Одоо уг шилжилтийг дуусгах цаг болжээ. Ардчиллын ололтуудаа эдийн засгаараа бэхжүүлэх Их өсөлтийн эрин үед ирээд байна. Монгол иргэн хүн хариуцлагатай, төр нь иргэнийхээ байгуулсан бизнесийг дэмждэг, хамгаалдаг байж чадвал дараагийн 30 жилд ардчилал, тусгаар тогтнолоо эдийн засгаараа дамжуулан бэхжүүлж, хамгаалж чадна. Өөрөөр хэлбэл, Монголын ардчиллын дархлааг тал бүрээс нь бий болгоно.

Мөн монголчууд ядуу, бусдаас дутуу гэсэн сэтгэлгээнээсээ салах цаг болсон. Монгол хүн чинээлэг, бусдаас дутахгүй, илүү байх боломж бүрдсэн. Америкт, Монголд байгаа хоёр хүн адилхан мэдээлэлтэй амьдарч байна. Үндсэн хуулиараа нийгмийн том системийг загварчилсан. Энэ системд иргэн, бизнес, парламент, засгийн газар, шүүх ямар үүрэгтэй оролцох вэ гэдгийг заасан. Эдгээр нь өөр өөрийн хүлээсэн үүргийнхээ дагуу нийгмийн амьдралд оролцвол Үндсэн хуулийн зарчим хэрэгжиж, эдийн засгийн дархлааг бий болгож чадна.

Тэгэхээр сэтгэлгээгээ өөрчлөх хэрэгтэй юм байна. Гол нь хүн бүр өөрийн гэсэн үүрэгтэй, үүнийгээ ухамсарлах хэрэгтэй байна. Үүнтэй адил төрд ч бас үүрэг бий. Тэр үүрэг нь иргэнээ, бизнесээ дэмжих, хамгаалах. Тэгвэл

монгол компаниуд бий болсон боломжоо ашиглан дэлхийд өрсөлдөж чадна.

-Монголчууд хувийн өмчтэй болсны ач тусыг өнгөрсөн 30 жилд бүрэн дүүрэн ашиглаж чадсан уу? Юун дээр дэвшил олж, юун дээр алдав?

-Хүн эрх чөлөөтэй байхын тулд тодорхой нөхцөл хангагдсан байх ёстой гэж үздэг. Ийм нөхцлийн нэг нь хувийн өмч. Хүн өмчөө хамгаалдаг, өсгөдөг. Ингэж хамгаалж, өсгөснөөр нийгэмд шинэ үнэ цэн бий болж, энгийнээр хэлбэл, амьдрал сайжирна. Өмчтэй хүн чөлөөтэй сэтгэж чаддаг, шинэ санаа, шинэ бүтээл, технологи төрдөг. Тэр нь бизнес болж, эдийн засагтаа эерэгээр нөлөөлдөг.

Үндсэн хуулинд хувийн өмчийг хамгаалах зарчим суусан нь маш чухал. Өнөөдөр юутай ч монгол хүн өмчтэй, бизнес хийх эрхтэй болсон. Гэхдээ төрөөс хувийн өмчийг жинхэнэ утгаар нь хамгаалахад олон жилийн зүтгэл хэрэгтэй юм байна гэдгийг ойлгоцгоосон. Зах зээлийн эдийн засгийн нарийн харилцааг зохицуулах, ялангуяа хоёр бизнесийн хооронд байгуулагдсан гэрээний харилцааг зохицуулах тал дээр дутагдалтай зүйлс байгаа. Өөрөөр хэлбэл, Монголд хэн, хэзээ хөрөнгө оруулах вэ, оруулсан хөрөнгийг нь хуулиар хамгаалж чадаж байна уу гэдэг асуудал бий. Энэ асуултын хариулт тодорхой байгаад, тийм гэж хариулж чадах түвшинд байвал бизнес эрхлэгч төрд итгэж хөрөнгө оруулна.

-Сүүлийн үед улс орнууд аз жаргалын индекс буюу ард иргэдийн сэтгэл ханамжийн байдлаар эдийн засгаа дүгнэх болжээ. Энэ үзүүлэлтээр өнгөрсөн 30 жилийг хэмжвэл та юу хэлэх вэ?

-Энэ индексийн талаар би сайн мэдэхгүй. Гэхдээ аз жаргал гэвэл монгол хүний хувьд өргөн уудам газар нутаг дээр ардчилсан улсад амьдарч байгаа учраас бусдаас илүү гэж боддог. Би өмнө нь дайн байлдаантай, хатуу дэглэмтэй улсад ажиллаж байсан. Таксинд суухад жолооч нь Ерөнхийлөгчийнхөө талаар үг дуугарч чаддаггүй улсууд бий. Гудамжинд чөлөөтэй явж, зочид буудалд тайван унтаж болдоггүй, бөмбөг дэлбэлчихдэг улсууд ч байна.

Хэдийгээр Улаанбаатарт бөөгнөрч, орчны бохирдлын асуудал их байгаа ч хотоос гараад 20 минут явахад тэр хүн орон зайн хувьд бүх талын боломж, эрх чөлөөг эдэлж чадна. Ийм их боломжийн дунд амьдарч байж өөртөө эзэн болж чадахгүй бол тун арчаагүйн шинж. Хүн өөрийнхөө хувь заяанд эзэн болж чадахгүй бол өөрийнх нь буруу, бусдад бурууг тохох хэрэггүй. ■

Макро эдийн засаг

Өсөлтийн 30 жил

Өсөлтийн хэмээн тодотгох шалтгаан өнгөрсөн 30 жилд хангалттай бий болжээ. Нийгмийн тогтолцоо өөрчлөгдөх үед хоёр сая байсан монголчууд 3.3 саяулаа болж, дундаж наслалт есөн жилээр уртсаж, олимпын медаль авсан тамирчдын тоо 11-26 болж нэмэгджээ. Бас хувийн хэвшлийн нэг ч байгууллага байгаагүй бол өнөөдөр манай улсын ДНБ-ий 80 гаруй хувийг хувийн хэвшлийн 170 орчим мянган байгууллага бүрдүүлж байна. Тэдний 90 гаруй мянга нь идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулдаг бөгөөд тэдний нуруун дээр л татварын орлого цуглаж буй.

Иргэдийн хадгаламж 1995 онд 36.8 тэрбум төгрөг байсан бол өнөөдөр 13 их наяд төгрөг давж, банк санхүүгийн байгууллагын хамгийн их өсөлттэй эх үүсвэр болжээ. Өрхийн орлого ч жилээс жилд нэмэгдэж байна. Тухайлбал, 2007 оноос хойш өрхийн орлого дунджаар 4.7 дахин өссөн бөгөөд сард нэг сая төгрөгөөс дээш орлоготой өрхийн тоо тасралтгүй олширч байна. Харин 700 мянган төгрөгөөс доош орлоготой өрхийн тоо буурсаар

байгааг статистикаас харж болно. Өдөр тутмын өргөн хэрэглээний хүнсний бүтээгдэхүүнээс эхлээд автомашин, орон сууц байтугай соёлын хэрэглээ ч төрөлжиж, сонголт арвинтай болсон нь Монгол Улс нээлттэй болж, хүн төрөлхтний энэ цагийн соёл иргэншилтэй амжилттай интеграцад орж буйг харуулна. Гэхдээ бид өв соёлоо умартсангүй, уламжлал зан заншлаа гээсэнгүй. Харин ч дэлхийтэй улам ойртож, хөгжлийн боломжуудаас хүртэх тусам монголчууд бид онцлогоо улам тод томруун олж харах болов. Энэ хүртэл явахад хүнд хэцүү цаг үе олон байсан. Харин одоогийнх шиг нүүрс, зэсийн орлогоороо тансаглах боломж саяхнаас л тохиосныг түүхийн шаргал хуудас гэрчилнэ.

Улсын төсөв, гадаад худалдаа, хөрөнгө оруулалтын статистикийг харвал 1991-1992 онд улсын данс улайж, ямар хүнд цаг үеийг туулсан нь төсөөлөгдөнө. Харин ч тухайн үеийн эрх баригчид хүнсний талон тараагаад ч атугай ард иргэдээ хоол хүнсгүй нь залгуулж байсан нь их юм гэж бодогдохоор.

Иргэдээ чөлөөтэй зорчих, гадаад худалдаа эрхлэх боломж олгосон нь нэг талаас импортын маш том урсгал бий болгосон ч хоосроод байсан дэлгүүрийн лангуу эргэн дүүрч, бараа бүтээгдэхүүний гачигдлаас гарахад эерэг нөлөөлжээ. Зөвхөн социалист лагерийн орнуудтай гадаад худалдаа эрхэлдэг байсан монголчууд тэр цагаас хойш дэлхийн аль ч улстай худалдаа эрхлэх боломжтой болов.

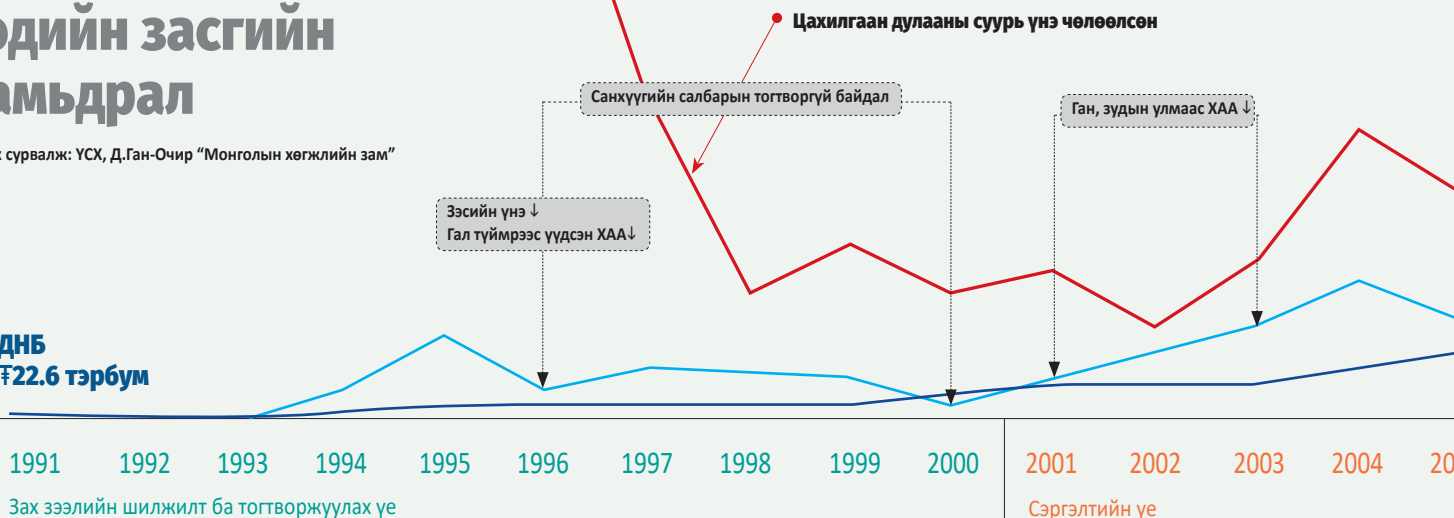
1997 онд манай улс Дэлхийн худалдааны ▶

Үнэ
чөлөөлөв

Зах зээлийн эдийн засгийн амьдрал

Эх сурвалж: УСХ, Д.Ган-Очир "Монголын хөгжлийн зам"

ДНБ
₮22.6 тэрбум

Зах зээлийн шилжилт ба тогтворжуулах үе

Сэргэлтийн үе

▶ байгууллагын гишүүнээр элссэн бөгөөд 2018 оны байдлаар дэлхийн 159 улстай гадаад худалдаа эрхэлж, худалдааны эргэлт 12.9 тэрбум ам.долларт хүрэв. Импортын урсгалын улмаас манай гадаад худалдаа 2014 он хүртэл алдагдалтай явж ирсэн. Гэхдээ орчин үеийн худалдааны зарчмаар худалдаа ашгаас илүү тухайн ард түмний хэрэгцээ шаардлагыг хангах нь чухал болсон талаар МҮХАҮТ-ын ерөнхийлөгчөөр ажиллаж байсан эдийн засагч С.Дэмбэрэл онцолсон юм. Өөрөөр хэлбэл, худалдаа нь хүмүүст, улс оронд өргөн сонголт олгож буйгаараа ач холбогдол нь хэмжигддэг болжээ. Гадаад худалдааны дийлэнхийг хоёр хөрштэй хийдэг бөгөөд Япон улс манай худалдааны гурав дахь том түнш юм. Монгол Улс 2016 оны зургадугаар сард Япон улстай Эдийн засгийн түншлэлийн хэлэлцээр байгуулсан нь манай улсын анхны чөлөөт худалдааны хэлэлцээр юм.

2007 оноос дэлхийн зах зээл дээр түүхий эдийн үнэ сэргэж, чөлөөт худалдааны алтан үе тохиосноор манай эдийн засагт уул уурхайн бүүм болж, төсөв тэлж, ДНБ ч огцом томров. Гэвч нийгмийн сэтгэл зүй төлөвшөөгүй, улс төрийн орчин тогтворгүй байсан тул энэ л үеэс төсвийн алдагдал эрс тэлсэн юм. Сонгуулийн жилүүдэд төсвийн алдагдал чинээндээ тулдаг нь жишиг болов. 2004 онд 39.4 тэрбум төгрөг байсан төсвийн алдагдал 2008 онд 296.4 тэрбум, 2012 он 1.1 их наяд, 2016 онд 3.6 их наяд төгрөгт хүржээ. Эдийн засагч Ж.Дэлгэрсайхан “Төсөв сангийн бодлого нарийн төлөвлөлтэй, оновчтой байх нь эдийн засаг, нийгмийн амьдралд

чухал нөлөөтэй. Өнгөрсөн хугацаанд төсвийн бодлого улс төрийн орчноо дагаад төлөвлөлт муутай явж ирсэн учраас Монголбанк нөлөөллийг нь сааруулахын тулд мөнгөний хатуу бодлого явуулж ирсэн” гэлээ. Шилжилтийн үед эдийн засгийг тогтворжуулахаар мөнгөний хумих бодлого явуулж байсан бол 2002-2009 онд эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих бодлого баримталж ирэв. Харин 2008-2009 оны хямралын дараачаас макро эдийн засаг, санхүүгийн тогтвортой байдлыг бэхжүүлэхэд мөнгөний бодлого чиглэгдэх болсныг Монголбанкны ерөнхий эдийн засагч Д.Ган-Очир “Монголын хөгжлийн зам” номондоо тэмдэглэсэн байна.

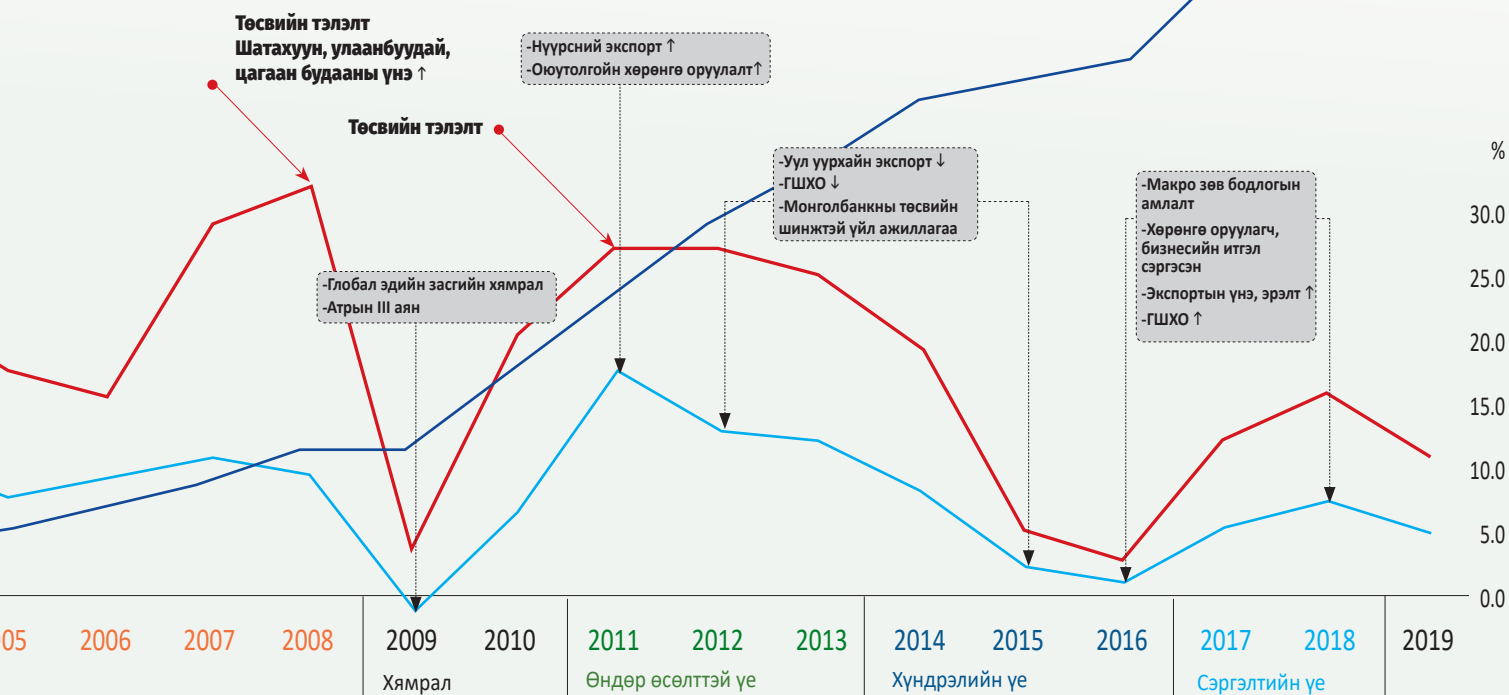
2004 онд татвар төлөгчдийн мөнгийг үр ашигтай зарцуулах оролдлого хийж эхэлсэн ч тэгсгээд замхарсан. Гэхдээ төсвийн хүрээний мэдэгдэл гаргаж төсвөө 2-3 жилээр төлөвлөдөг жишиг тогтлоо. Цаашид эдгээр ололтоо тордож явах нь өнгөрсөн хугацаанд гарсан тооны их өсөлтийг чанарын өсөлт болгоход чухал.

Чанарын өсөлт гаргаж чадвал монголчууд бид улам их бахархах зүйлтэй болно. Шилжилтийн үед Монгол Улс дэлхийд буурай хөгжилтэй орон гэгдэж байсан бол 2010 онд нэг хүнд ногдох ДНБ 2500 ам.доллар хүрснээр хөгжиж буй орны жагсаалтад орсон билээ.

Цаашид хувийн хэвшилээ улам дэмжиж, өрсөлдөх чадвараа сайжруулж, иргэд засаглалын үйл хэрэгтээ идэвхтэй оролцвол авлигын индекс буурч, хүний хөгжил, аз жаргалын индексүүд аяндаа сайжирна. ■

Эдийн засгийн
ололтоо тордвол тооны
өсөлтийг чанарын
өсөлт болгож чадна

ДНБ
36.9
их наяд
төгрөг

Бодит салбаруудын өсөлт

Уул уурхай

ХУЙСАГНАСАН 30 ЖИЛ

Голланд өвчин, “нинжа”, байгаль орчны доройтол, популизм, баялгийн хараал гээд уул уурхай хөгжсөн орнуудын сүүлийн 400-500 жилд туулсан зовлонг монголчууд гучхан жилд үзэж байна гэж салбарынхан халагладаг. Хэсэг бүлэг хүмүүст нохойд барьдаг мод лугаа дорд үзэгдэж буй ч нийт эдийн засгийг 30 жил

чирч явсан ганц салбар нь уул уурхай. Нийгмийн байгууламжаа ул үндсээр нь өөрчилсөн тэртээ 1990-ээд онд уул уурхайг эдийн засгийн зүтгүүр болгохоос өөр сонголт байгаагүй. Цалин мөнгө, тэтгэвэр тэтгэмж өгөх нь байтугай

найман нэрийн бараагаа ч залгуулах мөнгөгүй байсан тэр үед шилжилтийн хүндрэлийг даван туулахаар Монгол Улсын анхны Ерөнхийлөгч П.Очирбат “Алт” хөтөлбөрийг санаачилсан юм. АМХЭГ-ын дарга асан Д.Жаргалсайхан “Тэр үед Төв банкинд ямар ч валют

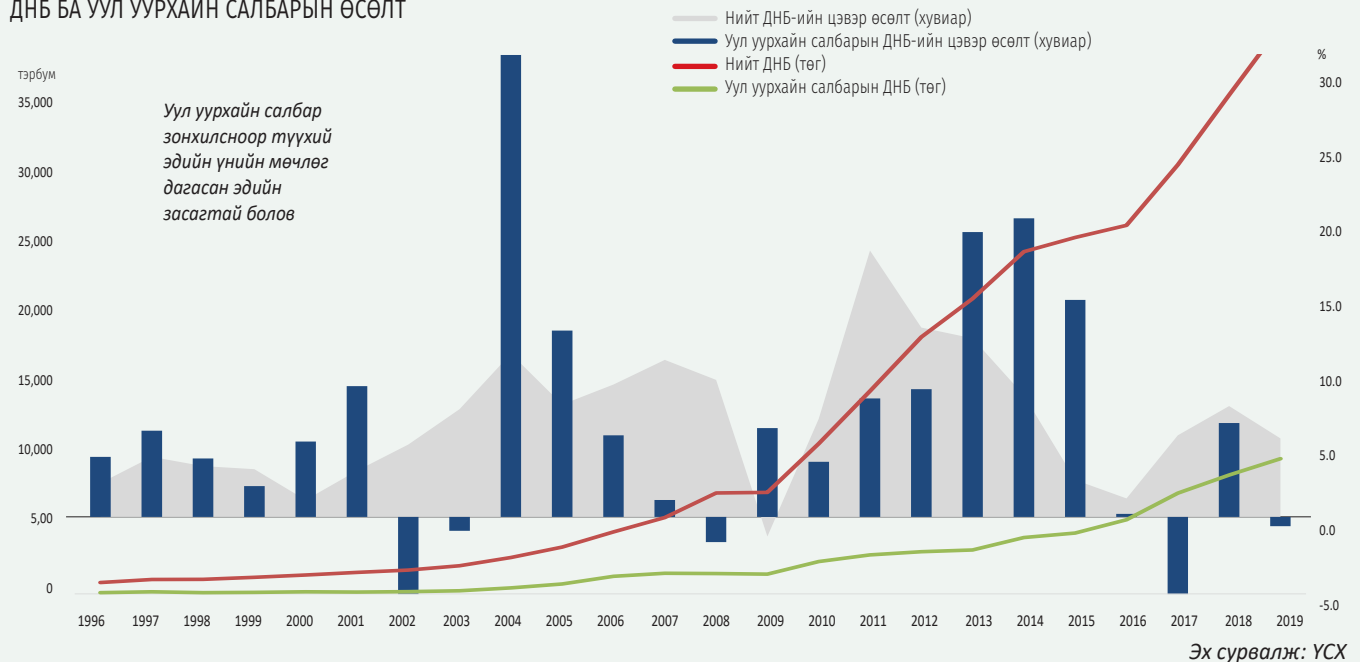
байхгүй, шатахуунаа ч авах мөнгөгүй, Дэлхийн банк, ОУВС болон бусад донортой харилцаж, үйл ажиллагаа нь жигдрэх хүртэлх хүнд цаг хугацааг алтны салбар үүрсэн” хэмээн дурссан.

1991 оны 11 дүгээр сард Засгийн газар 304 дүгээр тогтоол баталснаар алтны шороон ордод хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг зөвшөөрч нэг ёсондоо уул уурхайн салбар либералчлагдах эхлэл тавигдав. Улмаар “Түлш-Эрчим” банк байгуулан, компаниудад хөнгөлөлттэй зээл олгож, 1994 онд Ашигт малтмалын тухай хуулийг анхлан гаргасан нь “Алт” хөтөлбөр эрчимтэй хэрэгжихэд нөлөөлжээ. Хөтөлбөрөөс өмнө шороон ордоос жилд 500 кг алт олборлож байсан бол 1992 онд 775 кг, 1997 онд 8.7 тонн, 2000 онд 11.4 тонныг олборлодог болов. Тийнхүү картын бараанаас дөнгөж салж байсан монголчууд “Алт” хөтөлбөрөөр нийтдээ 53.4 тонн алт олборлож, “алт дилерийн” гэх хэргээр шавхагдсан гадаад валютын нөөцөө хуримтлуулж, эдийн засгийн баталгаагаа хангаж, зах зээлийн эдийн засагт шилжих сууриа “цутгасан” юм.

“Алт” хөтөлбөрөөр геологийн хайгуулыг идэвхжүүлж, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчдыг

Ашигт малтмалын тухай хуулийн анхны зорилго биелсэн

ДНБ БА УУЛ УУРХАЙН САЛБАРЫН ӨСӨЛТ

▶ татсан нь уул уурхайн салбарт чанарын том өөрчлөлт авчирсан гэж уул уурхайн инженер-эдийн засагч Д.Жаргалсайхан дүгнэв.

Алт түшсэн либерал бодлогоо амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд гадаадын хөрөнгө оруулагчдад үүд хаалгаа нээх зорилгоор анх удаа Ашигт малтмалын тухай хуультай болов. Харамсалтай нь хууль хүссэн шиг үр дүн өгөөгүй. Монгол Улс огт танигдаагүй, танигдсан нэгэнд нь газар зүйн байрлал сул тал болж харагдсан, бас дэлхийн зах зээл дээр түүхий эдийн уналтын үе тохиосон гээд ямар ч тайлбар байж болох ч үнэндээ тус хууль хөрөнгө оруулагчдын зүгээс “муу” үнэлгээ авсан гэдэг. Тиймээс Дэлхийн банкны зөвлөхүүдтэй хамтарч хуулиа шинэчлэн, 1997 онд дахин батлуулсан байна. Энэ удаад хөрөнгө оруулагчдад зөвхөн цаг хугацааны л шалгуур тавьжээ. Тиймээс ч хууль хэрэгжиж эхлэх 1997 оны долдугаар сарын 1-нд тухайн үеийн АМХЭГ-ын үүдэнд өргөдлөө барьсан хөрөнгө оруулагчид дугаарлан зогсож байсныг Д.Жаргалсайхан дурсав.

Энэ хуулийн ачаар алт, зэсийн нөөцөөр дэлхийд хамгийн томд тооцогдох Оюутолгойн ордыг илрүүлсэн юм. Бахархах учиртай энэ үйл явдал бол тамирчин нь олимпийн аварга болоход тухайн улс дэлхий нийтийн анхааралд ордог шиг Оюутолгойн ордыг илрүүлснээр Монголыг хөрөнгө оруулагчдад таниулсан хэмээн Монголын ашигт малтмал баяжуулагчдын холбооны ерөнхийлөгч Б.Чинзориг тайлбарласан.

Шинэ хуулийн үр дүнд дахиад нэг “Эрдэнэт”-ийг нээх, цаашлаад дэлхийн хэмжээнд эргэлдэж буй хайгуулын хөрөнгө оруулалтын нэг хувийг Монголдоо татах зорилгыг хууль боловсруулсан ажлын хэсгийнхэн зорьж байжээ. Эргээд харахад ямар ч байсан эхний зорилго биелжээ. Түүнээс хойш өнөөдрийг хүртэл Ашигт малтмалын тухай хуульд нийтдээ 34 удаагийн хэлэлцүүлгээр 200 гаруй өөрчлөлт орсон.

Гэнэтийн ашгийн 68 хувийн татвар, урт нэртэй хууль, стратегийн салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалтыг зохицуулахтай холбоотой хууль, “стратегийн орд” гэх ойлголт гаргаж, түүнийгээ төрийн өмчит компаниуд ашиглахаар хуульчилсан, геологи хайгуулын хөрөнгө оруулалт, үйл ажиллагаа саарсан гээд эрдэс баялгийн салбарт гарсан “мега” өөрчлөлтүүд улс төр, нийгэм, эдийн засгийн амьдралд том том донсолгоо үүсгэсээр ирсэн. Өнөөдөр уул уурхайн компаниуд, салбарын мэргэжилтнүүдийг хамгийн их болгоомжлуулж буй зүйл нь орон

нутгийнхны эсэргүүцэл. Засаг дарга нар хэтэрхий эрх мэдэлтэй, байгаль орчноор далимдуулж зөвшөөрлийн дагуу үйл ажиллагаа явуулдаг компаниудыг ч шантаажлах явдал хавтгайрсан нь нэгдмэл улсын зарчмыг алдагдуулж буй нь халагламаар. Үүнд мэдээж нэг талаас нийгмийн сэтгэлгээний түвшин нөлөөлж буйг үгүйсгэхгүй ч зоосны нөгөө талд бас нэг учир бий. Уул уурхайн мэргэжилтнүүд байгаль орчны талаар хатуу чанд бодлогыг өөрсдөдөө тавьж хэрэгжүүлээгүйгээс олон нийтэд сөрөг хандлага төрүүлж, үйл ажиллагааныхаа онцлогийг танин мэдүүлэх, ойлгуулах ажлыг цэгцтэй хийгээгүй, мөн орон нутгийн иргэдтэй биш дарга нартай тулж ажилладаг нь өнгөрсөн хугацаанд салбарынхны гаргасан алдаа гэдгийг Д.Жаргалсайхан хэлсэн юм.

Дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн үнэ өндөр байх үед монголчууд нүүрс, зэсээрээ хангалттай хэмжээний орлого олж, тансагладаг ханш нь унах үед балгаа хүртдэг. Харин ийм хүнд хэцүү цагт алт л аминд орж, тамирдсан эдийн засгийг тэнхрүүлдэг “жамтай”. 2015-2016 онд түүхий эдийн үнэ уруудаж, эдийн засаг хүндрэхэд “Алт-2” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Үүний үр дүнд Монголбанкинд тушааж буй алтны хэмжээ 2018 онд түүхэн дээд түвшинд хүрэв. Энэ цаг үед ч дэлхийд цар тахал болж буй Covid-19-ийн дэгдэлтийн улмаас экспортын орлого бүрдүүлэгч гол хоёр эрдсийн үнэ тааруухан байгаа бол алтны ханш л цойлж байна.

Доктор Б.Чинзориг “Энэ салбарыг эрүүлээр, нарийн төлөвлөлттэй, мэргэжлийн боловсон хүчнүүдэд хариуцлагыг нь үүрүүлж, ёстой л шим шүүсийг нь шахаж, шинжлэх ухаанчаар удирдах цаг ирсэн” гэлээ. Тэрбээр мөн эдийн засгийн тэргүүлэх салбарын хувьд уул уурхайн бодлогыг өдгөө дэлхий нийтийн зорьж буй тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлалд нийцүүлэх бодит шаардлага бийг онцолсон. Зөвхөн зоосны нүхээр харж тусгай зөвшөөрлийг замбараагүй олгох бус харин эдийн засаг, нийгмийн үр ашгийг нь байгаль орчны үр ашигтай харьцуулах нь чухал аж.

Сайн, муу ээлжилж, өрнөл арвинтай, савлагаа ихтэй энэ салбарын өнгөрсөн 30 жилийг хаврын тэнгэртэй зүйрлэмээр. Гэхдээ өчигдөр, магадгүй өнөөдөр тэнгэр хуйсагнаж байгаа ч ирж яваа цаг үргэлж сэргэлт, хөгжлийг далладаг. ■

“Алт” хөтөлбөр уул уурхайд чанарын өөрчлөлт авчирсан

Гадаадын хөрөнгө оруулалт

НЭЭЛТТЭЙ ЗАХ ЗЭЭЛИЙН
ЗҮРХНИЙ ЦОХИЛТ

Манай улсын ДНБ-ий өсөлт 2011 онд 11.5 хувьд хүрч дэлхий нийтийг алмайруулсан. Үүнийг одоо ч бахархан ярьдаг хүмүүс бий. Гэхдээ бахархал гэхээс илүү сургамж өгсөн гэвэл үнэнд арай дөхүү. Дэлхийд цойлсон тэр их өсөлт 2009 оны аравдугаар сарын 6-нд үзэглэсэн “Оюу толгой” төслийн бүтээн байгуулалтын долоон тэрбум ам.долларын хөрөнгө оруулалтын үр дүн байсан юм. Үнэндээ энэ аварга төслийг үзэглэж, хаялгыг нь мэдрэх хүртэл Монгол Улс хөрөнгө оруулалтын ямар орчинтойгоо тодорхой олж хараагүй байсан болов уу. Нээлттэй эдийн засаг болох шилжилтийн хүрээнд 1993 онд Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай хуулийг баталснаар манай гадаад худалдааны эргэлт нэмэгдэж, жилд дунджаар 10 сая, хамгийн ихдээ 25-30 сая ам.доллар хөрөнгө оруулалтаар орж ирдэг байв.

1990-2000 онд экспортын болоод татварын орлогогүй тул гадаадын зээл тусламжаар төрийн албан хаагчдын цалинг тавьж, цахилгаан станцууд, цэцэрлэг, сургуулиа бусад улсын Засгийн газар, донор байгууллагуудын зээл, буцалтгүй тусламжаар аргацааж байв.

Шинэ мянганы тоолол эхлээд удаагүй байхад уул уурхайн түүхий эд, эрдсийн үнэ олон улсын зах зээл дээр нэмэгдэж, хайгуул, олборлолтын бизнес цэцэглэж эхлэх хүртэл Монгол Улс дэлхий нийтийн анхаарлыг төдий л татаагүй юм. 2005-2008 онд манайд дунджаар 5636 гадаадын хөрөнгө оруулалттай компани бүртгүүлж, байршсан ч хөрөнгө оруулалтын хэмжээнд мэдэгдэм ахиц гараагүй л байлаа. Дэлхийн улс орнуудад орж буй шууд хөрөнгө оруулалтын урсгал нь 2000 оноос хойш өсөж, бүтцийн хувьд ч өөрчлөгдөв. НҮБ-ын Худалдаа ба Хөгжлийн асуудлаарх Бага хурлын (UNCTAD) тайланд тэмдэглэснээр 2000 онд нийт хөрөнгө оруулалтын урсгалын 12 хувь нь хөгжиж буй болон шилжилтийн эдийн засгуудад ногдож байсан бол 2012 онд 35 хувь болж нэмэгджээ. Энэ урсгалаас манай улс 2011, 2012 онд хамгийн их мөнгөн дүнтэй хөрөнгө оруулалт татахад “Оюу толгой” төсөл жин дарсан билээ.

Нээлттэй бодлогын хүрээнд гадаадын хөрөнгө оруулалтын гурван суурь зарчмыг боловсруулж, 1993 онд гарсан хуульд тусгасныг Эдийн засагч С.Жавхланбаатар онцлов. Тэрбээр “Нээлттэй улс

ГАДААДЫН ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТ /их наяд төгрөг/

2012 онд ГШХО-ын урсгал ДНБ-ий 40 орчим хувьтай тэнцэж байв.

болсноор бид дэлхийн 200 орчим улстай өрсөлдөх учраас дотоод хөрөнгө оруулагчид давуу эрх олгох замаар гадаадын хөрөнгө оруулагчийг ялгаварлаж болохгүй гэдэг нь хуулийн суурь зарчим. Мөн хөрөнгө оруулагчид шүүхийн өмнө эрх тэгш байх, мөнгөө ямар ч валютад хөрвүүлээд чөлөөтэй буцаагаад гаргах бололцоог нь бүрдүүлсэн. Энэ бол гадаадын хөрөнгө оруулалтын олон улсад үйлчилдэг зарчмыг хуульчилж, суурь орчныг бүрдүүлсэн маш том алхам болсон” гэлээ.

Энэ эрчимтэй урсгалыг дагаад манай эдийн засагт “Толланд өвчин”-ий шинж тэмдэг илэрч эхлэв. Оргил үедээ 4.2 тэрбумд ам.долларт хүрсэн тэр их орлогыг шингээх потенциал эдийн засагт байгаагүй учраас үүнийг дагаад бусад салбарт илүүдэл эрэлт үүсч, Засгийн газар төсвийн зардлаа замбараагүй тэлж, халамжийн бодлого газар авч, улмаар өндөр инфляцын шалтгаан болсон гэж үздэг.

Их мөнгөөр цутгуулсан тэр цаг хугацаа удаан үргэлжилсэнгүй. “Оюутолгой” төслийн эхний шатны хөрөнгө оруулалтын ажил дуусах шатандаа орж байсан тул хөрөнгө оруулалт нь 2013 оноос эрс саарсан. Бас дэлхийн зах зээл дээрх түүхий эдийн үнэ 2012 оноос суларсан нь хөрөнгө оруулагчдын сонирхлыг бууруулав. Манай эдийн засаг хэдийн гадаад орчноос дэндүү их хамааралтай болж, бид өөрсдөө залуурдах боломжгүй болсныг макро тоонууд харуулж байлаа. Харамсалтай нь, эрх баригчид хөрөнгө оруулалтын бодлогодоо улс төрийн алдаа гаргасан нь саарч буй хөрөнгө оруулалтыг бүр ч зогсоох нь тэр. ►

Эх сурвалж: ҮСХ

► 2012 оны тавдугаар сард буюу УИХ-ын сонгуулийн өмнөхөн олон нийтийн дунд үндэсний аюулгүй байдал болоод гадаадын хөрөнгө оруулалтын оролцооны талаар маргаан, мэтгэлцээн өрнөсөн юм. Тухайн үед уул уурхайн салбарт хийх гэж байсан гадаадын хөрөнгө оруулалтыг зогсоох үүднээс Стратегийн ач холбогдол бүхий салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжид гадаадын хөрөнгө оруулалтыг зохицуулах тухай хуулийн төслийг боловсруулан, УИХ олон нийтээр хэлэлцүүлэлгүй баталсан байдаг. Хуульд “стратегийн” (уул уурхай, банк санхүү, харилцаа холбоо, хэвлэл мэдээлэл) салбарт хөрөнгө оруулалт хийх хүсэлтэй хувийн болон төрийн өмчит гадаадын хуулийн этгээд Монгол Улсын Засгийн газраас, мөн тухайн аж ахуйн нэгжийн нийт хувьцааны 49-өөс дээш хувийг гадаадын хуулийн этгээд эзэмшихээр бол УИХ-аас тус тус зөвшөөрөл авахаар тусгасан байв.

Хөрөнгө оруулагчдыг үргээсэн тэрхүү хуулийг зургаан сарын дараа цуцаллаа. Оронд нь 1993 онд баталсан хуулиа улам чамбайруулж, Хөрөнгө оруулалтын тухай шинэ хууль гаргалаа. Өмнөх хууль нь хөрөнгө оруулалтын суурь зарчмыг хангаж байсан бол энэ удаад өнгөрснөөсөө сургамж авч уул уурхайн бус салбарын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, төвлөрлөөс сэргийлж бүсчилсэн хөгжлийг бий болгох, нэгэнт хөрөнгөө оруулсан хөрөнгө оруулагчийг бизнесээ эрсдэлгүй явуулахад нь илүү анхаарсан байна.

Хөрөнгө оруулагчдыг үргээсэн тэрхүү хуулийг зургаан сарын дараа цуцалсан юм

30 жилийн алсаас эргээд харахад гадаадын хөрөнгө оруулалтын ачаар л хөгжил урагшилж буй жишээ олон. Гадаадын хөрөнгө оруулалтаар дамжиж хүний туршлага, ур чадвар нэвтэрдэг бөгөөд үүнийг мөнгөөр хэмжих аргагүй тул хамгийн том хөрөнгө оруулалт гэж үздэг. Үүнээс гадна шинэ техник технологи, мэдлэг, капиталын эх үүсвэр орж ирдэг.

Албан ёсны эх сурвалжаар 2012 оны байдлаар нийтдээ 180 мянган ажлын байрыг гадаадын шууд хөрөнгө оруулалттай компани, аж ахуйн нэгжүүд бий болгож байсан нь манай нийт төрийн албан хаагчийн тоотой бараг дүйнэ. Энэ бүх тоо баримт, түүхэн сургамжуудыг нэгтгээд харвал гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт гэдэг Монгол шиг жижиг бөгөөд нээлттэй, аж үйлдвэр хөгжөөгүй, экспортын солонгорол муутай орны хувьд эдийн засгийг нь тэтгэх зүрхний цохилт лугаа юм.

Банк санхүү

УНАХ БҮРТЭЭ УЛАМ САЙЖИРДАГ СИСТЕМ

Эдийн засгийн цусны эргэлтийг тэтгэдэг банкны салбар зах зээлийн харилцаанд шилжихдээ “алт дилер”-ийн хэрэг гэгчээр тун тоогүй эхэлж байв. 1990-1991 онд валютын дилерийн тоглоомоор 100 гаруй сая ам.доллар, дөрвөн тонн алтаа гадаадын банкуудад алдсан гэсэн баримт бий.

Зэх зээлийн харилцаанд бүгд чадах ядахаараа хөл тавихад бэлэн мөнгөний хэрэгцээ хамгийн их байсан юм. Тиймээс ч шилжилтийн эхний

МОНГОЛ УЛСЫГ ДАМПУУРСАН БАНКУУД /1991-2019/

1997-2000 онд ОУВС-ийн хөтөлбөр хэрэгжсэнээр банкны салбар эрүүлжиж эхлэв.

Эх сурвалж: Д.Ган-Очир “Монголын хөгжлийн зам”

► жилүүдэд банкуудын тоо олширч, унаж, бүдчсээр 10 жилийг элээв. ХОТШ, “Сэргээн босголт” –ын дампуурал гэх мэт энэ салбарын хамгийн дуулиант үйл явдлууд 1999 он хүртэл үргэлжилсэн байдаг.

Өмнөх нийгэмд банкны үүргийг зөвхөн Төвбанк гүйцэтгэдэг байсан бол 1991 онд Улсын Бага Хурлаас Банкны тухай хуулийг баталснаар зах зээлийн харилцаанд нийцсэн хоёр шатлалт банкны тогтолцоо үүссэн. Уг хуулиар улсын Төвбанк арилжааны банкуудаа хянаж, мөнгө, зээлийн бодлогыг эрхлэн явуулж, арилжааны банкууд иргэд, үйлдвэр завод, компаниудад санхүүгийн төрөл бүрийн үйлчилгээ үзүүлэх зохицуулалт хийсэн юм. Ийнхүү 1992 онд арилжааны зургаан банк үйл ажиллагаа явуулж байсан бол 1995 онд 13 болж нэмэгдсэн бөгөөд энэ завсар дампуурсан банк ч хэд хэд бий.

Банкны хямралын эхэн үе нь 1994-1996 онд тохиосон бөгөөд наймааны зориулалтаар, чанар муутай зээл олгож байснаас ахархан хугацаанд мөнгөний ханш унах, таваарын хомсдол бий болоход хүргэж байв. Цаашлаад эдийн засгийн хямралын эхлэл болсон ч гэж үздэг. Тухайн үед арилжааны банкууд өрийн үлдэгдлээсээ бараг 40 орчим хувиар их хэмжээний зээл олгож байжээ. 1996 он гэхэд иргэдийн банкинд итгэх итгэл алдарч, хадгаламжийн хэмжээ 35 хувиар буурсан байна.

Харин 1996 онд Төв банкны тухай хуулийг баталж, 1997-2000 онд Монгол Улс ОУВС-гийн “Бүтцийн өөрчлөлтийг эрчимжүүлэх хөтөлбөр”-ийн хоёр дахь шатыг хэрэгжүүлэв. Энэ хугацаанд банкны салбар эрүүлжиж, хугацаа хэтэрсэн зээлийн хэмжээ жилээс жилд буурлаа. Банкуудын удирдлага олон дахин солигддог, хариуцлага алдсан, эргэж төлөгдөхгүй зээл их хэмжээгээр олгож, хөрөнгийн дутагдал шамшигдал гаргадаг банкууд нь зах зээлийн шалгуурыг даалгүй дампуурав. Чанаргүй зээлийн үлдэгдэл 1999 онд нийт зээлийн үлдэгдлийн 54,3 хувийг эзэлж байсан бол дараагийн хоёр жилд ихээхэн буурч, 2001 оны байдлаар 10,5 хувь болсон байна.

Банкны салбарт 2000 оноос хойш хадгаламжийн хэмжээ нэмэгдэж, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж, иргэдэд олгосон зээлийн хэмжээ өсөж эхэллээ. 2005

оныг хүртэл банкны салбар тогтвортой хөгжиж, санхүүгийн зуучлал ч сайжирч, мөнгөжих үйл явц өрнөж байв. Гэвч уул уурхайн идэвхжил болон эдийн засгийн өсөлтийг даган бий болсон хөөсрөл 2008 оны дэлхийн санхүүгийн хямралын нөлөөгөөр хагарч, эдийн засгийн огцом уналт үүсэв. Энэ нь манай санхүүгийн салбарын эмзэг байдлыг ил гаргаж, 2008-2009 онд “Анод” болон “Зоос” банк дампуурав. “Зоос” банкны сайн актив дээр “Төрийн банк”-ыг шинээр байгуулсан нь санхүүгийн салбарт гарсан нэг амжилттай кейс юм.

2010 онд “Оюутолгой” төслийг эхлүүлж, 2011-2012 онд гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын урсгал огцом нэмэгдэж, дэлхийн зах зээл дээр эрдсийн үнэ өссөн нь эдийн засгийн хүндрэлийг хохирол багатай даван туулахад таатай нөлөө үзүүлж, банкны салбар ч сэргэсэн юм. Энэхүү үйл явдлын дараа 2013 онд Хадгаламжийн даатгалын корпорац байгуулж, хадгаламж эзэмшигчдийн эрх ашгийг хамгаалах, санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангахаар ажиллаж эхэлсэн нь манай банкны салбарт гарсан бас нэг дэвшил юм.

Манай улсын санхүүгийн зах зээлийг зонхилон бүрдүүлдэг банкны салбарын түүхэнд дуулиантай үйл явдал их байсан ч тэр хэрээр өрсөлдөөн, ахиц дэвшил, хөгжил эрчимтэй явагдсан юм. 2004 оноос арилжааны банкинд данс эзэмшигчдийн тоо тогтмол өссөөр ирсэн бөгөөд 2012 оноос хойш банкуудын тоо тогтвортой байж, технологийн дэвшил эрчимтэй нэвтэрсэн. Пос машин, интернэт банк, мобайл банк зэрэг бэлэн бус үйлчилгээний хэлбэрүүд хөгжиж төлбөр тооцоо бодит цагийн горимд шилжсэн гээд олон дэвшил гарлаа. Түүнчлэн сүүлийн жилүүдэд цахим мөнгө, финтек үйлчилгээний олон хэлбэр нэвтэрч, технологийн дэвшлийн ачаар

санхүүгийн салбар дэлхийтэй хөл нийлүүлэн урагшилж байгааг дурдах учиртай.

2017-2019 онд банк санхүүгийн салбарт хууль эрх зүйн шинэчлэл хийгдэв. Төв банкны тухай, Банкны тухай, Банкны салбарын тогтвортой байдлын тухай зэрэг салбарын тулгуур хуулиудыг шинэчлэн батлуулснаар Төв банк аливаа бодлогын шийдвэрийг хамтын зарчмаар гаргадаг болж, макро зохистой бодлогыг хэрэгжүүлэх шинэ чиг үүрэгтэй болсон юм. Өөрөөр хэлбэл, Монголбанк ►

ИРГЭДИЙН ХАДГАЛАМЖ (сая төгрөг)

Эх сурвалж: УСХ,
Т.Намжид
"Монголын
эдийн засаг"

► мөнгө, ханшийн бодлогоос гадна макро зохистой бодлого хэрэгжүүлэх институт болж байгаа тул бодлогын арга хэрэгслүүдээ өргөжүүлж, үр ашигтай ашиглах шаардлага тавигдаж буй нь манай санхүүгийн салбарт гарсан дэвшилд тооцогддог.

Унаж тусахын хэрээр улам хүчтэй өндийдгийн бодит жишээ нь банкны салбарын өнгөрсөн 30 жилийн түүх юм. Сайн, муугаар хэлэгддэг дотоодын банкуудынхаа ачаар бизнесийн үйл ажиллагаагаа өнөөг хүртэл явуулж ирснээ хувийн хэвшлийнхэн хэлдэг. Харин ирэх 30 жилд банкны системд шинэчлэл хийх нь ойлгомжтой. Зээлийн хүүгээ бууруулж, бусад санхүүгийн салбаруудаа хөгжүүлж, гадаадын банк оруулж ирж, өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх гээд олон шинэчлэл хүлээж буй.

Хөдөө аж ахуй

ХҮРТЭЭМЖТЭЙ ӨСӨЛТИЙН ТУЛГУУР

Малчдад малаа хувьчилж авах эрхийг нь өгснөөр энэ өргөн уудам нутагт нүүдлийн соёл иргэншил, ардчилал хоёр эвсэн орших эхлэл тавигдсан юм. Малчид малынхаа тоо толгойг өсгөн, ашиг шимийг нь хүртэж, зах зээлд зарж борлуулснаар Монголд ардчиллын үнэт зүйлийг тээх чинээлэг дундаж давхарга бий болох учиртай. Гэхдээ сэтгэлгээний өөрчлөлт хийхэд цаг хугацаа хэрэгтэй. Зөвхөн амь зуух зорилгоор л мал маллаж ирсэн 2000 гаруй жилийн уламжлал, тоо толгойг нь өсгөж үржүүлэх ёстой гэсэн социалист номлолоос ангижрахад тийм ч амар биш.

“Эргээд харахад, энэ 30 жилд малын тоо толгой 70 сая давчихсан, бэлчээрийн даац хэтэрчихсэн, малчид бүхий л амьдрал, цаг хугацаагаа малдаа зориулж, малын өвс тэжээлд их зардал гаргадаг ч 3000 ба 300 малтай өрхийн амьдралын чанарт төдий л ялгаа алга байна” хэмээн “Чинээлэг малчин бойжуулах төв” ТББ-ын тэргүүн Л.Одсэр ярих. “Мянгат малчин”, “Сайн малчин” зэрэг тооны хойноос хөөцөлдсөн арга хэмжээ нь нийгмийн шилжилтийн эхний жилүүдэд хэрэгтэй байсан л байх. Гэхдээ одоо цаг үед энэ хэвээр үргэлжлүүлбэл бэлчээр талхалж, нийгэм, эдийн засгийн асар их сөрөг үр дагавартай цөлжилтөд малчид гар бие оролцож буй хэрэг болж байна. Уг нь малчид ийм зүйлийг хүсээгүй.

1990 оноос хойш шилжилтийн гэгдэх хүнд хэцүү он жилүүдийг монголчууд өлсөж үзээгүй даван туулсан нь хувьд шилжсэн малын л буян. 1993 он гэхэд нийт мал сүргийн 90 орчим хувь нь хувьд шилжсэн гэсэн албан ёсны мэдээ бий. Түүнээс хойш 2000 оныг хүртэл малын тоо толгой тогтвортой өсч,

30 саяыг давсан. Үүнээс онцлох ёстой цаг хугацаа бол 1995 оныг хүртэл хөдөө аж ахуйн салбар манай эдийн засгийн тулгуур хэвээр байсан юм. Гэхдээ өмнө нь нэгдэл болоод сангийн аж ахуйн том бүтэцтэй байсан салбар хувьд шилжиж, жижиг аж ахуйн хэлбэртэй болж, санхүүжилт болоод хүний нөөцийн чадавхгүй болсон нь яваандаа эл салбар эдийн засаг дахь тэргүүлэх байр сууриа алдахад хүрэв.

Хэдийгээр хөдөө аж ахуйн нийт бүтээгдэхүүний хэмжээ 1999 онд өсөлттэй байсан ч 2000, 2001 онд дараалан тохиосон зудын гамшгийн улмаас үйлдвэрлэлийн хэмжээ 14-26 хувиар агшжээ. Энэ хүнд хэцүү цаг үед газар тариалангийн салбар бүр ч дордсон. 1991 оноос үйлдвэрлэл нь буурсаар 1993-1995 онд туйлдаа хүрч, 2000 он гэхэд энэ салбар асар их эрсдэл даах чадвартай нэгний л хийх ажил болсон

байв. Өмнөх шигээ томоохон бүтэц, ихээхэн хэмжээний санхүүжилт шаардагдаж байлаа.

Үүнээс гадна 2000-2002 онд гурван жил үргэлжилсэн ган болж энэ салбар үндсэндээ сэхээний тасагт очсон гэдгийг доктор Б.Эрдэнэболор дурслаа. Тэрбээр “2005 онд монголчууд түүхэндээ хамгийн бага буюу 70 гаруй мянган тонн ургац хурааж авсан байдаг. Гэтэл

дайран дээр давс гэгчээр 2007-2008 онд дэлхийг хамарсан ган болж, дэлхий даяараа ургацаа алдсан. Энэ нь импортоор улаан буудайн хэрэгцээгээ хангадаг Монголд туйлын хүнд тусч. Үр тариа, гурилын үнэ өссөний зэрэгцээ импортлох улаан буудай ч олдохгүй байсан нь монголчуудад маш том сургамж болсон” гэлээ. Тиймээс ч үүний үр дүнд “Атрын гуравдугаар ►

Малчдад малаа хувьчилж авах эрхийг нь өгснөөр энэ өргөн уудам нутагт нүүдлийн соёл иргэншил, ардчилал хоёр эвсэн орших эхлэл тавигдсан юм

Өнгөрсөн 30 жилд Монгол Улсын мал 30-70 саяд хүрч өсөв

► аян”-ыг хэрэгжүүлж, Тариалан эрхлэлтийг дэмжих санг байгуулсан. Үр дүнд нь үр тариагаа дотоодоосоо 100 хувь хангадаг болж, техникийн шинэчлэл хийсэн байна. Ийнхүү бараг 20-иод жилийн дараа л газар тариалангийн салбарт шинэчлэл бодит утгаараа хэрэгжсэн юм.

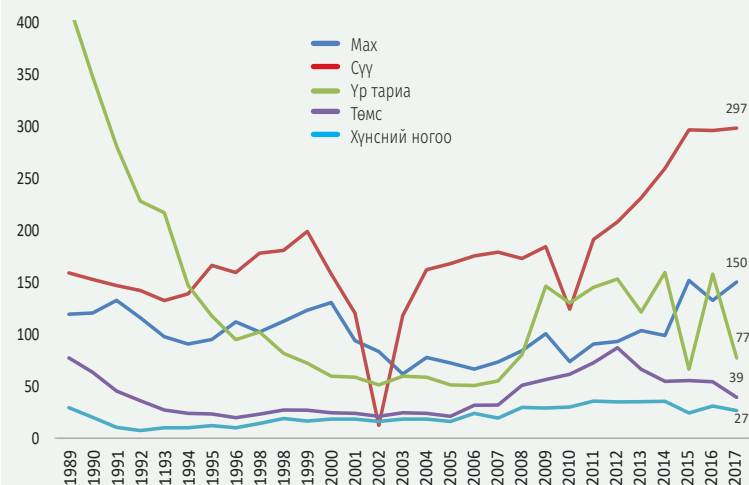
Харин хамгийн их нөөцтэй мал аж ахуйн салбарт шинэчлэл явсангүй. Л.Одсэр “Бид цаашид хонин сүргээсээ жилд нэг тэрбум доллар олох боломжтой. Гаднаас орж ирэх валют малчдаар дамжин эдийн засагт шингэж, улс орныг хөгжүүлнэ. Тиймээс мал маллах ухаанаа зах зээлийн баримжаатай болгож, малчдын сэтгэлгээг өөрчлөхөөр зорьж байна” гэсэн юм.

Ер нь манай улс хүнсний салбарт хямд үнэтэй масс үйлдвэрлэл бус чанартай, үнэтэй, органик бүтээгдэхүүнээр өрсөлдөх бодлого баримтлах ёстойг мэргэжилтнүүд хэлдэг. Ийм хүнс үйлдвэрлэхээр 169 мянган үйлдвэрлэгч өрх бий бөгөөд тэднийг дэмжих үр дүнтэй шийдэл нь “Чинээлэг малчин хөтөлбөр” болох гэнэ. Харин алсдаа газар тариалан, бэлчээрийн мал аж ахуй зэрэгцэж оршихын тулд интеграцчлах оновчтой зохицуулалт хийх цаг хүссэн хүсээгүй ирснийг доктор Б.Эрдэнэболор хэлж байна.

Цаашид салбарын залгамж халааг бэлтгэх, бэлчээр, хөрсийг сэргээх, хамтын ажиллагааны бүтэц буюу гишүүдээ сургалт мэдээллээс эхлээд санхүүгийн үйлчилгээ, тээвэр ложистикийн үйлчилгээгээр хангах хоршооны загварт анхаарах нь хөдөө аж ахуйн салбарт эдийн засгийн тулгуур, хүртээмжтэй өсөлтийн суурь болоход чухал юм.

Газар тариалангийн салбар 20 жилийн дараа шинэчлэгдсэн

НЭГ ХҮНД НОГДОХ ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГОЛ НЭР ТӨРЛИЙН БҮТЭЭГДЭХҮҮН /кг/

2000 оноос дараалан тохиосон ган, зудын гамшгийн улмаас хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл багасчээ.

Эх сурвалж: УСХ

Мэдээлэл технологи

АРДЧИЛСАН ХУРДАСГУУР

Монголчууд олон улсыг тольдож, дэлхийтэй харилцах дэд бүтэц зайлшгүй хэрэгтэй байсан нь мэдээлэл холбооны салбар юм. 1994 онд цахим шуудан буюу имэйл бий болж, хоёр жилийн дараа 24 цагийн интернэттэй боллоо. Бас үүрэн холбооны анхны оператор байгуулагдсан нь ардчиллын хурдасгуур болох мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтэцтэй болсон юм. Төд удалгүй үүрэн холбооны дараа дараагийн операторууд, интернэт үйлчилгээний тоглогчид өрсөлдөж эхлэв.

Үүрэн холбоо монголчуудыг хооронд нь холбосон бол интернэт үйлчилгээ нь Монголыг дэлхийтэй холбосон хэмээн интернэтийг эх орондоо анхлан нэвтрүүлсэн “Датаком” ХХК-ийг үүсгэн байгуулагч Д.Энхбат дүгнэсэн. Тун удалгүй барууны ертөнцөд интернэтийн хувьсгал явагдаж, “дот ком”-ын хөөсрөл болов. Интернэттэй танилцаад удаагүй байсан монголчууд тэр тухай хожим л сонссон байх.

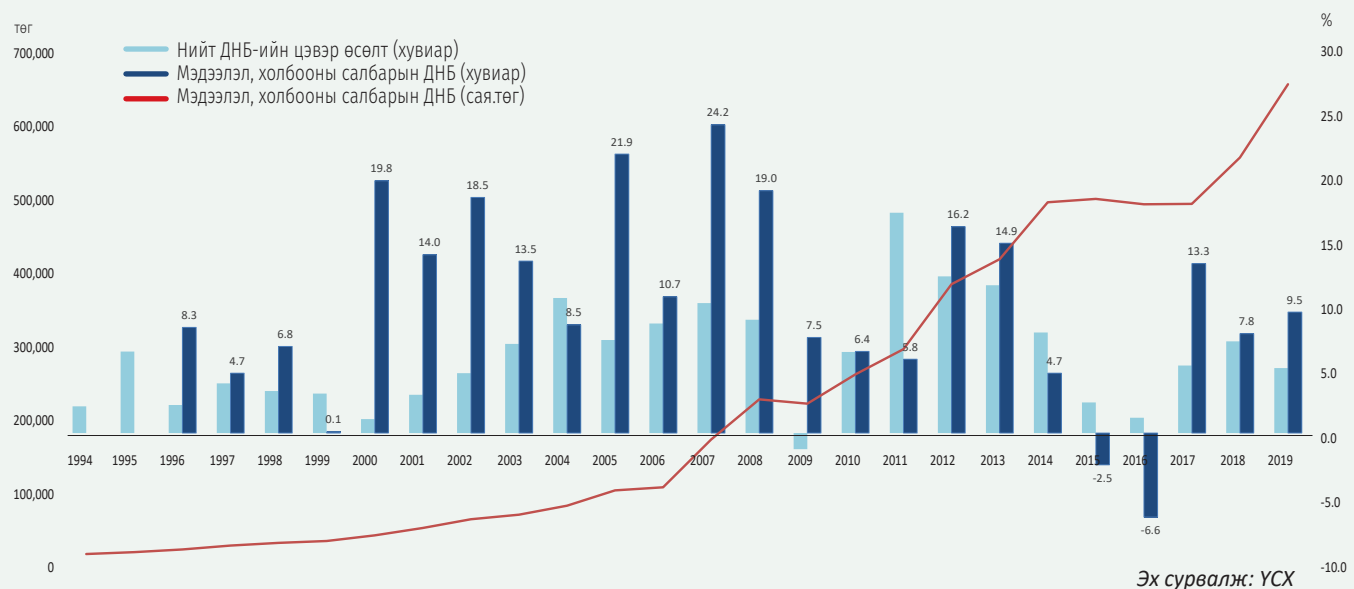
Түүнээс хойш 20 орчим жил өнгөрөхөд монголчууд мэдээллийн технологи өнгөрсөн зууны төгсгөл, энэ зуунд эдийн засгийг хөдөлгөгч гол хүч болж байгааг хэдийн ойлгож, хөл нийлүүлэн урагшилж байна. Харилцаа холбооны зохицуулах хорооны зарим тоо баримтыг үзвэл өнгөрсөн хугацаанд энэ салбарт төрийн оролцоо харьцангуй бага байж, тэр хэрээр хөгжил хурдацтай явагджээ. Зөвхөн техник, дэд бүтцийн үзүүлэлтээр 2008-2018 онд мэдээлэл холбооны үндсэн сүлжээ 6.1, үүрэн холбооны сүлжээ 2.3 дахин өссөн бол интернэтийн сүлжээ 102.2 дахин тэлсэн байгаа нь тус салбарын хатуу дэд бүтэц хангалттай бүрдсэнийг илтгэнэ. 2015 болон 2018 онд ММСГ компанийн хийсэн судалгаанаас үзвэл салбарын үйл ажиллагаанд хэрэглэгчдийн сэтгэл ханамжийн түвшин тогтмол 78 хувьтай гэжээ. Энэ нь монголчууд ундны усны чанараа үнэлдгээс ч илүү үзүүлэлт юм.

Эдийн засгийн тоон утгаараа энэ салбарт өсөлт манай улсын ДНБ-ий өсөлтөөс бараг хоёр дахин хурдтай явагдаж байна. Цаашилбал, сүүлийн 10 жилд орлого болоод хөрөнгө оруулалтын хэмжээ хоёр дахин нэмэгдэж, улсын төсөвт төвлөрүүлж буй орлого нь 2.4 дахин тэлжээ. Энэхүү өсөлтийн талаас илүү хувийг үүрэн холбооны үйлчилгээ бүрдүүлж байна.

Д.Энхбат “Өмнө нь хүмүүс зөвхөн утсаар ярьдаг байсан бол одоо компаниудын дотоод холбоо, үйл ажиллагаанууд мэдээллийн технологид суурилж

ДНБ ба мэдээлэл холбооны салбарын өсөлт

Эх сурвалж: УСХ

Мэдээлэл технологийн салбарын өсөлтийн дийлэнхийг үүрэн холбооны үйлчилгээ бүрдүүлж байна.

► байна. Үүнийг дагаад компаниудын төрөлжилт, зах зээлийн харилцаа холбоо, эрүүл мэнд, боловсрол гэх мэт салбарууд өөрчлөгдөж байгаа. Энэ үйл явц дэлхийн бүхий л оронд өрнөж байна. Дэлхийн хамгийн том 10 компанийг жагсаахад найм нь мэдээллийн технологи, интернэтэд суурилсан үйл ажиллагаатай компани болсон байна” гэв.

Дэлхийн мэдээллийн технологийн бизнесүүдийн зургааны нэг нь холбоосоос, үлдсэн хэсэг нь контентоос мөнгө олж байна. Шинэ тутам гарч ирж буй хиймэл оюун, блокчэйн, их өгөгдөл зэрэг технологи нь салбарын хөгжлийг түргэсгэх хэдий ч ямар контентийг хэрхэн хүргэж буй нь яваандаа эдийн засаг, бизнесийн үйл ажиллагаанд хүчтэй нөлөөлөх нь лавтай. Facebook, Twitter, YouTube, Snapchat, Tiktok гээд контент үйлдвэрлэгчид л өнөөдөр цойлж байна. Үүгээр дамжуулж бизнесүүд бараа бүтээгдэхүүн, бизнесээ борлуулж байна.

Гэхдээ контент үйлдвэрлэлд судалгаа шинжилгээ, шинжлэх ухааны потенциалтай улс орнууд тэргүүлэх нь маргаангүй юм. Тиймээс Монгол шиг жижиг улсад тулгарч буй сорилт нь нэг талаас энэ зах зээлийн оролцогч болох бэлтгэлээ хангах, нөгөө талаас нэгэнт бий болсон орчинд ухаалаг зохицуулалт хийх явдал. Хүүхэд, хувь хүн болоод хуулийн этгээдийн нэр хүнд, хувийн нууцыг хамгаалах, оюуны өмчийг хамгаалах, улс үндэсний аюулгүй байдлыг хангаж, эдийн засгийн аюулгүй байдлыг дэмжих, тэрчлэн хүний ёсноос гажууд аливаа тэрс үзэл, үйлдэлд уриалахгүй

Төрийн оролцоо
бага байсны хэрээр
хурдацтай хөгжжээ

байх гээд нарийн зохицуулалт энэ салбарт үгүйлэгдэж байгаа.

Манжийн дарлал дараа нь социалист лагерийн нэг бүрэлдэхүүнд байсан хаалттай Монгол 30 жилийн дотор дэлхийн мэдээллийн урсгалын нэг оролцогч болсон нь ардчиллын үр дүн. Хүн бүр, иргэн бүр нь цахим орчноор дамжиж засаглалд оролцдог болсон нь бодит утгаараа мэдээлэл холбоогоор дамжуулан ардчиллыг батжуулах том боломж юм.

Эрчим хүч ЛИБЕРАЛЧЛАЛ ҮГҮЙЛСЭН САЛБАР

Өнөөгийн чөлөөт эдийн засгийн тогтолцоонд дэндүү нүсэр төвлөрсөн бүтцээр, үр ашиггүй удирдлагатай явж буй нь эрчим хүчнийхэн. Үр дүнд нь эрчим хүчний асар их нөөцтэй ч найдвартай байдал нь эмзэг хэвээр, эх үүсвэр дутмаг, төрийн өмчит компаниуд нь хуримтлагдсан их өр үүсгэж, татвар төлөгчдийн мөнгөөр угжуулсаар ирэв.

Уг нь тус салбарын зохицуулагч байгууллага болох Эрчим хүчний зохицуулах хороо өрсөлдөөнт зах зээлийн тогтолцоог бүрдүүлэх эрхэм зорилгоо болгосон байдаг. Өрсөлдөөн бодит утгаараа чөлөөт зах зээлд л явагддаг. Тэгвэл энэ салбарт эрчим хүчний үнийг төр зохицуулсан хэвээр байна. Шилжилтийн хүнд хэцүү он жилүүдэд хүн ардаа цахилгаан, дулаанаар хангахын тулд энэ салбарт хувьчлал явуулаагүй байж болно. Тэгэхээс ч өөр ►

▶ аргагүй байсан шалтгаан бий. Социализмын үед ЗХУ-ын тусламжаар байгуулагдсан дулааны цахилгаан станцууд, шугам сүлжээ, дэд станцуудыг 1990-ээд он хүртэл зөвлөлтийн мэргэжилтнүүдийн хатуу хяналт дор ажиллуулдаг байв. Тэгтэл Ардчилсан хувьсгалын дараа өнөөх мэргэжилтнүүд нутаг буцаж, “саарал” сүлжээгээ удирдах том ажил бидний толгой дээр ирсэн юм.

Эхэн үедээ цахилгаан эрчим хүчний дутагдалтай, байнгын аваар саатал, доголдол гардаг цаг наргүй их ажил ундарч байсан гэдэг. Жилдээ 3.5 тэрбум КВт.ц цахилгаан эрчим хүч 1990 онд үйлдвэрлэж байсан бол 1991-1993 онд үйлдвэрлэл 40 гаруй хувь буюу хоёр тэрбум КВт.ц болтлоо буурч байлаа. Үндсэндээ энэхүү хүндрэлтэй үе 1990-ээд оны сүүл хүртэл үргэлжилсэн ч асар их хүч, нөөцөөр хүнд үеийг даван туулсан.

Харин 2000 он гармагц хэрэгжүүлсэн нэг том ажил бол 100 мянган нарны гэр үндэсний хөтөлбөр юм. Уг хөтөлбөр эрчим хүчний төвлөрсөн системтэй хамааралгүй боловч 100 мянган малчин өрхийг лааны гэрлээс холдуулж, тогтмол гэрэл гэгээтэй, телевиз үзэх боломжоор хангаж чадсанаараа чухал ажил болсон юм.

2010 он хүртэл хоёр үе шаттай хэрэгжсэн хөтөлбөрийн хүрээнд малчин өрхүүдэд 50Вт-ын чадалтай цахилгаан үүсгүүрүүдийг 50 хувийн хөнгөлөлттэй үнээр нийлүүлжээ. Үүний ачаар малчид үдшийн бүрийг гэрлээ залгуулж, дуртай цагтаа радиогоо сонсож, телевизээ үзчихдэг байсан юм. Энэ үед мөн зарим алслагдсан сум, суурин газруудыг цахилгаанаар хангах, Даланзадгадын ДЦС, Тайширын УЦС, Дөргөний УЦС болон бусад бага чадлын усан цахилгаан станцуудыг байгуулсан. Гэсэн хэдий ч шинэ тутам хөгжин сэргэж буй Монгол Улсын эрчим хүчний найдвартай байдлыг хангах, хэрэглэгчдийг найдвартай, чанартай цахилгаанаар хангахад хийх ёстой зүйл их

байлаа. Өргөн уудам нутагт эрчим хүчний найдвартай байдлыг хангахад сэргээгдэх эрчим хүч, ялангуяа дунд оврын усан цахилгаан станцууд шаардлагатайг мэргэжилтнүүд хэлдэг. Гэвч эрчим хүчний системийн аюулгүй, найдвартай байдлыг хангах зорилгоор байгуулах Эгийн голын УЦС-ыг ярьсаар 20 гаруй жил улирч байгаа бол бусад томоохон эх үүсвэрийг бий болгох ажлуудаас нэгийг нь ч хийгээгүй байна.

Чөлөөт өрсөлдөөнгүй, үр ашигт суурилсан хувийн хэвшлийн оролцоогүй бол хөгжил хэрхэн царцдагийн жишээ л болсон юм уу даа.

Гэтэл хувийн хэвшилд суурилсан сэргээгдэх эрчим хүчний салбарт өсөлт хөгжил илүү хурдтай явагдаж байна. Айлаар зүйрлэвэл, харанхуй өрхийг татаж гэгээ оруулж байх шиг. Зөвхөн сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлснээр сүүлийн гурван жилд дотоодын эрчим хүчний үйлдвэрлэл 700 сая КВт.ц-аар нэмэгдэж, үр дүнд нь 700 мянга орчим тонн нүүрсхүчлийн хийн ялгарлыг бууруулж, 5180 шоо метр цэвэр усыг хэмнэсэн, 3000 орчим түр, 200-гаад байнгын ажлын байр бий болжээ. Мөн эдгээр төслийн хүрээнд дотоодын компаниуд 200 гаруй тэрбум төгрөгийн бүтээн байгуулалтад оролцсон гэсэн судалгаа бий.

Мэдээж уул уурхайд түшиглэсэн эдийн засгийн өнөөгийн хэв загвараа үр ашигтай авч явахад эрчим хүчний хангамж, найдвартай байдал хамгийн их үгүйлэгдэж байгаа. Цаашдаа ч хүнд аж үйлдвэрийг хөгжүүлэхээр зорьж, төвлөрлийг сааруулж, орон нутгаа хөгжүүлэх гэж буй бол эрчим хүчний бодлого, төлөвлөсөн ажлуудаа зоригтой, тууштай үргэлжлүүлэхээс өөр сонголтгүй.

Барилга

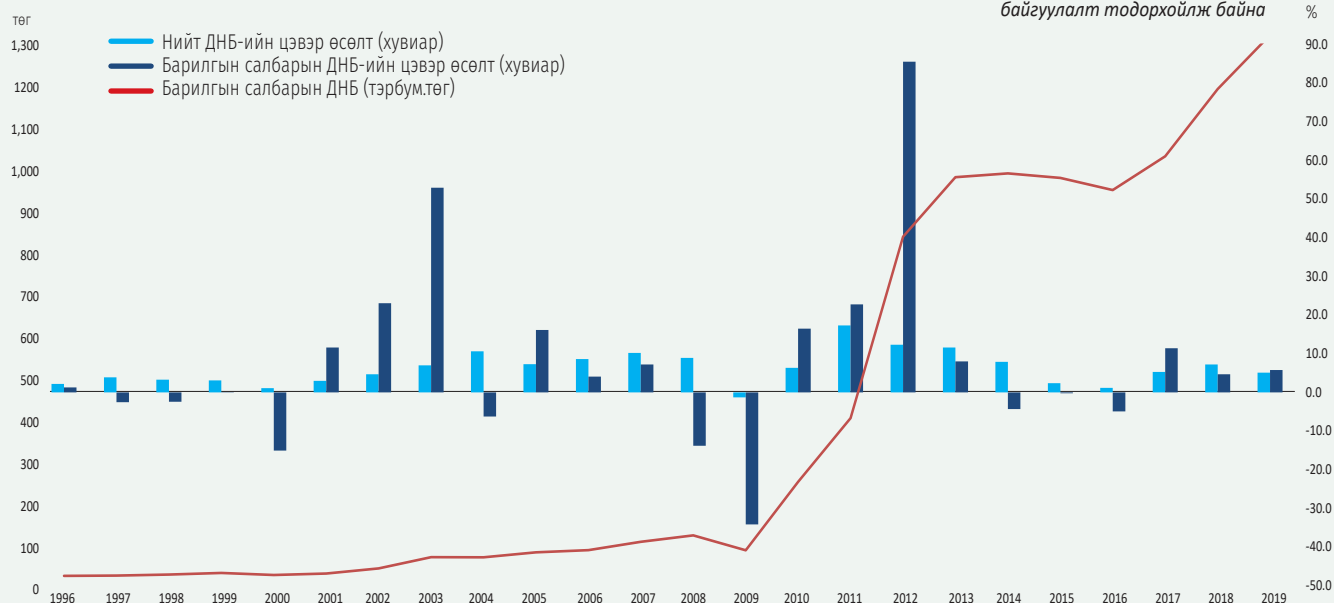
МОНГОЛЧУУДЫН БҮТЭЭН БАЙГУУЛАЛТ

Чөлөөт эдийн засгийн тогтолцоонд шилжсэнээс хойш монголчууд өөрсдийн гараар амжилттай хийж буй бүтээн байгуулалт бол яах аргагүй барилгын салбар. 1985-1989 онд оргилдоо хүрч байсан барилга үйлдвэрлэл дараагийн таван жилд ёроолдоо тултал хумигдсан юм.

1992 онд барилгын ДНБ -40 хувь болтлоо агшсан бөгөөд 1989 онтой харьцуулахад хөрөнгө оруулалт нь 1995 онд 3.3 дахин багасаж, үйлдвэрлэл нь 3.6 дахин саарч байжээ. Шилжилтийн өмнөх жилүүдэд салбарын үйлдвэрлэлийн 65 хувийг өөрсдөө, үлдсэнийг нь гадаад ажилчид гүйцэтгэж байсан бол уналттай жилүүдэд энэ харьцаа эн тэнцүү болсон гэдэг. Хэдийгээр амаргүй цаг ▶

ДНБ ба барилгын салбарын өсөлт

► хугацаа байсан ч итгэл найдвар төрүүлж байсан нэг зүйл бол хувийн хэвшлийн оролцоо тасралтгүй нэмэгдэж байсан явдал.

1996 онд барилгын ажлын 65 хувийг хувийн хэвшлийн байгууллагууд гүйцэтгэж байсан бол 2000 онд 81, 2003 онд 84.3 хувь болсон байв. Гэхдээ энэ үед улсын төсөв болон санхүүгийн салбараас орж ирэх хөрөнгө оруулалт татарснаар гадаадын хөрөнгө оруулалтын эзлэх хувь хэмжээ нэмэгдэж эхэлсэн байна. 2003 оноос Монголд газар хувьчлал эрчимтэй өрнөснөөр нь хот суурингийн газар үнэд орж, өндөр байшин барилгууд сүндэрлэж эхлэв. Эхэн үедээ бага дүнтэй, жижиг байшин барилгууд босож байсан ч 500 сая төгрөгөөс дээш үнэтэй ажил гүйцэтгэх компаниудын тоо жилээс жилд нэмэгдсээр байв.

Хэдийгээр барилгын салбар сэргэж байсан ч ард иргэдээ орон сууцжуулах бодлого нэг л амжилттай болохгүй байв. 100 мянга, 40 мянган айлын гэх мэт орон сууцны хөтөлбөрийг үе үеийн Засгийн газраас хэрэгжүүлж байсан ч 2013 оноос л орон сууцжуулах бодлого байгаа онож эхэлжээ. Жилийн найман хувийн хүүтэй орон сууцны хөтөлбөр хэрэгжүүлж эхэлснээс хойш жилд 550 орчим тэрбум төгрөг барилгын салбарт цутгаж байлаа. 2019 оны байдлаар 94 орчим мянган өрх нийт 4.3 их наяд төгрөгийн ипотекийн зээл авсан байна.

Харамсалтай нь 2016 оны сонгуулийн дараа эрх баригч хүчин солигдож, эдийн засгийн нөхцөл байдал хүндэрсний улмаас ипотекийн

эрч илт саарав. 2017 онд Монгол Улс ОУВС-гийн Өргөтгөсөн санхүүжилтийн хөтөлбөрт хамрагдсанаар Монголбанк төсвийн шинжтэй үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхийг хориглосноор ипотекийн зээлийн санхүүжилт огцом татрав.

Эдийн засагчид, судлаачдын дүгнэж буйгаар тус хөтөлбөр хэрэгжсэнээр барилгын үйлдвэрлэлд орон сууц жин дарж эхэлсэн байна. Барилгын зах зээлийн тэн хагас нь орон сууцны эрэлтээр өдөөгдөхийн зэрэгцээ энэ салбар үндэсний үйлдвэрлэлд ихээхэн дэм болсон. 2016 оны байдлаар монголчууд цемент, арматур гэх мэт барилгын 24 нэр төрлийн түүхий эдийн долоог нь дотоодоос бүрэн хангаж, 12 түүхий эдийн 60 хүртэлх хувийг өөрсдөө үйлдвэрлэдэг болж, улирлын хамаарлыг бууруулсан юм. Бас өрхийн хуримтлалыг дэмжиж, импортоор өдөөгддөг валютын ханшийн савлагааг бууруулсан, ажлын байрыг тогтвортой хадгалсан гээд нийт эдийн засагт гарсан эерэг өөрчлөлт нь ипотекийн хөтөлбөрийн үр дүн юм.

Цаашид уг бодлогыг тогтвортой авч явах сорилт төр, засгийн удирдлагуудад оногдож буй. Нэг талаас хөнгөлөлттэй зээлд зорилтот бүлгийг хамруулах, нөгөө талаар хот руу нүүдэллэх их шилжилтийг даган бий болсон агаар, орчны бохирдлыг бууруулахад ипотекийн хөтөлбөр чиглэх ёстой нь нэгэнт тодорхой болжээ. Барилгын салбарт бий болсон өсөлт өдгөө АХБ-тай хамтран “Иргэдийн орлогод нийцсэн, эко орон сууц”-ны төсөл, түрээсийн орон сууц хөтөлбөрүүдээр үргэлжилж буй. ■

Эх сурвалж: УСХ

Өмч хувьчлал

Зөв замнал

Монгол хүн үнэ цэн бий болгож, баялаг бүтээх цаашлаад олон улсын үйлдвэрлэлийн гинжин хэлхээнд орж, дэлхийн зах зээлтэй холбогдох боломжийг бүрдүүлсэн өмч хувьчлалыг Улсын бага хурал 1990 онд Иргэний хуульд хувийн өмчтэй байж болох заалт оруулснаар эхлүүлжээ.

1992 оноос иргэн бүрийг тухайн үеийн ханшаар 10 мянган төгрөгтэй дүйцэх өмчтэй болгохоор нэг бүр нь 7000 мянган төгрөгөөр үнэлсэн их хувьчлалын нэг цэнхэр тасалбар, нэг бүр нь 1000 төгрөгөөр үнэлсэн бага хувьчлалын гурван ягаан тасалбар тараасан. Ягаан тасалбараар хөдөө аж ахуйн нэгдлийн мал хөрөнгө, худалдаа үйлчилгээний болон бусад салбарын жижиг газруудын хувьчлалд оролцох, цэнхэр тасалбараар томоохон үйлдвэр, аж ахуйн газруудын хувьцаа авах зориулалттай байжээ.

Түүх сөхвөл, өмч хувьчлалын хамгийн анхны дуудлага худалдаа 1991 оны зургадугаар сарын 24-нд Эдийн засгийн коллежийн хурлын танхимд болж, Сүхбаатар дүүргийн Дөрвөн буудал дахь аж үйлдвэрийн барааны 31 дүгээр дэлгүүрийг 70 мянган төгрөгөөр хувьчилсан тухай баримтыг академич Т.Намжим “Монгол Улсын эдийн засаг” бүтээлдээ тэмдэглэсэн байна. Харин их хувьчлалын анхны гараа 220 мянгатад байрлалтай “Монгол шаазан” үйлдвэрийг хувьчлахаас эхэлж байв. Уг үйлдвэрийн нэг сая төгрөгийн хувьцааг

нийтэд худалдаж, хувьцаат компани болгох шийдвэрийг 1991 оны есдүгээр сард гаргасан.

Нэгдлийн болон сангийн аж ахуйн малыг хүмүүст цэнхэр, ягаан тасалбарын аль алианаар нь өгснөөр 1992 оны эцэст нийт мал сүргийн 70 хувь нь аминых болсон байжээ. Бараа үйлчилгээний 70 орчим хувь нь мөн хувьчлагдсан дэлгүүрээр явагдаж байсан юм. 1993 он гэхэд 7.8 тэрбум төгрөгийн 440 гаруй үйлдвэр, аж ахуйн газрыг хувьчилж, 1994 онд Үнэт цаасны тухай хууль баталж, Засгийн газар өмч хувьчлалыг улам эрчимжүүлсэн байна.

Өмч хувьчлал эхэлснээс хойших 4-5 жилд хувьчлахаар тооцсон нийт хөрөнгийн 93 хувийг хувьчилсан аж. Тиймдээ ч энэ үеийг өмч хувьчлалын эхний үе шат хэмээн тодотгодог. Үүний үр дүнд 1995 он гэхэд Монгол Улсын ДНБ-ийг бүрдүүлэхэд хувийн хэвшлийн оролцоо 60 хувьд хүрчээ. Эдийн засагч, доктор Ж.Дэлгэрсайхан “Тухайн үеийн удирдагчид хувийн өмч зах зээлийг хөдөлгөгч гол хүчин зүйл гэдгийг зөв олж харсан бөгөөд иргэдээ өмчтэй болгох арга механизм нь тэрхүү их, бага хувьчлал байжээ гэж үздэг. Тиймээс энэ үйл явцад оролцоход бүх иргэнийг ижил тэнцүү гараанаас эхлүүлснээрээ сайшаалтай. Энэ ч үүднээс өмч хувьчлал харьцангуй зөв эхэлсэн” хэмээн дүгнэсэн юм.

Харин өмч хувьчлалын хоёр дахь давалгаа 1996-2000 оны ардчилсан засгийн үед улам

Хувьчлагдсан хуулийн этгээд, үл хөдлөх хөрөнгийн тоо, хувьчилсан арга хэлбэр

Арга хэлбэр	1996-1999	2000-2009	2010-2017
Битүүмжилсэн дуудлагын худалдаа	70	7	2
Зээлийн гэрээ	20	2	
Нээлттэй дуудлагын худалдаа	410	85	46
Санал болгон худалдах	33	10	2
Монголын хөрөнгийн биржээр	5	13	-
Хаалттай дуудлагын худалдаа	338	2	-
Түрээсийн давуу эрхээр	26	23	2
Нээлттэй уралдаант шалгаруулалт	-	23	1
Хаалттай уралдаант шалгаруулалт	-	2	-
Менежментийн гэрээний үр дүнгээр	-	11	-

Эх сурвалж: ТӨБЗГ

Малыг малчдад хувьчилснаар малчдын амьдрал эрс дээшилсэн юм

► эрчимжсэн. Албан ёсны тоо баримтаас харвал энэ үед 922 аж ахуйн нэгжийг хувьчилсан байдаг. Энэ үед гарсан бас нэг онцлог бол өмч хувьчлалыг олон улсад шалгарсан дуудлага худалдааны зарчмаар явуулж эхэлсэн. Аж ахуйн нэгжүүдийн бараг талаас илүү хувь нь дуудлага худалдаагаар хувьчлагджээ.

Дараа нь орон сууцны хувьчлалыг эхлүүлэв. 1998 он гэхэд 20267 орон сууцыг эзэмшигчдэд нь үнэгүй хувьчилснаар иргэд орон сууцаа банкны барьцаанд тавьж, анхны хуримтлал үүсгэх, жижиг дунд бизнес хөгжүүлэхэд том түлхэц болжээ.

2001 онд улсын хэмжээнд төрийн өмчийн тооллого өрнүүлэв. Тооллогоор төрийн өмчийн нийт 857 байгууллага байсны дотор улсын төсөвт 600 байгууллага, 25 үйлдвэрийн газар, 84 салбар бүхий дөрвөн банк байсан бөгөөд нийтдээ хоёр их наяд 107 тэрбум 274 сая төгрөгийн үндсэн хөрөнгөтэй байсан аж. Энэ үеэс өнөөг хүртэл УИХ-ын сонгууль бүрийн дараа Засгийн газар хувьчлалын үндсэн чиглэлийг баталдаг болов.

Харин 2013 оноос хувьчлалын эрч саарчээ. В.Дарханбаатар “Ганц нэг үл хөдлөх хөрөнгө, барилгыг эс тооцвол хувьчлал үндсэндээ

1991-2016 онд
улсын хэмжээнд
хувьчлагдсан
нийт аж ахуйн
нэгж, үл хөдлөх
хөрөнгийн тоо

1929

тэрбум төгрөг
229.9

Улсын төсөвт
төвлөрүүлсэн
орлого

явагдсангүй. 2016 онд “Монгол Шуудан” ХК-ийн зохих хувийг Монголын Хөрөнгийн Биржээр дамжуулан хувьчилсан. Тухайн үед эрчим хүчний компаниудыг хувьчлах, IPO хийх бэлтгэлийг нэлээд хангасан боловч 2015 онд УИХ-ын 68 дугаар тогтоолоор Төрийн өмчийн хороог татан буулгаж, Сангийн яамны нэгж болгосноор дээрх ажлууд зогссон” гэлээ.

2016 оны сонгуулийн дараа эрх баригч нам Төрийн өмчийн хорооны үйл ажиллагааг Төрийн өмчийн бодлого зохицуулалтын газар болгон сэргээсэн. Гэвч өнөөг хүртэл өмч хувьчлал явагдаагүй. Эдийн засгийн хүндрэлийн дараа 2017 онд Засгийн газар төрийн өмчийн долоон байгууллагыг хувьчлах жагсаалт гаргасан ч хувьчлах арга хэлбэр болон шалгаруулалт, үнэлгээ бодит бус байгаа талаар ихээхэн шүүмжлэл өрнөж, хувьчлах ажлыг зогсоосон байдаг. ТӨБЗГ-ын мэдээгээр 1991 оноос хойш нийт 1929 хөрөнгийг хувьчилж, 229.9 тэрбум төгрөгийн орлого төвлөрүүлсэн байна.

Монголчууд бид ийн өөрийн гэсэн өмчтэй болж, улсын олон өмч хувьд шилжсэн түүхийг өнгөрсөн 30 жилд бүтээж чадсан билээ. ■

Хуулийн шинэчлэл

Ардчиллын “баруун гар”

“Хамгийн сайн машин, гар утас үйлдвэрлэдэг, амьжиргаа сайтай, ард түмэн нь амар амгалан амьдарч буй улсуудыг нэрлээрэй”. Эл асуултыг Үндсэн хуулийн эцэг, нэрт хуульч Б.Чимид агсан нэгэн удаа оюутнуудтай уулзахдаа асуужээ. Нийтлэлийнхээ эхэнд энэ асуултыг уншигч танд ч тавья. Дэлхий дээр эл асуултын “биелэл” болсон 40 гаруй улс бий. Бүгд өөр өөрийн ялгаатай түүх,

хууль байлаа. Ардчилсан хувьсгалын дараа Үндсэн хуулиа шинээр батлах үйл явц эхэлж, хуулийн төслийн талаар ард түмнээс санал авч, Улсын Бага Хурлаар дөрвөн удаа хэлэлцээд Ардын Их Хурлын 430 депутат 76 хоног оюун бодол, эрдэм ухаанаа уралдуулсны эцэст баталсан юм. Тэр бол 1992 оны нэгдүгээр сарын 13-ны өдөр.

Улмаар 1992 оны сонгуулийн үр дүнд 76 гишүүнтэй байнгын ажиллагаатай анхны парламент байгуулагдав. 1992-1996 оны УИХ манай улсын парламентын хөгжлийн түүхэнд онцгой байр суурь эзэлдэг бөгөөд бүрэн эрхийнхээ хугацаанд 137 хууль шинээр баталж, 142 хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан юм. Ийнхүү ардчилсан нийгэмд хөл тавьсан монголчууд хуулийн дор амьдарч, хөгжингүй ардчилсан улс байгуулах замдаа эргэлт буцалтгүй орлоо. 1996 оноос хойших үе үеийн УИХ багадаа 87, дээд тал нь 173 хууль шинээр баталж, нийгэм, эдийн засгийн бүхий л харилцааг зохицуулах боломж бүрдүүлэхэд хувь нэмрээ оруулжээ.

Сүүлийн 30 жилд батлагдсан голлох хуулиудын талаар хууль зүйн доктор Ч.Өнөрбаяр “Хэвлэлийн эрх чөлөөний тухай хууль, иргэдийн хувийн өмчийг хүлээн зөвшөөрч баталгаажуулсан хуулиуд, төр засагт шинэтгэл хийхийг оролдсон Нийтийн сонсголын тухай хууль, Шилэн дансны тухай хууль зэрэг олон хууль нэрлэж болно. Дээр нь мэдээжийн хэрэг Монгол Улс цаазын ялгүй болсон нь хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэж, хамгаалах талаасаа томоохон ололт болсон” гэж онцлов. Харин хуульч Д.Оросоо “Шинээр батлагдсан Иргэний хууль, Эрүүгийн хууль, Авлигын эсрэг хууль, Татвар төсөвтэй холбоотой хууль тогтоомж, Эдийн засгийн ил тод байдлыг хангах тухай хууль гээд олон хуулийг дурдаж болно” гэсэн юм.

Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем болох legalinfo.mn вэб сайтад Монгол Улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй нийт 728 хууль бүртгэлтэй ▶

хөгжлийн зам мөртэй боловч гурван гол шинж чанар тэднийг нэгтгэдэг. Тэр бол хууль, хувийн өмч, шүүх. “Энэ бүх улс улс орон хуулиа ягштал дагадаг, хуулийн засаглал дор амьдран суудаг. Эдгээр улсын бүх иргэн, дарга цэрэг гэлтгүй бүгд хуулиндаа захирагдаж, хуулийнхаа өмнө сөгддөг” хэмээн Б.Чимид агсан өгүүлжээ.

Социалист нийгмийн үед яаж ч “чардайгаад” хөгжингүй, амар амгалан улс болоогүй нь тэр үед хүмүүст хувийн өмч байгаагүйтэй холбоотой байх нь. Харин ардчилсан хувьсгал ялснаар энэ гурван тулгуур бүрдэх эхлэл тавигдлаа.

1990 оноос шинэ Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийн бүхий л салбар тэр чигтээ шинэчлэгдэж эхлэв. Тэрхүү шинэчлэлийн түүчээ нь Үндсэн

► байна. Б.Чимид багшийн хэлсэнчлэн хуультай, хувийн өмчтэй, шүүхтэй болсны ач гавьяа гарсан нь ч бий, гараагүй нь ч бас бий. Яагаад гараагүй талаар иргэдэд олон хариулт (эргэлзээ) бий байх. Хууль зүйн салбартай холбогдуулан авч үзвэл олон хууль батлаад хангалттай үр дүн гараагүй нь илт болов. Эл шалтгааны талаар Ч.Өнөрбаяр “Цаасан дээр сайн хууль бичиж болох ч түүнийг амьдралд үр нөлөөтэй хэрэгжүүлэх нь амаргүй болохыг бидний 30 жилийн алдаа, оноо харуулж байна. Гутал хаанаа барьж байгааг гуталчин хэлдэггүй, гутлыг өмсөж буй хүн хэлдэг гэдэг шиг УИХ-ын баталсан хуулиудыг иргэндээ ээлттэй, тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх чадамжтай байна уу, үгүй гэдэгт нэг том дүн шинжилгээ хийх цаг нь болсон” гэсэн юм. Өөрөөр хэлбэл, бид хуулийн чанарт болон иргэн бүр, тэр дундаа эрхтэн дархтнууд, эрх баригчид хуулиа бүрэн дүүрэн хэрэгжүүлж байгаа эсэхэд анхаарал хандуулах цаг иржээ. Нэг л жишээ хэлбэ. Ардчиллын “баруун гар” болсны гол учир нь тухайн иргэн гэм зэмтэй нь шүүхээр тогтоогдоогүй байхад түүнийг хэрэг хийсэн мэт олон нийтэд ярьж, зарлахгүйд оршдог. Өнөөдөр энэ байдал манайд алдагдсан. Тийм ч учраас Хууль зүйн сайд асан Х.Тэмүүжин “Гэмт хэргийг илрүүлж, шүүхэд нотолж, ял зэмийг нь шударгаар ногдуулна гэхээс илүүтэйгээр гэмт хэрэгт шалгагдаж байгаа хүнийг барьж, хорьдог, өөрөөр нь хэргийг нотлуулах гэж оролддог. Социализмын үед Вешинскийн арга гэгдэж, социалист хуулийн нотолгооны онол шахуу болсон арга барил. Энэ арга барил дээр нэмэгдээд сүүлийн үед газар авч байгаа бас нэг аюултай муу туршлага бол хүнийг барьж хорьж мөрдөхөөс гадна хэвлэлээр гүжирдэн харлуулж, шившиглэн, тэр олны сэтгэгдлээр буцаагаад яллах гэж оролддог явдал” гэж ярьсан удаатай.

Ер нь хууль зүйн салбарын шинэчлэл сүүлийн жилүүдэд иргэдийн анхаарлыг ихэд татах болсон. Шинэчлэлтэд хамгийн хойрго салбарын нэгээр нэрлэгдэх дээрээ ч туллаа. Эл салбарыг юу муухай харагдуулж байгааг Х.Тэмүүжин таван асуултаар тодорхойлж байв. Нэгдүгээрт, хууль иргэнээ хамгаалж байна уу, эсвэл эрх ямбатай дарга нарыг хамгаалж байна уу? Хоёрт, иргэн, хүнийг аюул ослоос сэргийлдэг тогтолцоо бүрдүүлэв үү? Гуравт, хууль авлигатай тэмцэж байна уу, эсвэл авлигачдаа хамгаалж байна уу. Дөрөвт, хууль хүн бүрт жигд үйлчилж байна уу, алагчилж байна уу?

Тавдугаарт, жирийн монгол хүн хөгжиж, дэвжихэд хууль тус болж байна уу?

Нэгийг бодогдуулах түүний эл асуултуудаас хууль, шударга шүүх, шударга ёс, шударга иргэн гэдэг ардчилсан нийгмийг цогцлооход, өндөр хөгжилтэй улс болоход асар чухал үүрэг гүйцэтгэдэг нь ойлгогдоно.

Энэ бүхнээс шалтгаалж ардчилал оршин тогтнох нэг гол үндэс болсон шүүх засаглал, хууль ёсонд эргэлзэх хүмүүс олширч, иргэдийн дунд эргэлзээ төрөх, харин улс төрд популизм соёлох эрсдэл үүсэв. Зөвхөн Монгол гэлтгүй дэлхийн олон оронд ийм үзэгдэл “тэнүүчлэх” болсон. Энэ тухай доктор Ч.Өнөрбаяр “Популизм бол төлөөллийн ардчиллыг дагалддаг мөнхийн сүүдэр. Одоо жаахан хурц хэлбэр рүүгээ орох гээд байх шиг байна. Тиймээс анхаарах ёстой асуудал” гэлээ.

Дэлхий улам хавтгай болж, Аж үйлдвэрийн дөрөвдүгээр хувьсгалын чимээ хол биш ойр цуурайтаж, хиймэл оюун, финтек, санхүүгийн цоо шинэ бүтээгдэхүүн бий болж буй өдгөө цагт Монгол Улс ч энэ бүх хөгжлөөс хоцрохгүйн тулд эрх зүйн системээ үргэлж шинэчилж байх ёстой. Хууль эрх зүйн ямар баримт бичиг заавал батлах шаардлагатай гэж үзэж байгаа талаарх асуултад хуульч Д.Оросоо “Арилжааны бие даасан хууль гаргах нь эдийн засаг, бизнесийн хөгжилд цаашид чухал түлхэц болно” гэж онцолсон юм.

Гэвч аливаа хөгжил дэвшил саад бэрхшээл, сорилт саадгүйгээр урагшлах нь үгүй. Ардчиллын өлгий гэгдсэн улсууд өдгөө ч засаглалын, хуулийн, шүүхийн асуудлаа бүрэн цэгцэлж чадаагүй явна. Бид гагцхүү хуулиа дээдлэх, хуулинд бүгд ижил захирагдах суурь зарчмаасаа ямар ч үед холбирохгүй л явах ёстой.

Б.Чимид агсан дээр дурдсан уулзалтынхаа үеэр “Монгол Улс маань энэ 40 орны тоонд багтаад ороод ирэх бүрэн боломжтой. Хэзээ нэгэн цагт гэж, алс холын ирээдүй ярьж байгаа юм биш шүү. Залуус та нарын амьдралд ороод ирэх боломжтой” гэж урам хайрлсан байдаг. Тэр залуусын үе өнгөрөөгүй байгаа дээр 40 орны нэг болоход хуулийн шинэчлэл асар чухал үүрэгтэйг эцэст нь дурдъя. ■

Цаасан дээр сайн хууль бичиж болох ч түүнийг амьдралд үр нөлөөтэй хэрэгжүүлэх нь амаргүй болохыг бидний 30 жилийн алдаа, оноо харуулж байна

Д.Оросоо: Ардчиллын сүүдэр популизмд цохилт өгөх цаг ирсэн

Д.ОРОСОО

Ардчилсан
намын хууль
зүйн бодлогын
зөвлөлийн дарга

-Монгол Улсад Ардчилсан хувьсгал ялснаас хойших 30 жилд хууль зүйн салбарын шинэчлэлийг хангалттай хэмжээнд хийж чадсан уу? Алдаа, оноо нь чухам юундаа байв?

- 1992 оны Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын дагуу шүүх, хууль зүйн салбарт шинэчлэл, өөрчлөлт эрчимтэй хийсэн. Шүүхийн хараат бус, бие даасан байдлыг хангахын чухлыг ойлгож олон хууль, тогтоомж, төсвийн бодлогын алхам, арга хэмжээ авч ирсэн. Гэвч өнөөдөр шүүхэд итгэх олон нийтийн итгэл сул хэвээр байна.

Хараат бус шүүх байхгүй бол хувийн өмч, өмчлөх эрхийн баталгаа, шударга ёс хоосон “зэрэглээ”-тэй адил болно. Зөвхөн хуульчилж баталгаажуулснаар шүүхийн бие даасан, хараат бус байдал бий болохгүй гэдэг бол сургаж юм. Цаашид олон нийтийн бодитой оролцоо, хяналттай, авлигын эсрэг дархлаатай шүүх эрх мэдэл, хууль зүйн салбарыг бий болгох, зөвхөн шүүгч биш, хуульчид, өмгөөлөгчдийг авлига, ашиг сонирхлын зөрчлөөс сэргийлэх механизм чухал болж байна.

-Зарим хүн хууль зүйн салбарыг шинэчлэл, өөрчлөлтөд маш хойрго, эрс шинэчлэлт хэрэгтэй салбар гэж үздэг. Хууль нь иргэнээ хамгаалдаг, аюул ослоос сэргийлдэг, хуулийн өмнө тэгш байх боломжийг хангадаг тийм нөхцөл манайд хангалттай бүрдэж чадсан уу?

-Олон улсын хүний эрхийн хэм хэмжээний шалгуураар авч үзвэл хангалттай биш. Хувь хүнийг хууль бусаар, аливаа хэлбэрээр эрх чөлөөг нь хязгаарлах, эрүүдэн шүүх, хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцах, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалттай компани, өмч, хөрөнгөнд халдах зөрчил цөөнгүй гарч байна. Ялангуяа иргэн, бизнесийн маргааныг эрүүгийн хэрэг үүсгэж шалгах, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагч, бизнес эрхлэгчдийг цагдан хорих нь бизнес, ажил хэргийн нэр хүнд, эдийн засагт сөрөг нөлөөтэй.

Цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах

эсэхийг хэлэлцэх шүүх хуралд яллагдагчийн өмгөөлөгч, прокурор хоёр мэргэжлийн мэтгэлцээн хийдэг. Гэтэл яллагдагчийн хууль ёсны эрхийг хамгаалах үүрэгтэй өмгөөлөгчид цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах саналыг дагалдан ирсэн нотлох баримт, материал, мэдээлэлтэй танилцах эрх, боломж байхгүй байгаа нь иргэний өмгөөлүүлэх эрх, хууль зүйн тусалцаа авах эрх бодит байдал дээр хангагдахгүй байна.

-Ойрын жилүүдэд бид ямар салбар, чиглэлийг хамарсан хууль эрх зүйн баримт бичиг заавал батлах ёстой гэж үзэж байна вэ?

-Юуны өмнө Арилжааны бие даасан хууль гаргах нь эдийн засаг, бизнесийн хөгжилд чухал түлхэц болно. Иргэд хоорондын болон бизнес эрхлэгчтэй холбоотой харилцааг хөгжингүй улс орнууд онцлогт нь тохируулж ялгамжтай зохицуулсан байдаг. Манай улсад иргэд хоорондын харилцааг зохицуулсан Иргэний хууль бий. Харин бизнес эрхлэгчдийн харилцааг зохицуулах Арилжааны хууль байхгүй. Арилжааны хуулиар талуудын ашгийн төлөө зорилгыг хамгаалах, гэрээний эрх чөлөө, хэлцэл хийхэд хялбар байх, хэлцлийн найдвартай байдал, итгэлийг хамгаалах, хариуцлагатай байх зэрэг зарчим, хэм хэмжээг баталгаажуулж өгч, худалдаа, бизнесийн харилцааг нарийвчлан зохицуулах ёстой. Цаг хугацаатай уралдсан, өрсөлдөөнтэй орчинд бизнес, худалдааны харилцааг дан ганц Иргэний хуулиар зохицуулж байгаа нь бизнесийн хөгжлийн эрчимд “чөдөр” болж байгаа юм.

Нийгмийн баялгийг хамгаалах хүрээнд иргэд, хуулийн этгээдийн өмч, хөрөнгийг гэмт халдлагаас хамгаалах явдал чухал болж байна.

-Ардчилал олон оронд байр сууриа алдаж, үндсэрхэг болон популист улстөрчдөд шахагдаж байна. Монголд ч энэ хандлага ажиглагдах боллоо. Ардчиллыг авч үлдэхийн тулд бид юу хийх хэрэгтэй гэж бодож байна вэ?

-Сүүлийн 10 гаруй жилийн хугацаанд ардчиллын тэлэлт, үзэл санаа саарч, популизм, хуурмаг ардчилал хүчээ авч, зарим улс орон ардчиллын ололт амжилтаа алдах болсон. Энэ үйл явц эцэстээ жолоодлогогүй, зүг чиггүй, популист ардчилалд хүргэнэ.

Бид ул суурьтай мэтгэлцээн, шинжилгээ хийж, бодит шалтгааныг хайх чадвараа хөгжүүлж, олон нийтийн боловсролыг дээшлүүлэн, хуульд захирагдах зарчмыг тууштай хэрэгжүүлж, худал хуурмаг мэдээлэлтэй тэмцэж, популизмд цохилт өгвөл ардчиллын жинхэнэ дүр төрхийг хэвээр хадгална. ■

Ч.Өнөрбаяр: Хараат бус шүүх ардчилсан төрийн тулгуур багана, баталгаа юм

Ч.ӨНӨРБАЯР

“Эрх зүйт ёс” сангийн үүсгэн
байгуулагч, тэргүүн, ҮБХ-ны
гишүүн

-Монгол Улсад Ардчилсан хувьсгал ялснаас хойших 30 жилд хууль зүйн салбарын шинэчлэлийг хангалттай хэмжээнд хийж чадсан уу? Алдаа, оноо нь чухам юундаа байв?

-Дардан замаар яваад амжилтад хүрдэг зүйл гэж үгүй. Хууль зүйн салбарын шинэтгэл ч өөрийн гэсэн бэрхшээлтэй нүүр тулж байна. Ямартаа ч монголчууд бид үгээ чөлөөтэй хэлэх, үзэл бодлоо айдас хүйдэсгүй илэрхийлэх эрх чөлөөг ардчилсан Үндсэн хуулиар баталгаажуулж чадсан.

Гэхдээ хууль зүйн салбарт хийх шинэтгэлийн галт тэрэг хөдөлсөн боловч бариандаа орох хараахан болоогүй байна. Цаасан дээр сайн хууль бичиж болох ч түүнийг амьдралд үр нөлөөтэй хэрэгжүүлнэ гэдэг бол амаргүй болохыг бидний 30 жилийн алдаа оноо харуулж байна.

Цаашид хууль тогтоомжийг хүний эрх, эрх чөлөөг хангаж, хамгаалах, үр нөлөөтэй хэрэгжих талаас нь бодолцож батлах ёстой. Иргэнээ хамгаалсан хуулийн тогтолцоо бий болоод ирвэл иргэд аяндаа нийтээрээ хуулиа сахин биелүүлдэг соёл тогтоно. Хуулиа сахидаг иргэд хуулийн дээгүүр алхсан дарга нарыг хэзээ ч сонгохгүй, хүлээн зөвшөөрөхгүй. Энэ нь дарга нар хуульд захирагдах улс төрийн соёл Монголд бий болоход чухал түлхэц болно.

Ер нь хараат бус шүүх бол ардчилсан төрийн тулгуур багана, баталгаа юм. Тиймээс энэ салбарыг улс төрчдөөс үргэлж хамгаалах ёстой.

- Монгол Улс ардчилсан нийгэм, зах зээлийн эдийн засагт шилжээд 30 жилийн хугацаа өнгөрчээ. Энэ хугацаанд үсрэнгүй хөгжлийн дараагийн шатыг авчрах үндэс суурийг бид найдвартай тавьж чадсан уу?

-Тулгын чулуу нь ардчилсан Үндсэн хуулийн

дагуу тавигдсан. Цааш үр дүнтэй алхам хийх шинэ бодлого одоо гаргах ёстой. Хөрөнгө оруулалт татах хангалттай эрх зүйн орчин үнэн хэрэгтээ алга байна. Тиймээс эдийн засгийн эрх зүйн шинэчлэл нэн чухал гэж боддог. Ер нь мөнгө зарахгүйгээр хууль зүйн салбарт шинэчлэл хийчихмээр зүйл олон бий. Жишээлбэл, парламентын гишүүдийг хариуцлагатай болгох болон Улаанбаатар хотын олон тулгамдсан асуудлыг хуулийн нүсэр шинэчлэлгүйгээр шийдвэрлэх боломжтой.

-Ардчилал олон оронд байр сууриа алдаж, үндсэрхэг болон популист улстөрчдөд шахагдаж байна. Монголд ч энэ хандлага ажиглагдах боллоо. Ардчиллыг авч үлдэхийн тулд, засаглалын энэ хэлбэрийг нийгэм, иргэддээ ээлтэй болгоход бид юун дээр алдав, юуг засах хэрэгтэй гэж бодож байна вэ?

-Популизм бол төлөөллийн ардчиллыг дагадаг мөнхийн сүүдэр. Заримдаа хурц, заримдаа аядуу зөөлөн илэрдэг ардчиллын нэг төрлийн эмгэг юм. Өдгөө хурц хэлбэр рүүгээ орох гээд байх шиг. Тиймээс анхаарах ёстой асуудал.

Популистууд асуудлыг дэвэргэдэг хэрнээ шийдвэрлэх арга замыг ерөөсөө ярихгүй юм. Миний бодлоор ардчилал бол ард түмний сэтгэл хөдлөл дээр биш оюун санаан дээр бойждог. Тиймээс бид иргэддээ ардчиллын боловсрол олгохдоо алдсан юм шиг санагддаг. Энэ нь эргээд популизм галзуурах хөрс суурь болоод байх шиг. Тиймээс цаашид залуу үеийнхээ улс төрийн боловсрол, ардчиллын боловсролд анхаарах хэрэгтэй. Гэхдээ хүмүүс завгүй болж байгаа учраас тэдэнд төвөгтэй бус арга хэлбэрээр ийм төрлийн боловсролын үйлчилгээг хүргэх нь зүйтэй. ■

Эрх чөлөө

Эрх чөлөөгөөр “наадагчид”

Бид зорилготой амьдарч байна уу? Энэ асуултыг 30 гаруй жилийн өмнө болон яг одоо асуувал хоёр өөр хариулттай. Учир нь хүн төрөлхтний түүхэнд зорилготой амьдрах боломж нь зөвхөн эрх чөлөө байсаар ирсэн. Тэгвэл хүмүүс эрх чөлөөг жинхэнэ утгаараа зөвхөн ардчилсан нийгэмд эдэлж чадах юм.

Түүнээс гадна эрх чөлөө бол баялаг. Шотландын эдийн засагч Адам Смит 1776 онд туурвисан “Үндэстний баялаг” бүтээлдээ “Хөдөлмөрийн хуваарийн нөхцөлд хүмүүс зөвхөн хувийн ашиг хонжоо хайж аж ахуйн харилцаанд ордог. Хүн болгоны ийм үйл ажиллагаа нь эцсийн дүндээ нийгмийн баялгийг бүтээж арвижуулдаг” гэж айлджээ. Түүний хэлсэн үнэн болохын зах зухыг 1990-ээд оны дундуур Улаанбаатар хотын аль ч сонины цэгээс харж болохоор байлаа. Ардчилсан хувьсгал ялаад удаагүй, нам засгийн ивээлд олон жил умбасан монголчууд мэдээллийн асар том тэсрэлтэд автаад, үлэмж их датаны түрэмгийлэлд өртөөд байв. Коммунист нийгмийн сүүдрээс гарч, дэлхий ертөнцтэй танилцахыг хүссэн хүмүүсийн цангааг хэдэн зуун төрлийн сонин, сэтгүүл, ном гараад ч хангаж хүчрэхгүй байв. Ганц жишээ дурдахад, “Ардын эрх” сонин 1994-1995 онуудад өдөрт 120-130 мянга, чөлөөт сонингууд 60-80 мянган хувь хэвлэгдэж байлаа. Өнөөдөр дүйцүүлэн бодвол нэг өдөрт төдий тооны лайк цуглуулсан гэсэн үг.

Ардчиллын ачаар үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөгөө эдлэх болсон монголчууд ийн хэвлэл, мэдээллийн бизнесийг босголцов. Хэвлэлийн магнат гэх нэршил бий болж, хувьдаа телевиз, сонинтой эрхмүүд, паблишинг компаниуд төрж гарлаа. Өнөөдөр ч сонины цэгүүдээр зарагдаж буй олон арван сонин, сэтгүүл, ном болон зурагтаа асаагаад эхнээс нь дуустал гүйлгэхэд удирдлага барьсан гар цуцаж мэдэхээр олон телевизийн суваг, мөн орчин цагт олноор төрж байгаа вэб сайт нь хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө бизнес загвар болтлоо хөгжсөнийг нотолно.

Тэр бүү хэл, хүссэн хүн бүхэн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл болж “төрөл арилжих”, зарим нь муухан сонин, телевизээс үнэ цэнтэй “оюуны талх” бүтээгч, мэдээллийн эх сурвалж болж, нийгмийг сайн, муугаар “гийгүүлэх” боломжтой боллоо. Энэ бол интернэт, технологи, нийгмийн сүлжээний ач бас хүч чадал. Фэйсбүүк, твиттер, линкедин, инстаграмаар

мэдээллийн өөр нэг том урсгал давалгаалж байна. Сайнаар хэлбэл эрх чөлөөгөө эдлэх, муугаар хэлбэл дураар авирлах боломжтой тийм орчин бол онлайн ертөнц юм. Интернэт ардчилалд, бидэнд бодитой хүч авчирсан нь энэ. Монголчууд интернэт хэмээх цонхоо том нээж, эрх чөлөөгөөр цээж дүүрэн амьгалах болов.

Хэвлэлийн хүрээлэнгийн судалгаагаар манай улсад хэвлэл мэдээллийн 430 орчим байгууллага бүртгэлтэй байна. Аймаг, хот болгон телевизийн 2-3 сувагтай болсон төдийгүй бараг сум бүр богино долгионы радиотой болжээ. Гуравхан сая хүн амтай улсад өдий тооны хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл байна гээд л шүүмжилдэг. Шүүмжлэх нь зөв. Гэхдээ энэ

нь ардчиллыг сонгосон улс орны эхний хөгжлийн он цагуудад явагдах процесс аж. Харин ардчиллын өөр нэг амин сүнс болсон бусдын эрхийг хүндэлж байгаа эсэх, бусдын эрхэнд халдаж байгаа эсэх нь жич асуудал юм.

Эрх чөлөө бол боломж. Хуучин системийн үед зөвхөн даргын, намын, дээд байгууллагын заавраар

“хөдөлдөг” байсан монголчууд юу хүссэнээ хийж болно гэж “эндүү” ойлгосон шинэ нийгэмдээ ороод боломжийг зөвөөр ч ашигласан нь бий, буруугаар явж “будaa тээсэн” нь ч бий.

Ялангуяа хүний эрх чөлөө, нэр хүндтэй шууд холбогддог хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн талаар иргэд сүүлийн үед ам муутай байх болсон нь сэтгүүлчид өнөөх боломжоо буруу ашигласан, эсвэл өөрийг нь ашиглах боломжийг улстөрч, эрхтэн дархтанд олгосных юм. Зөрчлийн хууль хэрэгжиж эхэлснээс хойш 2017 онд 28, 2018 онд 486, 2019 оны (9 сарын байдлаар) 355 гүтгэх зөрчил бүртгэгдсэн байна.

Тооны араас хөөцөлдсөн энэ салбарын дэг замбараагүй байдал удахгүй дуусгавар болох нь гарцаагүй. Зах зээлийн хатуу хуулийнхаа дагуу үлдэх нь үлдэнэ, дампуурах нь дампуурч, нэгдэх нь нийлэх процесс ирэх 30 жилд болох нь ойлгомжтой. Мөнгөтэй бүхэн энэ салбарт гар дүрж, өөрийн хамаарлын мэдээллийн хэрэгсэл байгуулж, сэтгүүлчдийг хүссэнээрээ хөдөлгөдөг цаг дуусна. Харин сэтгүүл зүйн салбарынхан дөрөвдөгч засаглал гэдэг үгээ жинхэнэ утгаар хэрэгжүүлж, нийгмийг цэвэрлэх, хянах, хөгжүүлэхэд туслах үүргээ мөн жинхэнэ утгаар гүйцэлдүүлэхийн төлөө явах хугацаа нь ирэх 30 жил байх болно гэдэгт итгэлтэй байна. ■

Хот

Дархан Монголын Нью-Йорк болж чадна

Н.МӨНХДАШ
Дархан-Уул
аймгийн
Ардчилсан
намын ҮБХ, УТЗ-
ийн гишүүн

Дарханы дахин сэргэлтийн төлөвлөгөө

Дэлхийн хөгжингүй, хурдтай хөгжиж буй улс оронд засаг захиргааны төв болсон нийслэлээсээ илүү мөнгө санхүү, бизнес, баялгийн төв болсон хотууд байдаг. Америкийн Нью-Йорк, Хятадын Шанхай, Австралийн Сидней, Энэтхэгийн Бомбей гээд дэлхий дахины мөнгө цутгаж байдаг баян хотуудын жагсаалт үргэлжилнэ. Монголд эртний нийслэл Хархорин, Майдар хот, Хөшигийн хөндийн Аэро сити гэх мэт хэд хэдэн хувилбар бий. “Зам бүхэн Ром руу хөтөлнө” гэдэг шиг Дарханд Монголын Нью-Йорк болох онцгой давуу тал олон бий. Үндэс суурь нь баттай цутгагдсан, өмнөх нийгмийн үед Монголын бүтээн байгуулалт, аж үйлдвэрлэлийн гал голомтын цогийг сэтгэл зүтгэл байвал сэргээн асааж болно. 2019 оны Үндсэн Хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр аймаг биш хот болж, харьцангуй бие даан хөгжих эрх зүйн боломж нээгдсэн. Өөрөөр хэлбэл, хууль эрхзүй, эдийн засаг, дэд бүтцийн боломжууд Дархан дахин сэргэж, эдийн засаг-бизнесийн төв болон хөгжих “хувьсгалын тохироо”-г бүрдүүлж байна.

ЗХУ, Унгар, Польш, Болгар, Чехословак зэрэг социалист улсуудын тусламж, тухайн цаг үеийн тэргүүний технологийг Монголын тал нутагт нутагшуулж, хойд бүсийн аж үйлдвэрийн төв болгохоор хөгжүүлсэн. Нийгэм солигдох зааг мөчлөгийн үеэр Японы оролцоотой Төмөрлөгийн үйлдвэрийн үүдийг 1990 онд нээснээс гадна олон их, дээд сургуулиудтай.

Дархан хотын эргэн тойронд ХАА, ялангуяа үр тариа, хүнсний ногоо, төмс тариалахад таатай нөхцөлтэй газар тариалангийн гол бүсүүд оршдог. Хүн амын 70 хүртэлх хувь орон сууцанд амьдардаг. Дэлхийн хоёр том эдийн засагтай ОХУ, БНХАУ-ыг холбосон төмөр зам, авто замын зангилаан дээр байрладаг. Өөрөөр хэлбэл, мах сүү, ногоо, аж үйлдвэр, сургууль цэцэрлэг, соёл боловсрол, зөөх тээвэрлэх бүх талаас нь бодож төлөвлөсөн үйл явц байсан юм.

Дархан хот ямар үнэ цэнтэй вэ?

Дарханыг Улаанбаатартай харьцуулахад нэгэн том давуу тал бий. Өнгөрсөн гучаад жилд Улаанбаатарын газар олголт, хот төлөвлөлт, зохион байгуулалтын ноцтой алдааг Дарханд давтахгүйгээр, ухаалаг хотын бодлого концепцийг хэрэгжүүлэх бололцоо бүрэн байгаа. Дарханд хотын хөгжлийн урт хугацааны ухаалаг төлөвлөгөө боловсруулан мөрдөж, гишгэх газаргүй болсон Улаанбаатарын алдааг давтахгүй байж болно. Зарим судалгаагаар Дарханд дахиад 100 мянган хүн амьдрах нөөц бий гэсэн тооцоо гарчээ.

Миний бие Дархан хотыг Монгол Улсын эдийн засаг, бизнесийн том төв болгон хөгжүүлэх бүрэн боломжтойг нотолж баталж, тооцож судалж яваа хүн. Мөн барилгын материал, төмөрлөг, ХАА, хөнгөн үйлдвэрийг хөгжүүлэх тэргүүлэх чиглэл болгох санал дэвшүүлж, нарийвчилсан төлөвлөгөө барьж яваа бизнес эрхлэгч.

Ийм үйлдвэрүүдийн үүдийг нээх замаар Дарханыг дахин сэргээх боломж бодитой бий юу? Барилга үйлдвэрлэлийн хуучин бааз суурин дээр үндэслэн хамгийн хямд өртгөөр барилга барих бололцоотой. Төмөр боловсруулах үйлдвэрийг тойруулан нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүнүүд үйлдвэрлэнэ. Газар тариаланг хөгжүүлэхдээ одоо байгаа Газар тариалан эрдэм шинжилгээний хүрээлэнд түшиглэнэ. Хөнгөн үйлдвэрийн хувьд Дарханд олон жилийн туршлагатай, хаанахын хэнд ч гологдохгүй хүний баялаг арвин нөөц бий. Ложиستيкийн хувьд урд, хойд хөрш, улмаар Өрнө, Дорныг холбосон худалдааны зангилаа болох боломжтой. Дарханд бүрдсэн мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн тогтолцоо шинэ үеийн ажиллах хүчнийг бэлтгэн гаргах бүрэн боломжтой. Дархан хотод Үйлдвэрлэл технологийн паркийг хүнд үйлдвэрийнх, хөнгөн үйлдвэрийнх, сургалт, эрдэм шинжилгээний гэсэн гурван бүсэд хуваана.

Үйлдвэр бүтээн байгуулах төслүүдээ гадаадын хөрөнгө оруулалтын банк, ЖДҮ-ийг хөгжүүлэх сангийн хүү багатай, хугацаа урттай, хөнгөн нөхцөлтэй хямд мөнгө татан төвлөрүүлэх боломжтой. Шинэ бүтээн байгуулалтын алтан гурвалжин болохын тулд Дархан хотын үнэ цэнийг тооцон судалж, Дарханд оруулсан нэг доллар ямар өгөөж өгөх вэ гэдгийг батлах хэрэгцээ шаардлага урган гарч ирж байна.

Дарханаа Монголын Нью-Йорк болгох шинэ сорилтын өмнө ирж байна. Дарханыхан Дарханаа дахин сэргээх үүрэгтэй. Түүх давтагддаг гэдэг. ■

"АМАН ХУУР" ХЭРВЭЭ

А.АМАРСАЙХАН /Шог зохиолч/

1970 ОНЫ "АМАН ХУУР"

Дарь авгай хичнээн гүрийж, хичнээн тэмцсэн ч “Танай хашаа байшин чинь газарт орсон!” гэж зандраад, хөөгөөд нүүлгэчихсэн. Газрын үнэ гэж сохор зоос ч олдоогүй. Учир нь газар бол улсын өм.

-Хоёулаа Цэдэнбал даргад орж хэлж үзэх үү, Соном оо? гэж Дарь асуутал,

-Чи л мэддэг шүү дээ, гэж Соном өвгөн хариуллаа.

Сономын, Төмөрийн тусдаа өрхүүд хоёр өрөө байрыг хувааж эзэмшин, толгой хоргодож буйгаа “Нам засгийн минь хайр!” хэмээн залбирч, дээдийн дээд өглөг хишиг гэж тооцно. Байраа өмчилнө, үр хүүхдүүдээ өвлүүлнэ гэдэг тухай ойлголт байхгүй. Орон сууц зөвхөн улсынх.

Хотын ихэнх хүмүүс гэр хороололд амьдарна. Арай азтай нь нийтийн байрны нэг өрөөнд сууна. Олон жил хөдөлмөрлөсөн, олон хүүхэдтэй, эсвэл тэргүүний сайчууд орон сууцны очерийн дээгүүр бичигдэх эрх авдаг ч, орон сууцны хүрэлцээ муу тул үсээ бууралтаж, ясаа цайтал горьдон хүлээдэг. Очер нь ирж, есөн хүүхэдтэй ажилчин айл ганц өрөө байртай болчихоод, тэнгэрийн умдаг атгасан мэт л баярлаж, найр хийнэ.

Соном өвгөн телевизорын очерт нэрээ бичүүлээд сэтгэл догдлон хүлээж суугаа.

-Телевизор дэмий юм биш үү? Хөргөгч авах уу? гэж эхнэрээ асуухад,

-Чи л мэддэг шүү дээ! гэж

хариулсан гэж байгаа. Одоо бол эдний орцны хүүхэд хөгшид бүгдээрээ таван давхрын Тагарваа гуайнд юм уу, хоёр давхрын Хоролоогийнд орж, орос үйлдвэрийн аймшигтай дүнгэнэж жирэлзэн байж гардаг хар цагаан “Рекорд” зурагтыг нь үзэцгээдэг.

Охин Бадам, ээж Дарь хоёрын насны мөрөөдөл бол хөргөгч. Хичнээн мөрөөдөвч үнэтэй эд тул ойрын хэдэн жилдээ азная, телевизор авч аавдаа үзүүлэе гэж шийдээд байгаа. Харин хүргэн Төмөр тэргүүний барилгачин залуу болж мандаад, угаалгын машинаар шагнуулсан нь бөөн дуулиан. Хөрш Гуншаа Довдон:

-Танайх орцондоо угаалын машинтай болсон гурав дахь “баян айл”-аар тодорлоо доо. Гүй мөн гоё эд ээ! гэж угаалгын машиныг нь магтан зогсож байснаа,

-Жаахан давс өгөөч? Төд удалгүй буцаад,

-Сонгино бас дуусчихжээ гээд ороод ирнэ. Дарь авгай дотроо төвөгшөөдөг ч, нэр хугарахаас жийрхээд, “Ав ав” гээд гаргаад л өгчихдөг.

Хүрээ Дугар гэх хуучин цагийн баяных “Газ-76” гэх нарнагар тэрэгтэй, их сургуулийн тэнхимийн эрхлэгч Гочоогийнх шинэ “Москвич”-тай нь байрны багачууд хөгшчүүлийн бахархал. Байрандаа ердөө хоёулхнаа машинтай, дэлхий даахгүй баячуул хэмээн шагшигдана. “Газ-76” луу нь хүүхдүүд ойртвол, Хүрээ Дугар “Хөөөд!” хэмээн цонхоороо орилж, зүггүй тархинуудыг дэрхийлгэн

зугтаалгах нь нэн сүртэй.

Үе үе байранд соёлжилтын үзлэг явж, ор хөнжлийн даавуу, нүүр гарын алчуур, ариун цэврийн булан шалгаж, бохир айлыг самбарт бичиж донгодож, түмний шившиг болгодог. Үүний ачаар саяхан нүүж, шинэ байранд орсон айлууд хир даг, бөөс хуурснаасаа салаад байгаа нь аштай.

Сар бүр коммунист субботник зарлаж орон сууцны орчноо тохижуулах, мод зүлэг тарих ажлыг нийтийн хүчээр хийцгээнэ. Байр орчиндоо бүртийх ч хоггүй. Нийтээрээ асуудлаа шийдэж, байр орцоороо амь нэгтэй амьдарна. Улаанбаатар нь ногоороод л, болжмор жиргээд л, уужуу тайвуу сайхан цаг байж.

2020 ОНЫ "АМАН ХУУР"

Талийгч аав нь хайртай охин хүргэн хоёртоо барьж өгсөн хашаа байшингийн газар хотын төвийн “А” бүсэд учраас “хаданд гарна” гэдгийг зөвхөн Дарь л мэдэрсэн. Соном өвгөн гэнэдээд барилгын компанийн менежер эелдэг инээсэн залуугийн анхны үнийн саналыг нь зөвшөөрөх дөхөөд мунгинаж суутал,

-Голомтоо самруулж байж, ийм хямд өгнө гэж ярихгүй шүү, Соном оо! гэж Дарь хэлэлцээрийг тас цохив.

-Чи л мэддэг шүү дээ гээд Соном амыг нь харна. Дарь авгай бүтэн сар гэдийж хэвтсэний хүчээр газраа хоёр орон сууцан дээр нэмээд нэг дулаан зогсоолын үнэ хүргэж наймаалж чадсан билээ. ►

► Сономынх шинэ хотхоны сайхан байрны гурван давхрын хоёр өрөөнд, хүргэн Төмөрийнх нь тэр орцны 11 давхрын гурван өрөө байранд ороод байгаа. Соном өвгөн дугуй унаж, жирэлзтэл жийн давхидаг байснаа болиод, цахилгаан скутер унаад галигуулж явдаг болсон. Төмөр өөрийн өмчийн гурван өрөө байраа барьцаалж зээл аваад “Приус-30” машинаа томруулж, “Кроун-220” авч унасан. Энэ хоёр айлд 55 инчийн тоуч скрийн ухаалаг телевизор, хоёр хаалгатай “Тошиба” хөргөгч, “Беко” креамик плитка, бүрэн автомат угаалгын “LG” машин, тоосны мангас, аяга таваг угаагч машин, гал тогооны комбайн, төрөл бүрийн холигчууд, талх баригч, будаа агшаагч гээд бүх зүйл цөм бүрэн.

Дутагдах гачигдах юм нэг ч үгүй, үлгэрт гардаг шиг сайхан амьдарцгаана. Гэхдээ Соном, Дарь хоёр нэг л сэтгэл дундуур. Царай нь баргар сууцгаана.

-Бидэнд бүх юм байна ш дээ! Юундаа гуниглаад байгаа юм бэ? гэж охин Бадам нь шалгаана. Соном, Дарь хоёр дуугүй санаа алдана.

Юунаас болж хоёр хөгшин дуугаа хураагаад байгааг орчин цагийн хэн ч таашгүй. Учир юу гэвээс Соном, Дарь хоёр нэг ч хөршөө танихгүй. Бас бусад ихэнх гэр бүл гэр хорооллын угаа, хөрсний бохирдол дунд мөчиг тачигхан амьдарч суугаа гэж бодохоос санаа зовнисон. Нэг орой эсрэг хаалганыхаа хөрштэй танилцах гээд хаалгыг нь тогшсон биш,

-Зайлаач новш оо! Цагдаа

дуудлаа шүү! гэж ууртай хашгирсан хөршийнхөө дууг сонсов.

Айл хөршүүдтэйгээ орж гарч, хууч хөөрч, хийцтэй цайгаа хувааж уугаад сурчихсан Дарь гуайд хажуу, эсрэг хаалганы аль ч хөршөө танихгүй суух нь эзгүй. Арал дээрх ёроолгүй ангальд амьдарч байгаа юм шиг л таагүй сэтгэгдэл төрүүлнэ. Хэд хоноод байтал авгай тэвчихээ болиод,

-Соном оо, хоёулаа гэр хороолол руу нүүх үү? гэж асуув.

-Чи л мэддэг шүү дээ! гэж хөөрхөн чогжгор өвгөн нь хариуллаа. Гэхдээ тэр хоёр нүүж түвдээгүй л суугаа. Одооны энэ хүмүүс тун ч харанхуй амьдарч байна даа, гэж Соном өвгөн хэлээд, халзан толгойгоо сэгсэрсэн. ■

"ХҮРГЭН ХҮҮ" ХЭРВЭЭ

А.АМАРСАЙХАН /Шог зураач, зохиолч/

1970 оны "Хүргэн хүү"

Хөөрхий Дэмбэрэл юм үзээгүй болохоороо "Сайшаалын үнэмлэх" хэмээх боронзтой цаасанд хүүхэд шиг хөөрдөг нь гэнэхэн. Учиргүй урамшаад ажилдаа морь мэт зүтгэнэ. Нэгдэл гэгчид ойгүй их ашиг хийж өгсөөр л яваагаа хүргэн хүү нь огт тооцож бодохгүйд Жамц баян эгдүүцнэ. 300 хонины хариулгын хөлс гээд сард ердөө л 120 төгрөгийн "хөдөлмөр өдөр" авна. Энэ нь хот газрын хамгийн доод цэвэрлэгчийн цалингаас 60 төгрөг дутуу. Ноос, сүү, махны үйлдвэрлэлийн даалгавар биелбэл жилд ганц удаа 2000 орчим төгрөг гартаа барина. Хадам баян:

-Нэг хонийг бүтэн сар маллах хөлсийг дөнгөж 40-хөн мөнгөөр тооцож болох уу? Ингэж хөдөлмөрөө шулуулж байх гэж! гээд л үглэнэ. Гэргий Должин нь харин,

-Аав эсэргүү юм ярьдгаа боль. Нэгдэл нийгэмдээ ариун цагаан хөдөлмөрөө зориулсан, тиймээс авч байгаа цалингаа голж болохгүй гэнэ.

Хэдэн жил махийтал зүтгэж байж, Дэмбэрэл "Иж" мотоциклтой болсон. 200-гийн цагаан ор хоёртой, орос хос одооло, бугатай аравчтай, 250-ийн эрээн авдар хоёртой, 180-ийн нугастай тольтой, оёдлын машинтай, чамгүй юмтай айл гэж шагшигдана. Хүргэн нь ийм хөгийн зүйлсэд сэтгэл ханаад сууж буйг харахаараа Жамц баян тэсэхгүй, эгээ л бугшиж эхэлнэ.

Дэмбэрэл Должин хоёр чааваас,

гэрэл цахилгаан, телевизор, хөргөгч, угаалгын машин гэдэг зүйлийг мэдэх ч үгүй, бодох ч үгүй. Шөнө болохоор лааны гэрэл сүүтэлзүүлэн, хэдэн хүүхэдтэйгээ борцтой гийдаагаа хоржигнотол сорцгоох нь агуйд суугаа чулуун зэвсгийнхэн мэт. "Веф" раажив асаавал цаг агаар сонсохоос хэтрэхгүй. Хуучин хүү шиг тэртээ уулыг өнгөрвөл айлгүй хэмээн бодож, тэнгэрийн хаяанаас цааш газаргүй гэж сэтгэсээр түмэн хэргээс хоцорч дэлхий боловсролоос гээгдэн хоцорцгоох нь туйлын харуусалтай.

Гай болж нэг хавар цас их унаад, 100 эхээс 80 хурга авах даалгавар тасарч 20 хурга дутаатал, нэг хургыг 30 төгрөгөөр бодсоноор барахгүй түүнийгээ гурав нугалж 90 төгрөгөөр

төлүүлж хөдөлмөр өдрөөс нь 1800 төгрөгийн суутгал хийлээ. Бүтэн жилийн цалин 1440 цаасаа өгөөд, ахиад цаана нь өртэй үлдсэн нь аймшиг. Жамц баян үүнээс болоод даралт нь ихдэж сумын эмнэлэгт хэвтэв.

-Ийм луйвар гэж байх уу? Жил бүр 20 хурга илүү бойжуулж өгснийг гурав нугалж тооцож шагнал мөнгө өгөөгүй байтлаа ганц жил алдаа гаргахад нь яах нь энэ вэ? гэж тэр үглэж, унтаж ч чадахгүй бүтэн жил бугшсан юм.

Дараа жилийн зун ган гачиг нүүрлэснээс хонь эрт ширгэж, сүүний даалгавар тасарлаа. Ингээд л бас хөөрхий хүргэн нь юм үзээгүй амьтан болохоор, таг дуугүй хөлсөө арчиж зогссоор дутаасан сүүгээ гурав ▶

► нугалан төлж, ахиад л бүтэн зургаан сарын хөдөлмөр өдрөө суутгууллаа. Жамц баян энэ удаа даралт харвах шахаад, долоо хоног ухаангүй хэвтээд арайхийн босч ирсэн юм.

-Нэгдлийн ялтай малыг тушаа. Аавыгаа дагаад гаансны панз хий гэж тэр уурлав.

- Таныг дагуулж, нөхрөө дамын наймаачин болгохгүй гэж Должин тас зөрлөө. Хөөрхий Дэмбэрэлийнх аминдаа 80 толгой малтай тулдаа л турж үхэлгүй тэсч үлдэв. Нэгдлийн гишүүний амины малын тоо 50 байх ёстой ч, суурин Балдангийн ачаар 30 малаа нууж тоолуулдаг нь амь зуулга болдог нь энэ.

Хор шар нь хөдөлсөн Дэмбэрэл дараагийн арван жилд шүд зуун, нойр хоолгүй зүтгэв. Нэгдэлдээ 500 эм хонь маллаж, 300 эхээс тогтмол 360-аас илүү хурга бойжуулж, ноос сүүний даалгавраа 120 хувиар биелүүлж байсан тул “Хөдөлмөрийн баатар” болж мандлаа.

-Иш муу Дэмбэрэл, юм үзээгүй болохоороо энгэрт нь гялгар төмөр зүүсний төлөө баярлаж байгааг нь ээ! гэхээс Жамц баяны дотор зурагдана. Аргагүй шүү дээ. 10 жилийн хугацаанд, зөвхөн авсан төлөөрөө нэгдэлд 324 000 төгрөгийн ашиг оруулсан байтлаа гуулин тэмдгэнд хууртлаа гээд бодохоор хадам аав тэссэнгүй. Енгэнэтэл уйлж дэлхий доргитол орилж байснаа тэрийн хадан унаж, энэ удаа хорин нэг хоног ухаангүй хэвтээд сумын эмнэлэгт сэргэлээ.

Эвий хөгшнийг нүдээ нээнгүүт л шорон луу ачаад явчихлаа. Төрийн өндөр дээд шагналыг “гялгар төмөр” гэж доромжилсон гээд улс төрийн хэрэгт татсан нь энэ. Хадам аавыг нь хорьсон увайгүй үйлдэл Дэмбэрэлийг сэрхийлгэж, нэгийг бодуулсан байлаа. Одоо тэр илүү бойжуулсан хурга,

давуулж хайчилсан ноос, халиулж саасан сүүгээ “Хөдөлмөрийн баатар” горилж буй нутгийн малчинд гурав нугалан сэм зарж, пошхийсэн ашигтай бизнес хийдэг болсон.

2020 оны “Хүргэн хүү”

Хүргэн хүү Дэмбэрэл яг үнэндээ бол 800 илүү малтай. Гэхдээ тэр 1000 малтай гэж тоолуулдаг. Хаан банкнаас том зээл авахад амар учраас энэ. Сумын тооллогын комиссынхон яс тоолно гэх биш, ирж мах чануулж архи зооглоод, ам тоо бичээд дараагийн айл руу хөдөлдөг нь таатай.

Хүргэн хүү хэдий “хуурамч мянгат” ч гэлээ чинээлэг амьдралтай. Улсад татвар бараг л төлдөггүй атлаа ямааны мөнгө, ноосны үнэ буурсны нөхөн олговор, зудын тусламж гэх мэтээр чамгүй татаасыг төрийн халааснаас шомбоддог. Таван жилийн өмнө “Майти” ачааны тэрэг авсан. Үүгээрээ нүүчихдэг. Сүүлийн гурван жилийн ноолуурын мөнгөө хурааж байгаад “Ланд-80”-тай болсноороо сумын төв орохдоо, бас найр наадамд зочлохдоо гангарна. Хадам аав Жамц баян нь харин хамраараа дуугарч,

-Иш муу Дэмбэрэл юм үзээгүй гэдэг нь. Илүү нүнжигтэй загнаад, лизингээр “Ланд-200” авчихгүй дээ гэж бухимдаж суугаа.

Дээр нь Дэмбэрэлийнх хятад үйлдвэрийн хоёр “Ирвэс” мотоциклтой. Нэгээр нь аав хүүхдүүд адуу хонио эргүүлдэг, нөгөөгөөр нь Должин усаа авч тугалаа эргүүлдэг. Нарны зайн гэрэлтэй, малчны шар хэмээх хөлдөөгчтэй, угаалгын машинтай. Аргал уугиулж галлаад хацраа халтартуулж суухгүй, хийн зуухан дээр хоолоо хийнэ. “ДДШ”-ийн тавган антенаар гадаад дотоодын телевизийн 120 суваг үзчихдэг.

Худгаас ховоо татахыг мэдэхгүй, “Хонда” насостой.

Гурван хүүхэд нь хотод хувийн дээд сургуульд сурдаг тул намартаа Хаан банкнаас зээл авч, хавар мах үнэд орж, ноолуур гарч бурзайхаараа төлнө. Жамц баян үүнд учир зүтгүй их уурладаг.

- “Мал”-нуудыг дээд сургууль төгсгөж үлийгээ хийдэг байна аа! гэж бухимддаг. Төгсөөд мэргэжлийнх нь ажил олдохгүй. Дээд боловсролтой гээд мал ахуй, хар бор ажилд ойртохгүй, хоёрын хооронд хүний сүгнүүд болно гэж хэдэн жилийн турш үглэж суугаа.

Нэг аштай нь баян хадам амаа яаж ангайсан ч эрх чөлөөтэй. Багийн хурал дээр сумын даргыг нүүрээ нуух газаргүй болтол зад шүүмжилнэ. Сонгуулийн жил Их хурлын гишүүнийг ирэхэд нь “Төрөөс төрсөн тэрбумтан!” гэж зад загнасан ч, түүнийг хэн ч барьж хорихгүй.

Ингээд харахаар Дэмбэрэлийн бүх зүйл тэгш сайхан гэж дуу алдмаар. Гэвч Жамц, Дэмбэрэл хоёрт айхавтар том сэтгэлийн зовлон бий. Энэ бол жил ирэх тусам л мэдрэгдээд буй байгаль цаг уурын өөрчлөлт. Малчид ямаа адуу их өсгөснөөс болж бэлчээрээ доройтуулж байгаагаа мэдэхийг хүсдэггүй. Бэлчээрийн менежмент гэдгийг сонсдоггүй. Нэг дэнжид ногоо сайхан гарлаа гэвэл бүх айл очоод шавчихдаг. Ингэснээс болоод бэлчээрийн ургамлын төрөл зүйл цөөрч хомсдож байгаа. Үүл буудаж хур оруулснаар байгалийн жамыг эвдээд байгаагаа ухаардаггүй. Төр засаг нь ч тоохгүй, бодлогогүй суусаар л.

Нэг л мэдэхэд нутаг бэлчээр нь цөлжөөд, Жамц баян даралт харван, тэр чигтээ унана даа гэж бодохоос хүргэн хүү сэтгэл нэг л түгшүүртэй. ■

Судлаач бичиж байна

Гадаад харилцааны хөгжлийн зураглал

Д.БАЯРХҮҮ
(Олон улсын харилцааны судлаач, профессор)

Эдүгээгийн Монголын гадаад бодлого шулуун дардан замаар эхлээгүй бөгөөд энэ бол 1980-аад оны II хагаст Монголд, мөн Зөвлөлт Холбоот Улсад өрнөсөн өөрчлөн байгуулалт, гадаад бодлогын шинэ сэтгэлгээний логик үргэлжлэл байсан юм. Тийм учраас 30 гаруй жилийн цуцалтгүй хөдөлмөр, сэтгэлгээний түүх хэмээн авч үзэх хэрэгтэй.

Тухайн үеийн БНМАУ-ын социалист бүтээн байгуулалтын түүхийн төгсгөл үеэс эхлэн яригдана. Тэр үед буй болсон цоо шинэ нөхцөл байдалд дасах, коммунист хатуу тогтолцооны үзэл суртал шингэсэн гадаад бодлогоос ангижрах, улмаар үндэсний эрх ашгаа дээдлэх гадаад бодлого руу шилжилт хийсэн юм. “Хүйтэн дайн”-ы зөрчил тэмцэл зөөлөрсөн учраас гадаад бодлогын бие даасан үйл ажиллагаа явуулах орон зай, боломж нэмэгдсэн 1980-1990 оны зааг үед олон улсын харилцаанд гарсан нааштай өөрчлөлтүүдийг дагалдан Монголын гадаад бодлого эрс идэвхжсэн. АНУ-тай дипломат харилцаа тогтоож, Японтой харилцаагаа идэвхжүүлж, Өрнөд Европ руу боломж гарц хайснаараа ангийн шинж чанар агуулсан, Москвагаас бүх талаар “хараат” шинжтэй гадаад бодлогоо аажмаар зөөлрүүлэн, уян хаган болгож чаджээ. Тэр утгаар манай өнөөгийн бие даасан, тэнцвэртэй, идэвхтэй, олон тулгуурт гадаад бодлогын анхны үндэс соёолж байжээ.

Хоёр хөрштэйгээ тэнцвэртэй, идэвхтэй хамтын ажиллагаа явуулах, өрнө, дорнын тэргүүлэх чиглэлийн улсуудтай найрсаг харилцаа хөгжүүлэх, АНУ-тай харилцаа тогтоон хөгжүүлэх, эргэн тойрондоо дайсангүйгээр хөгжлийн гадаад таатай орчин бүрдүүлэхэд чиглэсэн өөртөө таарсан бодлого тэр үеийн төр засгийн эрх баригчид хэнээр ч заалгалгүй, олон улсын харьцангуй таатай нөхцөл бололцоог хэрдээ ашиглан хэрэгжүүлсэн хэмээн үзэж болно.

Зөвлөлтийн дагуул явсан шинэ Монгол Улс гадаад бодлогодоо бараг цоо шинэ гэмээр зам мөр гаргаж, ардчилсан Монголоо дэлхийд таниулж, шинэ шинэ хөрш түнштэй болж, капиталист хэмээн хардаж, харааж явсан том ертөнцтэй харилцаагаа зөв төлөвшүүлэхэд

1990-ээд оны эхний хагаст багагүй амжилт олсон ба түүнийгээ тэр дор нь албажуулж, хуульчилсан билээ.

1990-ээд оны эхэн үеийн Монгол Улсын гадаад бодлогын гол онцлог гэвэл дараах зураглалаар тайлбарлаж болно. Үндэсний ашиг сонирхлоо дээдлэх; хөрш хоёр оронтойгоо тэнцвэртэй харилцах; гадаад харилцаагаа өргөтгөн олон түнштэй болох; гуравдагч хөршийн бодлого явуулах; бүс нутгийн интеграцид оролцож, түүнд өөрийн орон зайтай болох; олон улсын хамтын хүчин чармайлтыг чадал чинээний хэрээр дэмжихийг чиг баримжаа болгох; энэ бүгдээ Үндэсний аюулгүй байдлын болон Гадаад бодлогын үзэл баримтлалдаа тусгаж мөрдөх явдал байсан билээ. Тэдгээр үзэл баримтлалыг 1996 онд УИХ-ын хоёр дахь сонгуулиар байгуулагдсан Ардчилсан хүчний Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрөөр анх удаа тодотгон хэрэгжүүлсэн. Дараа дараагийн УИХ-ын үед уламжлалыг хэвшүүлсэн.

Аюулгүй байдлын хувьд өмнө нь хэрэгжүүлж байгаагүй, тэр талын туршлагагүй, гэхдээ зориг гаргасан цоо шинэ бодлого дэвшүүлжээ. Юу гэвэл Монгол Улс нь хүчирхэг нэг гүрний бодлогыг дагах бус, харин бүх улс оронтой найрсаг харилцаа хөгжүүлж, гадаад аюулгүй байдлаа давын өмнө идэвхтэй гадаад бодлого явуулах, улс төр, дипломатын аргаар ханган бэхжүүлэх, өөрийн аюулгүй байдлыг бүс нутгийн аюулгүй байдалтай нягт холбох чиглэл баримтлах болжээ.

Цөмийн зэвсэгтэй хоёр гүрний дунд оршдогийн хувьд 1992 оноос өөрийнх нь язгуур ашиг сонирхлыг шууд хөндөөгүй тохиолдолд тэдний маргаанд үл оролцох, боломжийн хэрээр төвийг сахих, нутаг дэвсгэрээ бусад улс орон, түүний дотор хөрш орныхоо аюулгүй байдлын эсрэг ашиглуулахгүй байх чиг шугам баримталсан нь тухайн үедээ маш том зориг зүрх гаргасан алхам байв. Тэрхүү боломжийг ашиглан цоо шинэ гадаад бодлогынхоо хүрээнд 1992 онд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч П.Очирбат НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 47 дугаар чуулганы ерөнхий санал шүүмжлэлд оролцож үг хэлэхдээ Монгол Улс нутаг дэвсгэрээ цөмийн зэвсэггүй бүс болгож буйг албан ёсоор зарлан тунхагласан билээ.

Өнгөрсөн 30 жилээр авч үзвэл МАН, АН ээлжлэн, эсвэл эвсэн Засгийн газар бүрдүүлж байсан ч гадаад бодлогын нэгдмэл чанарыг хангаж, олон улсын харилцаанд нэн идэвхтэй гадаад бодлого хэрэгжүүлж чадсан гэж дүгнэж болно.

Анхны Ерөнхийлөгч П.Очирбат 1990-1997 онд ажилласан. Цоо шинээр эхлүүлсэн гадаад хамтын ►

► ажиллагааг тэрбээр удирдсан. Хоёр талын харилцааг шинээр эхлүүлэх, хөгжүүлэх, бэхжүүлэх олон алхмыг тэр үед Монгол сэдсэн. Монгол нь хоёр хөршөөсөө түрүүлэн Дэлхийн худалдааны байгууллагад элссэн нь бас чухал ололт болж түүхнээ үлджээ.

1990-ээд оны төгсгөл үед манай улс өвлөөд авах гадаад бодлоготой, түүнийгээ алдаа эндэгдэлгүй үргэлжлүүлэх нөхцлийг бүрдүүлж чаджээ. 2000 онд ОХУ-ын Ерөнхийлөгч В.Путин Монгол Улсад айлчилж, хоёр тал “Улаанбаатарын тунхаглал”-д гарын үсэг зурсан нь хоёр орны харилцааг шинэ зуунд идэвхтэй хөгжүүлэх үндсийг тавьснаас гадна түүхнээ 1974 оноос хойш анх удаа хойд хөршийн төрийн тэргүүн Монголд айлчилснаараа онцлог байв.

Шинэ зуунд терроризмын эсрэг тэмцэл өрнөхөд Монгол Улс гярхай тусган авч, тэр тэмцэлд оролцохоор цэрэг армия бэлтгэж, энхийг сахиулах үйлсэд хувь нэмрээ өргөсөн нь гадаад бодлогын шинэлэг, зарчмын анхны том алхам байлаа. Олон талт дипломатын бодлогод нэг том дэвшил гарсан нь 2003 онд Улаанбаатар хотноо зохион байгуулагдсан Ардчиллыг шинээр болон сэргээн тогтоосон орнуудын олон улсын V бага хурал байв. Эвсэлд үл нэгдэх хөдөлгөөн, ШХАБ, АСЕМ, Азид хамтын ажиллагаа, итгэлцлийг бэхжүүлэх бага хурал, Давосын форумтай хамтран ажиллах талаар шинэ зууны эхний 10 жилд бодлогоо бүрэн томьёолж, тодорхойлж чаджээ.

Эрх зүйт төртэй ардчилсан улсын гадаад бодлогод гэнэтийн хувиралт, огцом эргэлт гардаггүй, гарч болохгүй, харин ч түүнийгээ цааш нь төгөлдөржүүлэн, солонгоруулан үргэлжлүүлдэг гэдгийг нотлон харуулжээ.

Н.Энхбаярыг төр толгойлж байх үеийн (Ерөнхий сайд нь Ц.Элбэгдорж) гадаад бодлогын нэг чухал ололт бол АНУ-ын Ерөнхийлөгч Ж.Буш манай улсад айлчилсан явдал юм. “Мянганы сорилын сан”-гийн тусламж, Монгол-Америкийн батлан хамгаалах салбарын хамтын ажиллагаа гэх мэт түүхэнд тэмдэглэгдэх алхмууд тэр үеэс яригдана.

Нэгэнтээ хэвшээд тогтчихсон, зөв төлөвшчихсөн гадаад бодлого Монгол Улсын дөрөв дэх Ерөнхийлөгчийн үед (2009-2017 он) үргэлжилсэн. Олон улсын харилцаанд Монголын жинг нэмэх чиглэлээр гадаад бодлого огцом идэвхжсэн, шинэ агуулгаар баяжсан, тэр тоолонд жин нь нэмэгдсэн байдалтайгаар 2010-аад оны түүх бичигдэнэ.

Энд зориуд тэмдэглэхэд Монгол, Орос, Хятадын гурвалсан дээд түвшний уулзалтыг том амжилт хэмээн нэрлэж байна. 2014 онд хоёр хөршийнхөө төрийн

тэргүүнийг урьж, урьсны дагуух айлчлалыг зун, намрын зааг үед амжилттай зохион байгуулж, залгаад Тажикистаны нийслэлд хоёр гүрний удирдагчийг гурван талын уулзалтад урин нийтлэг асуудлаа ярилцсан билээ. Дэлхийн бодлогыг тодорхойлдог, НҮБ-ын Аюулгүйн Зөвлөлийн байнгын таван гишүүний хоёр нь болох хоёр том гүрний удирдагчийг ийм богино хугацаанд, бараг зэрэг шахуу айлчлуулаад, дараа нь тийм богино хугацаанд гурван талын дээд хэмжээний уулзалтад урьж, тэр уулзалтаа амжилттай хэрэгжүүлсэн, залгуулаад 2015 онд Уфад, 2016 онд Ташкентэд, 2018 онд Циндаод, 2019 онд Бишкект үргэлжлүүлсэн билээ. Монголын төрт улсын түүхэнд байгаагүй уулзалтуудыг ярьж байна.

Олон талт хамтын ажиллагааны чиглэлд жинхэнэ “их цөмрөлт” хийж чадсан он жилүүдийг дурдъя. АСЕМ-ын Дээд түвшний XI уулзалт юун түрүүнд бичигдэнэ. Азидаа зургаа дахь дээд хэмжээний

уулзалтын зочин улсаар Монгол, зочин хотоор Улаанбаатар тодорсон. АСЕМ-ын дээд хэмжээний анхны уулзалт Азид болж, түүчээлсээр зургаа дахь нь 2016 онд Улаанбаатарт болж таарсан. “Хельсинкийн төгсгөлийн баримт бичиг”, “Киотогийн протокол” гэдэг шиг “Улаанбаатарын тунхаглал” гэх баримт бичиг дэлхийд нэрлэгдэж явна.

Дэлхийн 140 гаруй орныг эгнээндээ нэгтгэсэн ардчиллын төлөөх хөдөлгөөн болох Ардчилсан орнуудын хамтын нийгэмлэгийг манай улс даргалж, Сайд нарын VII бага хурлыг 2013 онд Улаанбаатар хотноо зохион байгуулсныг дараагийн ил тод жишээ болгож нэрлэе. Энэ нь манай улсын нэр хүндийг олон улсын тавцанд өргөсөн чухал арга хэмжээ болсон төдийгүй манай улсад олон улсын томхон форумыг нэр төртэй зохион байгуулж болох юм байна, монголчууд ►

- чадах юм байна гэдгийг дэлхий дахинд нотолж чадсанаараа ач холбогдол нь хэмжигдэнэ.

Олон тулгуурт гадаад бодлогын тэнцвэрийг хангах талаар ийнхүү амжилттай ажилласаар өнөө хүрчээ. НҮБ-ын бүх гишүүн оронтой дипломат харилцаа тогтоох санаачилгыг Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын 100 жилийг ойг угтуулж дэвшүүлсэн. Уг зорилтыг хэрэгжүүлэх хүрээнд Монгол Улстай дипломат харилцаа тогтоосон орны тоо 192 хүрчээ.

Нэгэнтээ дэлхийн улс орнуудаар хүлээн зөвшөөрүүлэх, дипломат харилцаа тогтоох, харилцаж хамтран ажиллах гол зорилго дэвшүүлсэн бол энэхүү 192 нь маш том ололтыг илтгэн харуулна. 1949 он гэхэд БНХАУ манай улсыг зөвшөөрч, дөрвөн улстай дипломат харилцаатай болоод байтал таван жилийн дараа 12 улс болжээ. Энэ бол гэнэтийн том дэвшил байлаа. Энэ “арван хэд” гэдэг “тоо”-ны төлөө Монголын үе үеийн улстөрчид 40 жил шаналал туулж, хэлмэгдсэн билээ.

2011 онд Ц.Элбэгдорж НҮБ-ын бүх гишүүн оронтой дипломат харилцаа тогтоох санаачилга гаргасан юм. 2012 оны эхээр дипломат харилцаа тогтоосон орны тоо 149 байсныг эдүгээ 192 хүргээд байна. Одоогоос 70 гаруй жилийн өмнө гурав, дөрөвхөн байсан дипломат харилцаатай орнууд 200 руу дөхөж явна гэдгийг харьцуулахад нэн том дэвшил билээ. Нээлттэй гадаад бодлогын хүрээнд дипломат харилцаатай улсын тоог нэмсэнээр манай улсын гадаад харилцаа улам өргөжин тэлж, дэлхийн аль ч өнцөг буланд хүрэх нь мэдээж билээ.

Манай гадаад бодлогод тэмдэглэгдэх бас нэг чухал ололт бий. Бусад улс оронтой үе шаттайгаар түншлэлийн харилцааны түвшинг ахиулах чиглэлээр ажиллаад эдүгээгийн үр дүнд хүрсэн байна. Түншлэлд хүрсэн түүх манай гадаад бодлогын амжилтыг бэлхнээ хэлээд өгдөг.

XXI зуунд Монгол Улс хөрш хоёр гүрэнтэй харилцаа, хамтын ажиллагааг шинэ шатанд гаргаж, ОХУ-тай сайн хөршийн уламжлалт түншлэлийн харилцааг 2003 онд Ерөнхий сайд Н.Энхбаярын айлчлалын үеэр зарлаж байсан бол стратегийн түншлэлийг 2006 онд түүний Ерөнхийлөгч байхад ОХУ-д хийсэн айлчлалаар зарласан Москвагийн тунхаглал гаргаж, улмаар стратегийн түншлэлээ улам гүнзгийрүүлэх мэдэгдлийг ОХУ-ын Ерөнхийлөгч Д.Медведевийн 2009 онд Монголд хийсэн айлчлалаар дахин нотлож, стратегийн иж бүрэн түншлэлээ 2019

онд Ерөнхийлөгч В.Путины айлчлалын үеэр Найрсаг харилцаа, иж бүрэн стратегийн түншлэлийн тухай гэрээгээр гарын үсэг зурж баталгаажууллаа.

Хятадтай Сайн хөршийн харилцан итгэсэн түншлэлийн харилцааг 2003 онд БНХАУ-ын Дарга Ху Жинтаогийн айлчлалаар зарлаад, дараа нь шат ахиулан Стратегийн түншлэлийн харилцааг 2011 онд Монгол Улсын Ерөнхий сайд С.Батболдын айлчлалын үеэр гаргасан хамтарсан мэдэгдлээр, дараа нь Иж бүрэн стратегийн түншлэлийн харилцааг 2014 онд Си Жинпиний айлчлалын үеэр тунхаглажээ.

Монгол Улсын гадаад бодлогын нэн чухал тулгуур болох өрнө, дорнын тэргүүлэх чиглэлийн улсуудтай найрсаг харилцаа хөгжүүлж, тэдгээрийн эдийн засгийн болон бусад бодит сонирхлыг Монголд бий болгох зорилт үе шаттай, амжилттай хэрэгжиж, АНУ-тай стратегийн түншлэл тогтоохоор ажилласан Өргөтгөсөн иж бүрэн түншлэлийн харилцааг АНУ-тай 2018 онд тунхагласнаа жил хүрэлгүйгээр Стратегийн түншлэлээ зарлачихлаа. Японтой XXI зууны Иж бүрэн түншлэлийн харилцааг урагшлуулах чиглэлээр ажилласаар, 2010 онд тэр зорилгоо давж Стратегийн түншлэлд хүргэсэн. БНСУ-тай Сайн хөршийн, найрамдал, хамтын ажиллагааны түншлэл тогтоож байсан бол 2011 онд Иж бүрэн түншлэлийн харилцаатай болсон, Канадтай Өргөтгөсөн түншлэлийн харилцааг 2004 онд байгуулсан, Монгол-Энэтхэгийн харилцааг олон зууны соёлын уламжлалт түүхэн харилцаа бүхий Оюун санааны хөршүүд хэмээн хоёр талдаа үздэг байсан бол Стратегийн түншлэлийн харилцааг Энэтхэгтэй 2015 онд тогтоолоо. Европын Холбоотой Түншлэлийн гэрээ байгуулах чиглэлд ахицтай байна. Турк улстай Иж бүрэн түншлэл хөгжүүлнэ гэдгээ 2005 онд тунхаглажээ. Иж бүрэн түншлэлийн харилцааг ХБНГУ-тай 2008 онд, Өргөтгөсөн түншлэлийн харилцааг Канадаас гадна Австрали, Казахстантай тус тус 2007 онд байгуулсан гээд түүх сөхөж болно.

Бие даасан, олон тулгуурт гадаад бодлогын түүхийн зарим нугачааг баримтаар тайлбарлахад ийм түүх бичигдэж байна. Орчин цагийн Монголын гадаад бодлогыг ойлгуулахад энд бичсэн түүх хэрэг болно. Жижиг улс өөрийгөө гололгүйгээр гадаад бодлогодоо санаачилгатай бүтээлчээр ханддаг жишээ туршлага хэмээн дүгнэж болно. Улс орон нь жижиг, хүн ам нь цөөн, эдийн засаг нь сайнгүй байлаа гэхэд гадаад бодлого дээр тэд хөдөлдөг, хийдэг, бүтээдэг юм гэдгийг хэр чинээндээ харуултал ажилласан гэж үзэж байна. ■

The Economist-ийн
шилмэл контентийг
Mongolian Economy албан
ёсны эрхтэйгээр сэтгүүл,
вэб сайтаараа хүргэж эхэллээ

"Дэлхий 2020"
Борлуулах цэгүүд:
Аз Хур, Их дэлгүүр "Мажестик"
Номин-"River Garden, Golden Pen бүх
салбар, Интер ном бүх салбар,
Goodprice Зайсан

Business.mn сэтгүүлийг
Mplus, Wplus
аппаар үнэгүй
уншаарай

www.mongolianeconomy.mn

www.business.mn

СЭТГҮҮЛ ЗАХИАЛГА:
Монгол шуудан (Утас: 7007 8916)
Түгээмэл шуудан (Утас: 7011 5015)

Редакцитай холбогдох утас: 7011-5477, 7011-5476

Бизнес

Хувийн өмчийн амт

Монгол Улс төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцооноос зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжиж, эдийн засгийн нээлттэй бодлого хэрэгжүүлэхэд хувийн өмчийн эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх шаардлага тулгарав. Тиймээс юун түрүүнд хоршооллын өмчийг хувьчлахын тулд 1990.12.29-ний өдөр Улсын Бага Хурлаас БНМАУ-ын Иргэний хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг баталж, иргэдээ өмчтэй болгох ажлыг эхлүүлжээ. Улмаар 1992 оны Үндсэн хуулиар хувийн өмчийн үндсэн зарчмуудыг баталгаажуулснаар монголчууд өмчтэй болж, хувьчлалын он жилүүд эхэлсэн.

1990 оноос ганзагын наймааны эрин үе эхэлж, түрүүлж тодорхой хэмжээний мөнгө хуримтлуулсан нэг хэсэг нь хотын төвийн орон сууцны нэгдүгээр давхруудыг худалдан авч дэлгүүр, үйлчилгээний цэгүүд ажиллуулж эхэлсэн. Чухам эндээс голдуу гэр бүлийн бизнест суурилсан, хожим Монголын “ТОП-100”-д багтах анхны хувийн компаниудын эхлэл тавигджээ. Мөн Засгийн газраас иргэдэд тараасан цэнхэр, ягаан тасалбарыг төлбөрийн хэрэгсэл болгон нэг нэгнээсээ худалдаа, үйлчилгээний цэгүүд, тоног төхөөрөмж худалдан авч үйл ажиллагаагаа тэлж байв.

Ийнхүү 1994 он гэхэд ягаан тасалбараар бараг бүх жижиг үйлдвэр, үйлчилгээний газрууд хувьчлагдаж, өмчийн хэлбэрийн хувьд олон төрөл болж, тооны тал

дээр хувийн хэвшил эдийн засагт давамгайлах болжээ. 1994 оны байдлаар нийт 15 500 хувиараа эрхлэх аж ахуй, 2500 хоршоо, 3000 орчим бүрэн бус хариуцлагатай компани, 500 гаруй ХК үйл ажиллагаа явуулж байжээ. 1993 оны эцэс гэхэд ажиллах хүчний бараг тал хувь нь хувийн хэвшилд ажиллаж байснаас 75 хувь нь хувийн компанийн ажилтан болсон байв. 1991-1995 онд цэнхэр, ягаан тасалбараар, 1996-2000 онд дуудлага худалдааны аргаар өмч хувьчлалыг явуулсны үр дүнд өөрийн байр, үйлдвэр үйлчилгээний газруудтай хувийн компаниудын тоо ихэссэн юм. Ийнхүү хувийн хэвшил Монголын эдийн засгийн гол түшиц, ДНБ-ий үндсэн бүрдүүлэгч болсон байна.

Хувийн өмчийг дэмжсэн дараагийн алхам нь газар өмчлөл байв. Үндсэн хуулийн 6.3-т заасан зарчмыг хэрэгжүүлж, 2002 онд “Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай” хуулийг баталснаар компаниудыг газартай болгон, барилгажилтыг дэмжсэнээр барилгын салбарын хөгжлийн шинэ үе эхэлжээ. Хууль хэрэгжиж эхэлсэн 2003 оноос хойш 2019 оныг хүртэл нийт 637 мянган иргэн газартай болжээ. Мөн 2001 онд “Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай” хууль батлагдаж, компаниудад лиценз олгож эхэлсэн нь аж ахуйн нэгжүүд дүрмийн дагуу тоглох үндсийг тавьжээ. Тодруулбал, компани тусгай зөвшөөрөл аван үйл ажиллагаа явуулах эрхээ баталгаажуулж байлаа.

Гадаадын хөрөнгө оруулалттай танилцав

Монгол Улс 1997 онд анх Ашигт малтмалын тухай хууль баталснаар гадаадын хөрөнгө оруулагчдын анхаарлыг татах эхний алхам болжээ. Уг хуулиар гадны компаниуд Монголд эрэл хайгуулыг өөрсдийн зардлаар хийх, улсад төлбөр төлөх зохицуулалттай байв. Хууль баталсны дараахнаас Оюу толгойн ордыг илрүүлэх ажил эхэлж, олон тооны хариуцагч дамжсан адал явдлын дараа 2001 онд дэлхийд томоохонд тооцогдох зэсийн ордыг илрүүлжээ.

Ингэснээр Монголын эдийн засагт уул уурхайн тэсрэлт болж, гадаадын хөрөнгө оруулалт орж ирснээр эдийн засаг хурдацтай өссөн үе эхлэв. Эрдсийн бүтээгдэхүүний экспортод эзлэх хувь 2001 оноос хойш өсч, экспортын 29%-ийг бүрдүүлж байснаа 19 жилийн дараа 80 гаруй хувийг бүрдүүлэх болов.

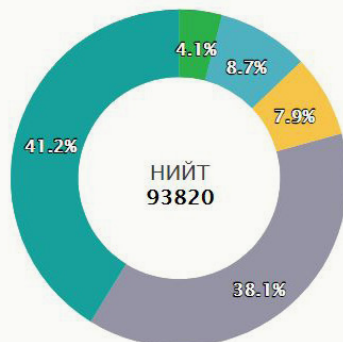
Уул уурхай эдийн засгийн гол хөдөлгөгч хүч болсноор эдийн засаг өсч, хүмүүсийн хэрэглээ, амжиргааны түвшин ч өөрчлөгдсөн. Уул уурхайг дагаж төрөл бүрийн худалдаа, үйлчилгээ, үйлдвэрлэлийн үйл

Үйл ажиллагаа явуулж байгаа ААНБ, эдийн засгийн үйл ажиллагааны чиглэл, бүтцээр

Хөдөө аж ахуй
3 868

Аж үйлдвэр
8 202

Барилга
7 402

Худалдаа
38 649

Үйлчилгээ
35 699

► ажиллагаа эрхэлсэн бизнесүүд хөгжих болов. Ялангуяа бөөний болон жижиглэнгийн худалдааны салбарт ажилладаг хүмүүсийн тоо 2011-2018 онд тасралтгүй өсч 207 мянгад хүрэв. Уул уурхайн нөлөөгөөр гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт эрс нэмэгдэж 2011 онд хамгийн өндөр дүн буюу 5.7 тэрбум ам.долларт хүрч байв. Үр дүнд нь ДНБ 17.3 хувиар өссөн удаатай.

Засаглалын нугалаа

Зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжээд 30 жил явахдаа монголчууд бизнесийн таатай орчин бүрдүүлэхэд юу чухал вэ гэдэг дээр олон тооны түүхэн сургаж авсан. Цэнхэр, ягаан тасалбарыг үнэгүй тараасан ч мэдээллийн тэгш бус байдал, олонх иргэд хувьцааныхаа үнэ цэнийг мэдэхгүй байсан учраас мэдээлэлд ойр байсан цөөхөн хүмүүс хувьцааг маш хямд үнээр авснаар өмч хувьчлалын үр шимийг нийтээрээ хүртэж чадаагүй.

Уул уурхайн тэсрэлтийг дагасан гадаадын хөрөнгө оруулалт дээр манай улс анх удаа гадны хөрөнгө оруулагчидтай бие даасан хэлцэл хийгээд олдсоноос алдсан нь их. Гэнэт их мөнгөтэй болсон Засгийн газар популизмын давалгаанд авгаж, бодлого тооцоогүй, гадаад, дотоодын бизнес эрхлэгчдийн эрх ашгийг зөрчсөн шийдвэрүүд олон гаргах болсон. Үүнээс болж 2011 онд 5.7 тэрбум ам.долларт хүрч байсан ГШХО 2015 онд 1.3 сая болтлоо буурч, ДНБ-ий өсөлт 2016 онд 1.2 хувь болж эрс багассан. Тэр хэмжээгээр бизнесийн идэвхжилт буурч, ажилгүйдэл ихэсч, 2019 он гэхэд бараг гурван хүн тутмын нэг нь ядуурлын зэрэгт хамаарах болов.

Өнгөрсөн 30 жилд бидний хийсэн гол алдаа нь Үндсэн хуульд тусгасан эдийн засгийн эрх чөлөөний зарчмыг бүрэн хэрэгжүүлж, төрөөс бизнесийг дэмжих, хамгаалах тогтолцоог бүрдүүлж чадаагүй. Үүний оронд төр өөрөө бизнест оролцож, баялаг хуваарилагч биш, баялаг булаалдагч болсон.

Энэ нь төрөл бүрийн олон улсын байгууллагын эдийн засаг, бизнесийн эрх чөлөө, бизнесийн орчныг харуулсан индексүүдээс тодорхой харагддаг. Тухайлбал, Хэритэйж Фаундэйшн байгууллагын гаргасан 2020 оны үзүүлэлтэд 180 орон багтсанаас Монголыг 127 дугаар байрт эрэмбэлж, Мали, Тунис гэсэн хоёр улсын дунд оруулжээ. Энд Монгол Улс 100 онооноос шударга шүүхээр 23, бизнесийн эрх чөлөөгөөр 63, санхүүгийн эрх чөлөөгөөр 60, хөрөнгө оруулалтын эрх чөлөөгөөр 50, өмчийн эрхээр 50 оноо авч, эдийн засгийн эрх чөлөөний нийт үзүүлэлтээр дэлхийн болон бүс нутгийн дунджаас доогуур зэрэглэлд оржээ. Харин Дэлхийн банкны “Бизнес эрхлэх нь” индексэд 67 оноо авч, 190 орноос 81 дүгээр байр эзэлжээ.

МҮХАҮТ-ын дарга байсан, одоо Монголбанк Эдийн засгийн судалгаа, сургалтын хүрээлэнгийн захирлаар ажиллаж буй С.Дэмбэрэлийн хэлснээр Монгол Улс иргэддээ бизнес эрхлэх эрх чөлөө олгосон ч ААН-үүд хэвийн үйл ажиллагаа явуулах, бизнест орох болон гарах нөхцлийг хангаж өгөх ёстой бусад эрх зүйн, бодлогын арга хэмжээ дутуу хийгдсэн. Тийм учраас манай бизнес эрхлэгчид эрх чөлөөтэй юм шиг мөртлөө эрх чөлөөгүй байдаг. Тийм учраас манай улс бизнес эрхлэх боломж, эдийн засгийн эрх чөлөө, авлигын төсөөллийн индекс, хүний хөгжлийн индекс дээр дандаа доогуур үзүүлэлттэй гардаг гэж тэр хэллээ.

Өөрөөр хэлбэл, өнгөрсөн 30 жилд бизнесийн салбарт бидний хийж чадаагүй зүйл бол хуулийн засаглал. Гадна, дотны хөрөнгө оруулагчдад ойлгомжтой, тогтмол тоглоомын дүрмийг зохиох нь цаашид хийх гол ажил. Ийм нөхцөл бүрдүүлж чадвал бизнес эрхлэгчдэд итгэл бий болж, хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж, тэр хэрээр олон компани олон сайхан төсөл хэрэгжүүлж, олон хүн хүн ажилтай, орлоготой байж эдийн засаг тэлнэ. ■

Ц.Жадамба: Мэдээллийн технологийн хөгжлөөр улс орны ардчиллын хөгжлийг хэмжинэ

Ц.ЖАДАМБА
Shinsegae
Med Mongolia
компанийн
гүйцэтгэх
захирал,
МАЗХолбооны
дэд ерөнхийлөгч

-Монгол Улс ардчилсан нийгэм, зах зээлийн эдийн засагт шилжээд 30 жилийн хугацаа өнгөрчээ. Энэ хугацаанд үсрэнгүй хөгжлийн дараагийн шатыг авчрах үндэс суурийг бид найдвартай тавьж чадсан уу?

-Гучин жил тоон утгаараа том тоо харагдах байх. Эдийн засгийн нөхцөл байдал талаас нь харах нь зөв. Гурван хүчин зүйл байна. Нэгдүгээрт, эрх зүйн орчин. Энэ нь чөлөөт эдийн засгийн бодит тоглоомын дүрэм буюу хөгжлийн суурь юм. 1992 оны Үндсэн хуульд тусгагдсан голлох заалт нийгмийг сонгодог утгаар нь хөгжүүлэх үндэс суурь болж чадсан. Гэсэн хэдий ч бусад харилцааг зохицуулдаг бизнесийн орчны хуулийг бүрэн төгс гэж хэлэх арай боломжгүй.

Мэдээллийн технологийн салбарт гэхэд хууль эрх зүйн орчны зохицуулалтын олон хууль багтах хэрэгтэй байна. Тодруулбал, орчин цагийн бизнест гарааны компаниудын гадаад болон дотоодын хөрөнгө оруулалт аваад бодитой ажиллах харилцааг зохицуулсан хууль байхгүй.

Хоёрдугаарт, Монгол Улсын санхүүгийн суурь болсон уул уурхай, мал аж ахуй дээр жишээ авахад гадаадын хөрөнгө оруулалт татан эх орондоо оруулах үед улс төрийн нөлөөллөөс ангид байлгах, жинхэнэ бизнес утгаар нь хөгжүүлэх эрхзүйн орчин хангалттай бус түвшинд байна.

Уг салбар эрх зүйн орчноор сайн хамгаалагдаагүй учраас төрийн эрх барьж буй нам эвсэл, Ерөнхий сайдаас хамаарч тухайн жилүүдэд хөрөнгө оруулалт тогтвортой бус байдаг. Энэ нь манайх шиг үйлдвэрлэгч бус орны хөгжилд сөрөг нөлөө үзүүлсээр байна.

Гуравдугаарт, хамгийн чухал үзүүлэлт бол өрхийн эдийн засаг. Монгол хүний сарын орлого нь үсрэнгүй хөгжил рүү орох анхан шатны шаардлагыг хангахгүй байна. Энэ байдал удаан үргэлжилж, халамжийн тогтолцоо руу хэт явах тусам Монгол Улсын эдийн

засаг үсрэнгүй хөгжил рүү бус үсрэнгүй уналт руу явах нь тодорхой.

-Ардчилал олон оронд байр сууриа алдаж, үндсэрхэг болон популист улстөрчдөд шахагдаж байна. Монголд ч энэ хандлага ажиглагдах болно. Бид эдийн засгийн ардчиллыг авч үлдэхийн тулд юун дээр алдав, юуг засах хэрэгтэй гэж бодож байна вэ?

-Үнэндээ иргэдийн ардчилалд итгэх итгэл дараах хүчин зүйлээс хамаарч улам уналаа. Нэгд, иргэдийн өрхийн орлого өнөөгийн бий болгосон нийгмийнхээ анхан шатны хэрэгцээг хангахаар түвшинд биш байгаа болохоор аливаад хандах хандлага нь хэт материаллаг болсон. Өөрөөр хэлбэл, ядуурал газар авсан учраас иргэдийн сэтгэл зүй дээр тоглосон популист амлалт шуурсан. Тэрхүү амлалт нь биелэгдэхгүй болоод ирэхээр улстөрчдөд итгэх итгэл сулрахтай зэрэгцэн ардчиллын үнэ цэн, үнэт зүйл, зарчим дагаж унасаар байна. Хоёрт, хөгжлийн тухай бодохоос биш өмнөх асуудлаа ч шийдэж чадахгүй байгаа иргэн ардчиллын үнэ цэнийг ойлгохыг хүсэхгүй. Тиймээс бид өрхийн орлогыг бодитойгоор өсөн нэмэгдүүлэх эдийн засгийн суурь бодлого дээр алдаа гаргасан нь өнөөдөр харагдаж байна.

-Өнгөрсөн жилүүдэд Монгол улсад гарсан томоохон ололтын нэг бол мэдээлэл технологийн салбар үүсч хөгжсөн явдал. Уг салбарын өнгөрсөн жилүүдийн ололт юу байв?

-Мэдээллийн технологийн хөгжлөөр нь тухайн улс орны ардчиллын хөгжлийг хэмжиж болно. Тодруулбал, мэдээллийн технологийг ашиглан иргэн ардчиллын үндсэн зарчим уг хэлэх, хэвлэн нийтлэх суурь эрхээ чөлөөтэй эдлэх боломжтой. Энэ утгаараа улс орны хөгжилд уг салбарын гүйцэтгэж буй үүрэг маш их. Нөгөө талдаа дэлхий нийт аж үйлдвэрийн дөрөвдүгээр хувьсгалыг эхлүүлж, энэхүү хувьсгал өдрөөр бус цагаар хөгжиж байна. Энэ нь дан ганц уул уурхайгаас бус мэдээллийн технологийн давуу талыг ашиглан дэлхийн баялгаас хуваалцах боломж юм. Тус салбар “кодон хэл” гэж нэг л хэлтэй. Тэрхүү хэлийг төгс эзэмшсэн орчин цагийн шинэ кодийн хэлээр дамжуулан дэлхийн долоон тэрбум хүнээс нэг сая хүн хэрэглэдэг ганцхан төрлийн апп амжилттай хөгжүүлэхэд л жилийн орлого нь Сэлэнгэд ажиллаж байгаа алтны нэг жижиг уурхайгаас ч илүү гарах боломж нээлттэй байгаа юм. Тэгэхээр энэ салбарт Монголын дараагийн үсрэнгүй хөгжлийн боломж байгаа гэж ойлгож болно. ■

Г.Очирбат: Ардчилсан орнуудын хөгжлийн зарчмыг Монгол Улсын хөгжлийн бодлого болгон төлөвшүүлээ

Г.ОЧИРБАТ
“Тнгри
Инвест”, “Сүлд
Шонхор”, “Ай
Пи Эм инвест”
компанийн үүсгэн
байгуулагч

- Монгол Улс ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд шилжээд 30 жилийн хугацаа өнгөрчээ. Энэ хугацаанд үсрэнгүй хөгжлийн дараагийн шатыг авчрах үндэс суурийг бид найдвартай тавьж чадсан уу?

-Ардчилсан хувьсгалын эхний он жилүүдэд төрөөс хагуу тогтоосон тарифуудыг чөлөөлөн, шударга өрсөлдөөнд шилжүүлж, үнэ чөлөөлөх чиглэлээр Засгийн газрын зүгээс оновчтой зохицуулалтыг хийснээр хошиж зогссон эдийн засаг чөлөөт зах зээлийн зарчмаар урагшлан хөгжих үндэс суурь тавигдсан.

Өнөөдөр монгол хүн дунджаар 214 нэр төрлийн бараа хэрэглэж, өндөр хурдны интернэт ашиглан гадаад орчинтой цаг алдалгүй шууд холбогдож, дэлхийд тэргүүлэх технологийн компаниудын бүтээгдэхүүнийг хэрэглэж байна. Тухайлбал, “Toyota”-ийн автомашин, Apple, Huawei, Samsung-ийн гар утас, компьютерүүд, Microsoft-ийн программууд бидний өдөр тутмын хэрэглээ болжээ.

Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллээр монгол хүний жин 1980-аад оноос хойш 15 кг-аар нэмэгдэж, биеийн тамир, эрүүл мэнд хэвийн зохих түвшиндээ хүрч сайжирсан үзүүлэлттэй байна. Түүнчлэн, таван өрх тутамд нэг орон сууц ногдож, гурван хүн тутмын нэг нь автомашин унаж, нэг хүн хоёр гар утас хэрэглэж байна.

Өмнө нь бид нэг шатлалтай ганцхан банктай байсан бол ардчилсан хувьсгалын үед олон шатлалтай 17 банк үйл ажиллагаа явуулж байна. Ардчилсан хувьсгалын үр дүнд хувийн өмчийн салбар бий болж, хувийн хэвшлийнхэн дотоодын нийт бүтээгдэхүүний дийлэнх хувийг үйлдвэрлэж байгаа бөгөөд эл салбар урагшлан хөгжих үндэс суурь нэгэнт тавигдсан гэж үзэж болно.

-Өнгөрсөн 30 жилийн бизнесийн орчинд гарсан гол ололт болоод алдаа нь юу байсан гэж та бодож байна вэ?

-Ардчилсан хувьсгалын үр дүнд төлөвшсөн олон арван ололт, амжилтыг энд өгүүлж болно. Эдийн засгийн гол гол амжилтуудыг дурдъя.

Малыг малчдад, орон сууцыг эзэмшигчдэд нь, газрыг тариаланчдад шилжүүллээ. Олон мянган жил уламжилж ирсэн ардын аж ахуйтныг малаас нь салгаж нийгэмчлэн, нэгдэл хэмээх бүтцэд хүчээр элсүүлж, өөрсдөө ч мах сүүтээ цадгалаа идэх эрхгүй, ноос ноолуураа ашиглах боломжгүй байсан малчид буурлынхаа буяныг өөрсдийн дураар эдэлж өсгөн, ашиг шимийг нь хүртэх болов. 300 шахам хөдөө аж ахуйн нэгдлийн бүх малчин өрх өөрийн гэсэн малтай болов. Өсгөөд өсгөөд 26 сая хүрдэггүй байсан мал 70 сая тоо толгойд хүрэв. Малчид мах, сүү, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнээ зах зээлийн ханшаар борлуулж хэрэглэж байна.

Газрыг хувьд шилжүүлснээр үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлж, эдийн засгийн өсөлтийг авч ирсэн үйл явдал бол ардчиллын нэг том гавьяа. Газар тариалангийн зориулалтаар олон арван компани иргэд, аж ахуйн нэгжүүд өөрсдийн эзэмшсэн газар дээр үйл ажиллагаа явуулж байна. Дээр хэлсэн нэг шатлалтай ганц банкнаас мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлдэг төв банк, санхүүгийн системийн чөлөөт тоглогч арилжааны банк гэсэн шатлалтай болсноор хадгаламжийн хүү нэмэгдэж, үр дүнд нь иргэдийн хадгаламж эрс өсч өнөөдөр нийт хадгаламж 3.4 их наяд төгрөгт хүрч, 715 мянган өрхийн дундаж хадгаламж 2.5 сая төгрөг болсон ба 27 мянган өрх дунджаар 54 сая төгрөгийн хадгаламжтай болсон байна.

Үйлдвэрлэл эрчимтэй хөгжих боломж үүссэнээр үндэсний үйлдвэрлэгч нар болон дэлхийн хэмжээний компани аж ахуйн нэгжүүд бий болсон.

-Манай Улс эдийн засгийн ардчиллыг хөгжүүлэхэд чухам юу хийж чадалгүй үлдээсэн бэ?

-Ардчилсан хувьсгал шашин шүтэх, хэвлэн нийтлэх, ардчилсан сонгуульд оролцох гэх мэт эрх чөлөөнөөс гадна эдийн засгийн том боломжуудыг нээж өгсөн.

Эдийн засгийн суурь зарчим болон ерөнхий онолуудын хүрээнд ардчилсан орнуудын хөгжлийн зарчмыг Монгол Улсын хөгжлийн бодлого болгон төлөвшүүлээд 30 жил өнгөрч байна. Энэ хугацаанд бидний хийж амжилгүй орхигдуулсан ажил бол хөрөнгийн зах зээлийн хоёрдугаар шатны хөгжлийг үргэлжлүүлээгүй явдал. Бид өмч хувьчлалыг амжилттай хурдан хийсэн боловч төрийн том аж ахуй нэгжүүдийг хувьчилж, хөрөнгийн зах зээлийн хоёрдугаар шат руу шилжүүлэхдээ удсан гэж боддог. ■

С.Эрдэнэболд: Хөгжлийн өөр өнцөг-Цахим горим

С.ЭРДЭНЭБОЛД
Монголын
Сансрын
Судалгаа,
Хөгжүүлэлтийн
төв (MARSA)-ийн
Тэргүүн

-Монгол Улс ардчилсан нийгэм, зах зээлийн эдийн засагт шилжээд 30 жилийн хугацаа өнгөрчээ. Энэ хугацаанд үсрэнгүй хөгжлийн дараагийн шатыг авчрах үндэс суурийг бид найдвартай тавьж чадсан уу?

-Суурь бол нээлттэй нийгэм, эдийн засаг, үг хэлэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй ирэлхийлэх гээд иргэний эрхийн хүрээнд тавигдаж чадсан ч энэ суурь бат бэх биш хэвээр байна. Эрх мэдэлтэй цөөхөн хүмүүсийн хүрээнд баялагт эзэн суух, хууль эрх зүйн хяналтгүй орчин, авлига хээл хахууль байсаар байвал Монгол яаж ч хичээгээд хөгжиж чадахгүй. Тиймээс томоохон өөрчлөлт, тогтолцооны засвар хийж, хууль зөрчигчдийг цэвэрлэх шаардлагатай.

-Ардчилал өнөөдөр олон оронд байр сууриа алдаж, үндсэрхэг болон популист улстөрчдөд шахагдаж байна. Ийм зүйл Монголд ч гэсэн ажиглагдах боллоо. Ардчиллыг авч үлдэхийн тулд бид юу хийх ёстой вэ?

-Гадны болон дотоодын зарим улс төрийн хүчний, мөн улстөрчдийн санаатай үйлдэл, эс үйлдэл нь популизмыг түгээн дэлгэрүүлэх шимт хөрс болсоор удлаа. Чөлөөт нийгмийн үр өгөөж болсон цахим харилцааны орчныг иргэдийн

бухимдлыг өрдөх популизмын зуух болгож байгаа нь үнэн. Хуулийг нарийвчлах, санхүү, мөнгөний урсгалыг нээлттэй болгох, цахим засаглалыг хөгжүүлж, өдөр тутмын хэрэглээ болгох, шилэн байдлыг дэмжих тусам иргэдийн мэдэх эрх хангагдахаас гадна оролцох боломж нэмэгдсэнээр популизмыг даван туулна.

-Манай улс эдийн засгийн ардчиллыг хэрэгжүүлэхэд чухам юу хийж чадалгүй үлдээсэн бэ?

-Засаглалын тэнцвэртэй байдлыг хангахын тулд Үндсэн хуулиа нэг мөр шийдэж чадаагүй. Хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлүүдийн харилцан тэнцвэртэй, нэг нэгэндээ хяналттай байдлыг гүйцэт цэгцрүүлж чадаагүй. Ерөнхийлөгч нь Ерөнхий сайдаа уяаны нохой мэт байлгадаг. Шүүх болон хуулийн байгууллагуудыг атгадаг гэх мэт хувь хүний араншингаас засаглалын хямрал үүдэх боломж нээлттэй байсан нь хамгийн том алдаа.

-Улс орнууд хөгжлийн бодлогоо өөр өнцгөөс харах хэрэгтэй болсон талаар ярьж эхэллээ. Манай улсын хувьд ч энэ хамаатай. Энэ тал дээр ямар бодолтой байна вэ?

-Бүх зүйл цахим горимд шилжинэ. Бизнесүүдийн уламжлалт байдал, маркетинг, моделиуд өөрчлөгдөнө. Халамжийн бус оролцооны, хүртээмжтэй эдийн засгийн бүтцийг үнэхээр бүрдүүлэх ёстойг ухаарна.

-Таны хэрэгжүүлж буй "Марс" гэх олон улсын төсөл амжилттай хэрэгжвэл энэ нь Монгол Улсын хөгжилд ямар дэвшил авчрах вэ?

-Өндөр хүчин чадлаар ажиллаж чадвал жилдээ одоогийн Монголын ДНБ-ий хэмжээтэй тэнцэхүйц баялгийг Монголд авчирна. Энэ төслийг олон улс орон дэмжиж, хамтран судалгаа өрнүүлж байна. Цаг нь болоход нээлтээ хийж, тодорхой мэдээлэл өгнө. ■

Ж.Осгонбаатар: Эрчим хүчний салбарт олон нийтийн хяналт тогтоох нь зүйтэй

Ж.ОСГОНБААТАР

АН-ын Үндэсний
Бодлогын
хорооны гишүүн,
Бодлогын ерөнхий
Зөвлөлийн гишүүн,
Түлш эрчим
хүчний бодлогын
зөвлөлийн дарга

-Өнгөрсөн 30 жилд эрчим хүчний салбарт гарсан онцлох үйл явдал юу байв?

-Ардчилсан хувьсгалын дараа ЗХУ-ын мэргэжилтнүүд нутаг буцаж бүх зүйл бидний мэдэлд ирснээр эрчим хүчний салбар бие даасан үйл ажиллагаа явуулах нөхцөл бүрдсэн юм. Тэр үед би ажлын гараагаа эхэлж байлаа. Шилжилтийн үеийн бүх хүндрэлийг дан ганц ажилдаа үнэнч, тууштай, мэдлэг чадвартай инженер, техникийн ажилчдын хүчээр улс орныхоо эрчим хүчний салбарын галыг алдуулалгүй давж гарсан.

Дараагийн арван буюу 2000-гаад оны үед 100 мянган нарны гэрэл үндэсний хөтөлбөр хэрэгжүүлснээр 100 мянган малчин өрхийг лааны гэрлээс холдуулж, гэрэл цахилгаанаар хангасан. Харин сүүлийн 10-аад жилийн хугацаанд хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалттай эх үүсвэрүүд ашиглалтанд орсноор эх үүсвэр талдаа бидэнд томоохон хувь нэмэр орууллаа. Ер нь бид эрчим хүчийг дан ганц эх үүсвэр талаас хардаг цаг үе өнгөрсөн байна. Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалттай эх үүсвэрүүд бий болсноор дан ганц эрчим хүч үйлдвэрлэхээс гадна байгаль орчинд ээлтэй байдал, ажлын байр нэмэгдүүлэх, бүтээн байгуулалтыг дагаад дотоодын бусад компаниудын чадавх бэхжих зэрэг олон давуу тал бий болж байна.

-Эрчим хүчний салбарыг хувьчлах асуудал маш маргаантай байдаг. Та мэргэжлийн хүний хувьд энэ талаар ямар бодолтой байна вэ?

-Монгол Улс ардчилсан нийгэмд шилжсэнээс хойш зах зээлийн харилцаанд шилжээгүй цорын ганц салбар нь эрчим хүч гэж үзэж болно. Магадгүй улс орны аюулгүй байдал, нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдлаас хамаарч эхний 20 жил хувьчлал хийгээгүй нь зөв байсан.

Гэвч нэгэнт дорвитой өөрчлөлт, шинэчлэлт хийгээгүй, дээрээс нь зөв менежмент явуулж чадахгүй байгаатай холбоотойгоор эрчим хүчний салбар эдийн засгийн хувьд улам хүндэрсээр байна. Энэ чигээрээ явбал эх үүсвэр дутагддаг, цахилгааны хязгаарлалт хийдэг хуучин үе рүүгээ ухрах эрсдэлтэй.

Миний бодлоор үйлчилгээний салбарууд болон станцуудын тодорхой хувийг хувьчлах замаар олон нийтийн хяналтыг тогтоох нь зүйтэй гэж боддог. Ер нь цаашид эрчим хүчний эх үүсвэр байгуулахад хувийн хэвшлээ дэмжих бодлого барьж, төрийн оролцоог аль болох хязгаарлах нь зүйтэй болов уу. Тэгж чадвал бүтээн байгуулалтуудыг цаг алдалгүй, улс төржилгүй хийж, энэ нь цаашлаад улс орны эрчим хүчний найдвартай байдалд ч эерэг нөлөө үзүүлнэ гэж бодож байна.

-Манай улсын эрчим хүчний бодлого хэр тогтвортой явж ирсэн бэ. Салбарын хөгжил дэвшил, бодлогыг тууштай явуулахад гадаад болон дотоод саад тотгорын аль нь давамгайлаад байна вэ?

-Өнгөрсөн 30 жилд хүнд нөхцлийг даван туулж, улс орныг эрчим хүчээр хангах үүргээ нэр төртэйгөөр биелүүлж ирсэн нь хамгийн том амжилт юм. Гол алдаа нь эрчим хүчний салбарын бодлого мэргэжлийн хүмүүсийн судалгаа, тооцоогоор бус хэт улстөржсөн шийдвэрээр явсан нь өнөөдөр эрчим хүчний хувьд бие даасан салбарыг бүтээж чадсангүй.

Мөн Эгийн гол, Тавантолгой гэх мэт том чадлын эх үүсвэр байгуулах асуудал одоо ч шийдэгдээгүй хэвээр. Үүний үр дүнд стратегийн ач холбогдолтой Оюутолгойн уурхай БНХАУ-аас жилдээ 120 сая ам.долларын эрчим хүч импортлож байна. Оюутолгойг өөрсдөө эрчим хүчээр хангасан бол энэ хэмжээний борлуулалт хийж, салбарын хөгжилд ч чухал хөрөнгө оруулалт болох байлаа.

Цаашид бид системийн тохируулгыг хийх, том чадлын эх үүсвэрүүдийг байгуулах, дэд бүтцээ шинэчлэх шаардлагатай. Мөн хөрш орнуудтайгаа эрчим хүчний экспорт, импортын уян хатан бодлого, хамтын ажиллагааг бий болгоход анхаарах нь зүйтэй. Ямар ч улс орон эрчим хүчний хувьд хөрш зэргэлдээ улс оронтойгоо уян хатан хамтын ажиллагааг бий болгосноор, найдвартай байдал нь дээшилдэг онцлогтой.

Эцэст нь, эрчим хүчний салбарын аюулгүй байдал бол улс орны тусгаар тогтнолын баталгаа, эдийн засгийн хөгжлийн суурь болдог гэдгийг сануулмаар байна. ■

Нийгэм

Шилжилтийн дараах шинэчлэл

Нийгмийн хамгаалал, эрүүл мэнд, боловсрол зэрэг нийгмийн салбарын зардлыг төрөөс даадаг байсан өмнөх нийгмийн үед Засгийн газрын зарлагын 40 орчим хувийг нийгмийн хөгжилд зориулдаг байв. Тухайн үед нийгмийн үйлчилгээ хүртээмжтэй бөгөөд хүн бүрийг баталгаатай ажлын байраар хангадаг байсан тул ажилгүйдэл байгаагүй гэхэд хилсдэхгүй. Харин зах зээлийн эдийн засагт шилжсэн эхний жилүүдэд төрийн албан хаагчдыг

цомхотгож, албан газар, байгууллагууд олноороо дампуурч ажилгүйдэл, ядуурлын түвшин огцом өсчээ. ДНБ-ий 30 орчим хувийг бүрдүүлдэг байсан ЗХУ-ын тусламж болон “СЭВ” буюу Эдийн засгийн харилцан туслах зөвлөлийн орнуудтай хийсэн худалдааны гэрээнүүд хүчингүй болсноор Засгийн газар татаас, нийгмийн халамжийг эрс бууруулах шаардлагатай тулав. Энэ үед хамгийн ихээр хохирсон хүмүүс бол эмч, багш нар. Ихэнх нь ганзагын наймаанд явж, үлдсэн хэд нь ачааны хүндийг үүрч салбарынхаа төлөө чин сэтгэлээсээ зүтгэж байв.

Халамжаас хариуцлага руу

Ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд шилжсэнээр нийгмийн хамгааллын зардлыг төр ажил олгогч болон даатгуулагчтай хуваалцах болов. Социализмын үед иргэдэд ямар нэг эрсдэл гарахад төрөөс төрөл бүрийн тэтгэмж, тэтгэвэр олгодог байсан бол 1995 онд Нийгмийн даатгалын багц хуулийг баталснаар ирээдүйд учирч болзошгүй эрсдэлээ даатгадаг шинэ тогтолцоо бий болжээ.

Ажил олгогч болон даатгуулагчийн төлсөн шимтгэлийн орлогоор тэтгэврийн, тэтгэмжийн, эрүүл мэндийн, ажилгүйдлийн болон үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний зэрэг таван даатгалын сан бүрдүүлж төлбөр, тэтгэмж олгодог болсноор нийгмийн хамгааллын салбарт шинэчлэл явагдсан. Нийгмийн даатгалд хамрагдсан даатгуулагчдын тоо 1995 онд 409 мянга байсан бол 2019 онд 1.1 сая болжээ.

Ардчилсан хувьсгалаар нийгэм хамгааллын салбарт гарсан гол ололт нь эрсдэлээс хамгаалах хариуцлагад суурилсан тогтолцооны суурийг тавьсан явдал байв. Энэ хүрээнд 1999 онд “Төрөөс тэтгэврийн шинэчлэлийн талаар 2021 он хүртэл баримтлах үндсэн чиглэл”, “Тэтгэврийн даатгалын шимтгэлийн нэрийн дансны тухай хууль”-ийг тус тус баталсан төдийгүй үүнээс хойш ч тодорхой зорилтуудыг дэвшүүлсэн боловч шинэчлэлийн төлөө нэг ч алхам хийлгүй зорилгоосоо ухарсан.

Аль ч засгийн үед шинэчлэлийн бодлого хэрэгжээгүйгээр үл барам халамжийн бодлого хавтгайрч бэлэнчлэх сэтгэлгээг өөхшүүлсэн. 1995 оноос хойших тэтгэвэр, тэтгэмжийг нэмэгдүүлэх шийдвэрүүд түлхүү сонгуулийн өмнөх жил гарч байснаас үзэхэд нийгмийн хамгааллын салбар улс төрийн оноо авах хэрэгсэл болсныг харж болно. Үр дүнд нь тэтгэврийн сан өдгөө 707 тэрбум ▶

► төгрөгийн алдагдал хүлээж байна. Зах зээлийн эдийн засагт бид 30 жилийн өмнө шилжсэн ч тэтгэвэрт гарангуутаа сарын орлого нь хамгийн багадаа гурав дахин буурч, амьжиргаа нь эрс мууддаг хуваарилалтын тогтолцоо байсаар.

Өнөөдөр манай улсад нийгмийн халамжийн тусламж, үйлчилгээг дөрвөн хүн тутмын нэг нь ямар нэг байдлаар авч байна. Нийгмийн даатгалын сангаас ямар нэг хэмжээгээр тэтгэмж аваад амьдарч болоод байгаа болохоор хөдөлмөрлөх сонирхолгүй хүмүүс олширч буй. “Бид халамж шаардлагатай хэсгээ хангалттай хэмжээнд халамжилдаг, шаардлагагүй бүлгийг аливаа тэтгэвэр, тэтгэмжээс чөлөөлөх хэрэгтэй. Одоо бид халамж, даатгал гэсэн нийгмийн хамгааллын хоёр тулгуур дээр зэрэг гишгэсэн байдалтай байна. Халамжаас даатгалын тогтолцоо руу жинхэнэ утгаараа шилжих хэрэгтэй” хэмээн НДЕГ-ийн дарга асан Ц.Уртнасан хэллээ.

Үе үеийн засгийн газруудын үр нөлөөгүй бодлогын үр дүнд өнөөдөр нийгмийн хамгааллын үйлчилгээ иргэдийн эрэлт, хэрэгцээг хангаж чадахгүй байна. Энэ байдлаас гарахын тулд 20 жил хойшлуулсан нийгмийн даатгалын тогтолцооны шинэчлэлийг яг одоо хийх ёстой. Хүн бүр хөдөлмөрлөж, хуримтлуулж, төлснийхөө хэрээр хүртэж, сэтгэл хангалуун амьдардаг нийгмийг цогцлоох цаг ирээд буй.

Эрүүлийг хамгаалахын хувьсал

Монгол Улс 1990-ээд оноос эрүүл мэндийн санхүүжилт болон үйлчилгээ хүргэх төвлөрсөн “Семашко” загвараас төвлөрлийг илүү бууруулсан тогтолцоонд шилжиж, хувийн эрүүл мэндийн байгууллагуудын оролцоо болон иргэдийн хувиасаа хийх төлбөрийн үүрэг нэмэгджээ. Хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллагын тоо 1995 оноос хойш 10 дахин өссөн бөгөөд эм зүйн салбар хувьд шилжсэнээр худалдаа, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний томоохон бүтэц бий болов. Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ өргөжиж өвчнөөс урьдчилан сэргийлэхийн ач холбогдлыг иргэд ойлгох болгосноор хүүхдийн эндэгдэл огцом буурчээ. Тодруулбал, 1990 онд таваас доош насны хүүхдийн эндэгдлийн шалтгааны 90 орчим хувийг амьсгалын замын халдварт өвчин, суулгалт эзэлдэг байсан бол өдгөө энэ тоо 20 хүрэхгүй хувь болтлоо буурсан байна. 2015 онд Монгол Улс эх, хүүхдийн эндэгдлийг бууруулах МХЗ-ыг бүрэн биелүүлсэн есөн орны нэг болжээ.

Мэс заслын утасны оронд энгийн утас ариутган ашиглаж, урд хөршөөс эмийн үрэл шуудайгаар нь зөөдөг хэцүү цаг байсан гэж шилжилтийн эхний жилүүдийг эмч нар дурсдаг. 2008 оныг хүртэл эмнэлгийн тусламж үйлчилгээг 200 гаруйхан тэрбум төгрөгийн санхүүжилтээр аргацааж иржээ. Үүний улмаас эрүүл мэндийн салбарын барилга байгууламж, тоног төхөөрөмж дэлхийн түвшнээс 20 жилээр хоцорсон ч сүүлийн арав гаруй жилд хоцрогдлоос гарч чадсан. Өдгөө бид эмчилгээ, оношилгоонд өндөр хөгжилтэй орнуудтай ижил түвшний тоног төхөөрөмж ашиглаж, удамзүйн цогц шинжилгээ болон эрхтэн шилжүүлэх мэс засал зэрэг олон төрлийн нарийн үйлчилгээ үзүүлэх түвшинд хүрчээ. Жилд дунджаар 40 орчим хүнд элэг шилжүүлэн суулгах мэс засал эх орондоо хийх болсноор гадагш гарах мөнгөн урсгал гурав дахин багассан байна.

Зах зээлийн тогтолцоонд шилжсэнээс хойш монгол хүний дундаж наслалт 62.7 байснаас 70.1 болж өсчээ. Энэ нь нэг талаараа сайн үзүүлэлт боловч нөгөө талаас хүн амын дундаж наслалт өсөхийн хэрээр хавдар, зүрх судасны өвчлөл шалтгаанаасаа үл хамааран нэмэгддэг болохыг ХСҮТ-ийн

захирал асан Ж.Чинбүрэн тайлбарлав.

Өнгөрсөн хугацаанд гарсан олот амжилт олон байсан ч орхигдуулсан зүйлс ч цөөнгүй. Тухайлбал, эрүүл мэндийн салбарыг эдийн засгийн хувьд баталгаажуулж, эмч, мэргэжилтнүүдийн хөдөлмөрийн үнэлэмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Юуны өмнө эмч, сувилагчдын цалин хөлсийг төрийн албан хаагчдын нэгдсэн сүлжээнээс гаргаж, улсын эмнэлгүүдийн санхүүгийн бие даасан байдлыг хангах хэрэгтэй байгааг Эрүүл мэндийн сайд асан С.Ламбаа хэллээ. Эм, хүнсний аюулгүй байдлыг хангах асуудлыг хариуцсан бие даасан агентлаг байгуулахгүйгээр эм хүнсний үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлчлүүлэгчдийн эрэлт хэрэгцээнд хяналт тавих боломжгүйг тэрбээр онцлов.

ЭМД-ын тогтолцоо оновчтой зохион байгуулалтад бүрэн гүйцэд орж чадахгүй өдий хүрсэн нь тус салбарын тулгамдаж буй ►

1995 оноос хойших тэтгэвэр,
тэтгэмжийг нэмэгдүүлэх
шийдвэрүүд түлхүү
сонгуулийн өмнөх жил гарч
байснаас үзэхэд нийгмийн
хамгааллын салбар улс
төрийн оноо авах хэрэгсэл
болсныг харж болно

► асуудлуудын нэг. Иймд тус сангийн хөрөнгийг арвижуулах, олон улсын жишгээр хувийн даатгалын компаниуд даатгуулагчийн эрх ашгийг хамгаалахын зэрэгцээ хяналт тавьдаг тогтолцоо бий болгох шаардлагатайг ЭХЭМҮТ-ийн захирал Ш.Энхтөр онцлов. Дурдалгүй өнгөрч болохгүй өөр нэг асуудал бол тус салбарын боловсон хүчнийг ямар ч төлөвлөлтгүй бэлтгэж буй явдал. Улсын хэмжээнд эрүүл мэндийн байгууллагад 50 мянга гаруй хүн ажиллаж байгаа бол анагаахын мэргэжилтэн бэлддэг 10 гаруй хувийн сургууль байна. Анагаахын мэргэжилтэн бэлддэг сургуулиудад бааз эмнэлэгтэй байх шаардлага тавьснаар сургуулиудын тоо цөөрч, чадварлаг боловсон хүчин бэлдэх суурь тавигдана гэдгийг Ж.Чинбүрэн хэллээ.

“Чөлөөлөгдсөн” боловсрол

1990 оноос хойших 10 гаруй жилийн хугацаанд дээд боловсролыг зах зээлийн эдийн засагт нийцүүлэх эрх зүйн үндэс суурийг тавихад чиглэсэн хууль, эрх зүйн актуудыг боловсруулсан байдаг. Үр дүнд нь тус салбарт бүх түвшний засаглалын төвлөрлийг бууруулах, хувийн хэвшилд нээлттэй болгох, сургуулиуд төсвөөс гадна сургалтын төлбөр, хандив, зээл, тусламж зэрэг санхүүгийн олон талт эх үүсвэртэй байх суурийг тавьжээ. Зах зээлийн зарчим боловсролын

салбарт нэвтэрснээр хувийн их дээд сургуулиуд борооны дараах мөөг мэт олширч өдгөө Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулж буй их, дээд сургуулиудын 70 гаруй хувийг эзэлж буй. Өнгөрсөн жилүүдэд их дээд сургуулиудын чанар, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх тодорхой арга хэмжээ авсан ч үр дүн нь хангалтгүй байгааг бүртгэлтэй ажилгүйчүүдийн 30 орчим хувийг дээд боловсролтой залуучууд эзэлж буй илтгэнэ.

Боловсролын тогтолцоонд цогц суурь судалгаанд суурилаагүй, улс төрийн шийдэл давамгайлсан, зохих бэлтгэлийг бүрэн хангаагүй богино хугацаанд хэрэгжүүлэхийг зорьсон шинэчлэлийн бодлого зэрэг хамгийн том асуудал болж байна. Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд

үндэсний түвшний нийт 252 сургалтын хөтөлбөр боловсруулж мөрдсөн боловч эдгээрийн 70 гаруй хувь нь хүчингүй болжээ.

Одоо буй тогтолцоогоор хөдөлмөрийн зах зээл, нийгмийн хэрэгцээг хангаж чадахгүй байна. Сүүлийн 10 гаруй жилийн судалгаагаар их, дээд сургуульд суралцагчдын хамгийн их буюу 20 гаруй хувь нь худалдаа, бизнесийн удирдлагын чиглэлээр суралцаж байгаа бол мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны чиглэлээр хоёр гаруй хувь нь суралцаж байна. Гэтэл зөвхөн манайд төдийгүй дэлхийд ойрын жилүүдэд хамгийн эрэлттэй байх мэргэжил мэдээлэл, технологийн мэргэжилтнүүд бөгөөд өдөр ирэх тусам цахимжиж буй нийгэмд уг салбарыг авч явах чадамжтай хүмүүс дутагдаж байна.

Бүх түвшний сургалтанд цахим технологи ашиглаж, англи хэлийг хоёр дахь хэл болгох, их сургуулийн хотхоныг шинжлэх ухааны парк байдлаар цогцоор нь хөгжүүлэх дорвитой алхам хийх цаг болсныг АН-ын Боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлогын зөвлөлийн дарга Б.Түвшин хэллээ. Ингэснээр шинжлэх ухаан, технологи зэрэг гол салбарын шинэ ололт амжилтын мэдээллийг шуурхай авч дэлхийн эрдэмтэдтэй эн зэрэгцэн хамтран ажиллахын зэрэгцээ Монголын инновацийг гадаадын зах зээлд гаргах ач холбогдолтой болохыг тэрбээр онцолсон юм.

Туршлагагүй бодлого боловсруулагчид гадаадын мэргэжилтнүүдийн амыг харж боловсролын өөрчлөлт хийхийг оролдож байсан нь эл салбарт гарсан хамгийн том алдаа байсныг ШУТИС-ийн ректор асан доктор, профессор Д.Бадарч онцолсон. Боловсролын хөгжлийн стратегийг боловсруулах ажлыг монгол эрдэмтдийн тусламжтайгаар өөрсдийн хүч хөрөнгөөр хийх хэрэгтэй бөгөөд боловсролын өөрчлөлтийг бүхлээр нь харж, системийн сэтгэлгээний үүднээс боловсруулах шаардлагатайг онцлов.

Шинэ тогтолцоонд шилжиж хөл толгойгоо олоогүй байхад барууны орнуудаас импортолсон нийгмийн тогтолцооны загварууд тодорхой дэвшилтэд хүргэсэн ч хөрсөнд бууж чадалгүй бүтэлгүйтсэн нь цөөнгүй. Зарим үзүүлэлтээр бид дэлхийн шилдгүүдтэй эн зэрэгцэхүйц түвшинд хүрсэн хэдий ч нийгмийн голлох салбаруудад реформ шаардлагатай хэвээр байна. ■

Улсын хөгжлийн түвшнийг эдийн засгийн өсөлтөөс дутуугүй илтгэдэг нийгмийн салбарт Монгол Улс өнгөрсөн 30 жилд чамгүй олон сорилттой тулгаржээ.

Б.Түвшин: Нийгмийн дундаж давхаргыг бий болгоё

Б.ТҮВШИН

Нийслэлийн ИТХ-ын төлөөлөгч, 2018 оноос одоог хүртэл Мэргэшсэн нягтлан бодогчдын институтын ерөнхийлөгч бөгөөд УЗ-ийн дарга, АН-ын Үндэсний бодлогын хорооны гишүүн

-Монгол Улс ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд шилжээд 30 жилийн хугацаа өнгөрчээ. Энэ хугацаанд үсрэнгүй хөгжлийн дараагийн шатыг авчрах үндэс суурийг бид найдвартай тавьж чадсан уу?

-Аж үйлдвэржсэн өндөр хөгжилтэй орнуудын хөгжлийн туршлагаас харахад үндсэндээ хөгжлийн дараах гурван шатыг дамжсан байдаг. Үүнд, уул уурхай, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл давамгайлсан анхдагч үйлдвэрлэлийн салбар, хүнд, хөнгөн үйлдвэрлэл давамгайлсан хоёрдогч үйлдвэрлэлийн салбар, үйлчилгээ, өндөр технологи бүхий үйлдвэрлэл давамгайлсан гуравдагч үйлдвэрлэлийн салбар. Эдгээр нь цаагуураа нэмүү өртөг шингээсэн үйлдвэрлэлийг хэр хийж чадаж байна вэ гэдгийг харуулдаг.

Манай улсын үйлдвэрлэлийн хувьд зарим нэг салбарыг эс тооцвол 30 жилийн өмнөх бүтэц тогтолцоо хэвээрээ байна. Товчоор хэлэхэд, бид нэмүү өртөг шингэсэн үйлдвэрлэл хийж чадахгүй байна. Харин хэрэглээ талаасаа бид дэлхийн улс орнуудтай эн зэрэгцэж, өндөр хөгжилтэй орнуудын хэрэглэгчид ямар бараа, бүтээгдэхүүн хэрэглэдэг тэр бүгдийг хэрэглэж байна. Өөрөөр хэлбэл, манай улсын эдийн засаг бол үйлдвэрлэгч, бүтээгч биш хэрэглэгч эдийн засаг.

Ийм бүтэц, тогтолцоог өөрчлөхгүйгээр бид хөгжлийн шинэ шатыг ярих нь утгагүй бөгөөд боломжгүй юм. Иймд төрөөс үйлдвэрлэгч, бүтээгч эдийн засгийн тогтолцоог дэмжсэн бодлого явуулж, үүний үндэс суурь болсон зөөлөн болон хагуу дэд бүтцийг бий болгож чадаж байна уу гэдгээр бид хөгжлийн дараагийн шаг руу орох үндэс сууриа тавьж чадсан эсэх хэмжигдэнэ. Миний хувьд бид энэхүү сууриа тавьж чадаагүй, зөвхөн эхний шангаа

л татаад явж байна гэж үзэж байна.

-Өнгөрсөн 30 жилийн эдийн засаг, бизнесийн орчинд гарсан гол ололт болоод алдаа нь юу байв?

-Мэдээжийн хэрэг хамгийн гол ололт нь өмчийн эрхийн баталгааг бий болгосон явдал. Хүмүүс хувийн өмчтэй болж хөрөнгөө хамгаалах, арвижуулах, өсгөх, захиран зарцуулах эрх чөлөөтэй болсноор өнөөдрийн хөгжлийн үндэс суурь тавигдсан.

-Манай улс эдийн засгийн ардчиллыг хөгжүүлэхэд чухам юу хийж чадалгүй үлдээсэн бэ?

-Эдийн засгийн ардчилалтай орон гэж ямар орныг хэлэх вэ гэдгээс эхэлбэ. Эдийн засгийн ардчиллын талаар судлаачдын янз бүрийн тодорхойлолт байдаг. Миний хувьд аливаа улсын одоо болон ирээдүйн шийдвэр гаргалтад нийгмийн дундаж давхаргын оролцоо хүчтэй, сайн байж чадвал тухайн нийгэм эрүүл саруул, ардчиллын замаар цаашид хөгжиж чадна гэж үздэг онолтой санал нийлдэг. Дундаж давхаргагүй нийгэмд эмх замбараагүй, улс төрийн тогтворгүй байдал үүсэх магадлал маш өндөр. Бидний хийж чадаагүй, цаашид нэн тэргүүнд хийх ёстой ажил бол нийгмийн баг бөх дундаж давхаргыг бий болгох явдал юм.

Дэлхийн түвшинд авч үзвэл, зарим эдийн засагч даяаршилд суурилсан дэлхийн нийлүүлэлтийн өртгийн сүлжээнд өөрчлөлт гарна гэж байна. Учир нь цар тахлын улмаас энэхүү нийлүүлэлтийн сүлжээнд доголдол гарч ажиллагаагүй болсонтой холбоотойгоор хөдөлмөрийн хөлс багатай орнуудад үйлдвэрлэлээ явуулдаг байсан зарим томоохон корпораци эргээд өөрийн оронд үйлдвэрлэлээ явуулж эхэлнэ. Хоёрдугаарт, хиймэл оюун ухаан, автоматжуулалт үйлдвэрлэлд нэвтэрснээр хөдөлмөрийн хөлс багатай орнууд давуу талаа алдаж байгаа тул дэлхийн үйлдвэрлэлийн өртгийн сүлжээнд өөрчлөлт гарна гэсэн хүлээлттэй байна.

-Ирэх 30 жилийн эдийн засгийн хөгжлийн чиг хандлагыг та хэрхэн харж байна вэ?

-Ирэх 30 жилд хүн төрөлхтний хувьд хиймэл оюун ухаан, автоматжуулалт өдөр тутмын амьдралд нэвтэрсэн он жилүүд байх нь тодорхой. Энэ нь хүн ам ихтэй улсуудад ажилгүйдэл, ажлын байрны асуудал дагуулах ч манайх шиг хүн ам цөөтэй улсын хувьд давуу тал болно гэж бодож байна. Тиймээс бид өнөөдрөөс боловсролын бодлогодоо ирээдүйн чиг хандлагыг харгалзан үзэх нь зүйтэй. ■

С.Одонтуяа: Манай эмэгтэйчүүд зоригтой, шантралгүй зүтгэх хэрэгтэй

-Монгол Улс ардчилсан нийгэм, зах зээлийн эдийн засагт шилжээд 30 жилийн хугацаа өнгөрчээ. Энэ хугацаанд үсрэнгүй хөгжлийн дараагийн шатыг авчрах үндэс суурийг бид найдвартай тавьж чадсан уу?

-1992 онд батлагдсан Үндсэн хуульд зааснаар олон тулгуур бүхий чөлөөт эдийн засагтай бол, хувийн өмчийг хүлээн зөвшөөрсөн. Худалдаа арилжааг чөлөөтэй хийх, хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө өмчлөх, хувиараа хөдөлмөр эрхлэх гээд бүх эрх хуулиар зохицуулагдсан. Өнгөрсөн хугацаанд шинэ нийгэм, шинэ тогтолцооны үндэс суурь тавигдсан. Улс төр, нийгэм, эдийн засаг, гадаад харилцаа, баглан хамгаалах гэх мэт бүх тогтолцоо нь бүрдсэн.

Одоо бидэнд засч сайжруулах, улам боловсронгуй болгох, төгөлдөршүүлэх асуудал л чухал болоод байна. XXI зууны хөгжлийг тодорхойлж байгаа зүйл бол шинжлэх ухаан, техник технологийн хөгжил, хиймэл оюун ухаан гээд ярьж байна. Бид хүссэн хүсээгүй энэ хөгжил рүү орно. Хэн түрүүлж байр сууриа эзэлснээр цаашдын хөгжил шалтгаална.

-Ардчилсан хувьсгалаас хойш эмэгтэйчүүдийн нийгэмд эзлэх байр суурь хэрхэн хувьсан өөрчлөгдсөн бэ?

-1990 оны ардчилсан хувьсгалын үйл явцад ч манай эмэгтэйчүүд эрчүүдтэй эн зэрэгцэн тэмцэж явсан. Үүнээс хойш иргэний нийгмийн байгууллагууд олноор байгуулагдаж, улс төр, нийгэм, эдийн засгийн үйл ажиллагаанд эмэгтэйчүүдийн оролцоо нэмэгдсэн. Монгол Улсын нийт хүн амын 50 гаруй хувийг эмэгтэйчүүд эзэлж, таван өрх тутмын нэг нь эмэгтэй өрхийн тэргүүнтэй байна. Эмэгтэйчүүдийн боловсролын түвшин эрэгтэйчүүдийнхээс хоёр дахин илүү байгаа ч ядууралд илүү өртөж байна. Нийгмийн үйлчилгээний салбарт ажиллагсдын 70 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлж байхад дарга нарынх нь 75 хувийг

эрэгтэйчүүд эзэлж байна. УИХ-д нэр дэвшигчдийн 20 хувь нь эмэгтэйчүүд байна гэж заасан нь бас л хангалттай биш юм. Ер нь судалгаагаар шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүд олноороо байгаа улс орон хүний хөгжлийн индексээр дээгүүрт, авлигын индексээр доогуур үзүүлэлттэй байгаа нь харагдсан.

-Аливаа улс орны хөгжлийг бүтээхэд эмэгтэйчүүдийн оролцоо ямар байвал тэгш хүртээмж, оновчтой шийдэл, бодлого гэх мэт зөв хөгжил бүрдэх вэ?

-Нийгмийн бүх салбар болон шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн үүрэг, хариуцлагыг дэмжиж, идэвхжүүлснээр хөгжлийн хурдац нэмэгдэнэ гэж үздэг. Учир нь эмэгтэйчүүдийн аливаад хандах хандлага, бүтээлч сэтгэлгээ, байгалиас заяасан уужуу тайван, нинжин сэтгэл, гоо зүйн мэдрэмж зэрэг нь эрчүүдээс илүү байдаг. Мөн авлигад өртөх, хууль зөрчих үйлдэл, шударга бус үйл ажиллагаанд өртөх нь бага. Дэлхийн бусад оронд сүүлийн үед эмэгтэй удирдагчид олноор төрөн гарч байгаа нь үүнтэй холбоотой.

-Монголын хөгжлийн бодлогод оролцох эмэгтэйчүүдийн байр суурь ирэх жилүүдэд хэрхэн өөрчлөгдөх вэ? Үүний тулд ямар алхмууд хийх хэрэгтэй вэ?

-Манай улс Жендэрийн тэгш байдлын тухай хуультай. Тус хуульд эмэгтэйчүүдийн тэгш эрхийн тухай олон заалт бий. Харамсалтай нь төдийлөн үр дүнтэй хэрэгжихгүй байна. Тухайлбал, УИХ-д нэр дэвшигчдийн дөнгөж 20 хувь нь эмэгтэй нэр дэвшигч байхаар Сонгуулийн тухай хуулиндаа тусгасан. Одоогийн байдлаар аймгийн Засаг даргаар нэг ч эмэгтэй хүн сонгогдоогүй байна.

Эмэгтэйчүүд сонгуульд өрсөлдөхөд санхүүгийн бэрхшээл тулгардаг нь нөлөөлдөг. 2012-2016 оны УИХ 11 эмэгтэй гишүүнтэй байсан. Бид нам харгалзахгүй бүлэг байгуулаад нийгмийн шинж чанартай олон чухал хуулийг батлуулж чадсан. Хүүхдийн эрхийн тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай, Гэр бүлийн хүчирхийллийн тухай, Тамхины тухай, Эрүүл мэндийн даатгалын тухай зэрэг хуулийг батлуулсан.

Нийгмийн суурь нэгж болсон гэр бүлийн тухай хуулиа өөрчилж чадахгүй 20 орчим жил болж байна шүү дээ. Үүнийг өөрчлөхийн тулд сонгуулийн тогтолцоогоо өөрчлөх, улс төрийн намууд эмэгтэй улстөрчдөө дэмжих бодлого барих шаардлагатай гэж хэлэх байна. Мөн манай эмэгтэйчүүд зоригтой, тууштай, шантралгүй зүтгэх хэрэгтэй. ■

С.ОДОНТУЯА
Баянгол дүүргийн
засаг дарга,
Ардчилсан
эмэгтэйчүүдийн
холбооны дарга

АРДЧИЛАЛ ТАЙМС

ҮНДЭСНИЙ ӨДӨР ТУТМЫН ЧӨЛӨӨТ ХЭВЛЭЛ

ӨДӨР ТУТМЫН СОНИНУУДААС ЗАХИАЛГААРАА ТЭРГҮҮЛЭГЧ №1 СОНИН

	Дугаар	Үнэ
УЛИРЛЫН ЗАХИАЛГА	60 – 64	22.000
ХАГАС ЖИЛ	130-132	44.000
БҮТЭН ЖИЛ	260	88.000

Үнэ: 100 ширхэг сонин захиалгын үнэ 2.200.000 төгрөг. Захиалгын мөнгөн дүнг Монгол шууданд төлөх эсвэл “Ардчилал таймс сонин” ТББ-ын Голомт банкны 3215103804 тоот дансанд хийнэ.

Жич: Сонин захиалж буй хүмүүс “Ардчилал таймс” сонин дээр ярицлага, нийтлэлийг үнэ төлбөргүй гаргуулах давуу эрхтэй болно.

WWW.ATIME.MN

ЗАХИАЛГЫГ “МОНГОЛ ШУУДАН” БОЛОН
“АРДЧИЛАЛ ТАЙМС” СОНИНЫ 8810-0061, 9919-5887
УТСААР АВЧ БАЙНА.

Ш.Батбаяр: Өнгөрсөн үегүй ирээдүй гэж байдаггүй

Ш.БАТБАЯР

Ардчилсан
ахмадын
холбооны тэргүүн

-Монгол Улс ардчилсан нийгэм, зах зээлийн эдийн засагт шилжээд 30 жилийн хугацаа өнгөрчээ. Энэ хугацаанд үсрэнгүй хөгжлийн дараагийн шатыг авчрах үндэс суурийг бид найдвартай тавьж чадсан уу?

-Үсрэнгүй хөгжил гэж хэлж чадахгүй. Гэхдээ л хөгжилд хүрэх замаа тавьж чадсан гэдэгт итгэлтэй байна.

-Ардчилал олон оронд байр сууриа алдаж, үндсэрхэг болон популист улстөрчлөд шахагдаж байна. Монголд ч энэ хандлага ажиглагдах боллоо. Ардчиллыг авч үлдэхийн тулд бид юу хийх хэрэгтэй вэ?

-Дэлхий нийтийн уг чиг хандлага Монголд ч лавширч байгаа нь бид тэдэнтэй зэрэгцэн алхах болсны үр дүн. Өөрөөр хэлбэл, даяаршиж байна гэсэн үг. Ардчилал хөгжсөн орнууд туулаад өнгөрсөн алдаа манай улсад давтагдсан нь цөөнгүй бий. Мөн ардчилал биднээс гадна ард иргэд зах зээлийн нийгэмд хэрхэн аж төрөхөд сайн бэлтгэгдээгүй байсан нь нөлөөлсөн байх.

Манайд капиталист нийгмийн суурь байгаагүй нь ардчиллыг бага багаар байр сууриа алдаж буйд нөлөөлсөн хамгийн том шалтгаан гэж бодож байна. Энэ зурвас үед төрийн эрх мэдэлд түрүүлж хүрсэн хэсэг нь хөрөнгө мөнгөний амганд хэт орж жирийн иргэдээсээ тасран хөрөнгөжсөн нь, баян ядуугийн ялгааг өдөр өдрөөр лавшруулж зөрчил үүсгэсэн нь одоо ч даамжирсаар ардчиллыг буруутгах шалтгаан болчихсон. Баяжсан хэсэг улам илүү баяжих шуналдаа хөтлөгдөөд ард түмний хөрөнгийг ил

цагаан хумслах болсон нь том алдаа. Энэ нь ахисаар сонгогчдын саналыг хуурч, худалдаж авах хэмжээнд хүрчихлээ. Аливаа зүйлд хэмжээ хязгаар гэж байх ёстой. Одоо уг алдааг хазаарлах цаг нь ирсэн.

-Тогтвортой хөгжлийн зорилтуудад хүрэх үйл явцыг эрчимжүүлэхийн тулд ямар арга хэмжээ, ажлыг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй вэ?

-Манай орны хувьд тогтвортой хөгжлийн зорилтуудыг биелүүлэхэд саад болж буй гол тээг бол авилга дэндүү газар авсан явдал. Авилгыг зогсоож чадвал аяндаа цэгцэрнэ. Иргэд сонголтоо ухаалаг хийх нь хөгжлийн үндсэн алхам байх ёстой.

-Дэлхий даяар хөгжлийн түвшинг аз жаргалын индексээр хэмжих болсон. Монгол Улсын өнгөрсөн 30 жилийг энэ шалгуур буюу иргэдийн сэтгэл ханамж талаас та хэрхэн үнэлэх вэ? Хөгжлийн бодлогыг цаашид ямар зарчмаар авч явах нь зөв бэ?

-Олон улсад мөрддөг жишгээр л аз жаргалтай эсэхээ тогтоох учиртай. Мэдээж сэтгэл хангалуун айл өрх, иргэд цөөнгүй бий. Жишээ нь хөдөөгийн малчдын ихэнх нь амьдралдаа сэтгэл хангалуун байдаг. Манай улс шиг баян ядуугийн зааг хэт холдсон нөхцөлд дундажлаг гаргасан үзүүлэлт бодит байдалтай зөрөлдөнө. Ажилтай мөртлөө ажилгүйчүүдээс дор ядуу амьдрагсад бий. Төр аль хэсэгт илүү анхаарал хандуулахаа зөв тодорхойлох ёстой. Ямар ч тохиолдолд ажилтай хүн баян биш гэхэд ядуу байхааргүй цалин хөлс авдаг, ахмадууд тэтгэврээрээ амьдарч болдог л хэмжээнд хүргэх ёстой.

-Өнгөрсөн 30 жилд ахмадуудын нийгэмд эзлэх байр суурь хэрхэн өөрчлөгдсөн бэ?

Ахмадуудад хандах нийгмийн хандлага доошилсон гэхэд болно. Ер нь ирээдүйг залууст шилжүүлээд ахмадууд зайгаа тавь гэх маягийн зарчим давамгайлах болсон. Өнгөрсөн үегүй ирээдүй гэж байдаггүй. Улс төр, албан тушаал ахмадуудад чухал биш. Гэхдээ тэдний туршлага, мэдлэг, заавар зөвлөмж зайлшгүй хэрэгтэйг анзаарсан бодлого байх учиртай.

Өндөр хөгжилтэй улс орнуудын парламент, Засгийн газрын гишүүдийн ихэнх нь ахмад настан байдаг нь санамсаргүй биш байх. Тиймээс үүнийг бодох л ёстой. Аливаа зүйлд бяр чадлаас илүү ухаан туршлага нөлөөлдөг. Жор мэдэхгүй ламаас зовлон үзсэн чавганц дээр гэдэг шүү дээ. ■

Н.Лхагвадорж: Сонгуульд идэвхтэй оролцож байж нийгмийг өөрчилнө

-Ардчилсан нийгэмд хандах оюутан залуусын хандлага ямар байна вэ. Тэд ардчилсан нийгмийг ямар байгаасай гэж хүсдэг бол?

-Ардчилал оюутан залуус бидэнд сонголт хийх боломж олгосон. Та хичээвэл зорьсондоо хүрэх бүх боломжийг ардчилсан нийгэм бидэнд өгч байна. Хүссэн сургуульдаа гадаад, дотоод ялгаагүй суралцаж, хүссэн дуу хөгжмөө сонсож, хүссэн хувцсаа өмсөж, дэлхийн хэмжээнд сэтгэж, мөрөөдлөө бүтээх боломжийг олгож байгаа нь ардчилсан нийгмийн давуу тал. Ийм болохоор шинэ үе, орчин үеийн оюутан залуусын энэ нийгмийг харах өнцөг эерэг байдаг болов уу.

Хэдийгээр сонголт хийх, нээлттэй хөгжих, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэхээс эхлээд олон эрх чөлөөг ард иргэдэд өгсөн ч үүний хажуугаар авлига, ёс суртахуунгүй байдлаас үүдэлтэй нийгмийн гарал, эд хөрөнгө, албан тушаалын ялгаварлал газар авч олон нийтийн бухимдал, дургүйцлийг хүргэсээр байна. Хүн бүхэн эрх тэгш эрхтэй, хээл хахууль, авлигагүй, хүн бүр нэгэндээ хүндэтгэлтэй харьцдаг, өрх гэр бүл болгон аз жаргалтай, нийгмийн бухимдалгүй, оюутан залуус бүхэн урам зоригтой суралцаж, хөдөлмөрлөдөг байгаасай гэж хүсдэг.

-Өнөөгийн нийгмийн аль хэсэгт оюутан залуус идэвхтэй оролцоотой байна гэж та боддог вэ?

-Залуусын нийгмийн оролцоо сул байна гэж шүүмжлэх хүмүүс олон болсон. Гэхдээ нийгмийн бүх салбарт гэж ойлгож болохгүй. Миний бодлоор тэдний улс төрийн оролцоо муу байгаа нь үнэн. Үүнийг сонгууль бүрийн үр дүнгээс харж болно. Худал, үнэн нь мэдэгдэхгүй хүн бүр л улстөржиж, нийгэм хар мэдээгээр дүүрсэн энэ үед шинэ үе үүнээс зайлсхийх нь ойлгомжтой. Харин 2020 оны УИХ-ын сонгуульд урьд урьдын сонгуулиас илүү оюутан залуус идэвхтэй оролцоно гэж итгэж байна. Учир нь тэгж байж энэ нийгмийг бид өөрчилнө.

Өнөө үеийн залуус өөрсдийгөө хөгжүүлэх чиглэлээр ном унших, сургалтад хамрагдах, спортын дутуулан секцүүдэд хичээллэх, нийгмийн сайн сайханд чиглэсэн бүлгэм, клубүүдэд идэвхтэй нэгдэж шинэлэг санал санаачилга гаргаж, нийгмийг гэрэлтгэй, эерэг байлгахад чиглэсэн хандлага ихсэж байна.

-Өв тэгш ардчилсан нийгмийг бүтээхэд залуусын оролцоо ямар байх ёстой вэ? Ийм байхын тулд залуус ямар алхмуудыг түрүүлж хийх хэрэгтэй

байна вэ?

-Английн Ерөнхий сайд асан Уинстон Черчилль “Ардчилал бол төгс зүйл биш, гэхдээ хүн төрөлхтөн үүнээс илүү хэлбэрийг олоогүй байна” гэж хэлсэн байдаг. Нэг ёсондоо өв тэгш ардчилал бүрэлдэн бий болно гэдэг хэцүү. Тийм байдалд дөхүүлэхийн тулд залуус өөрсдийн үзэл бодлыг шударга, нээлттэй илэрхийлж, улс төрийн оролцоогоо нэмэгдүүлэх хэрэгтэй. Улс төрийн оролцоо гэхээр жагсаал цуглаан хийж, уриа лоозон барих гэж ойлгож болохгүй. Үндсэн хуулиар олгогдсон дөрвөн жилд нэг удаа тохиох сонгуулиа хөндлөнгийн нөлөөгүйгээр өгдөг болох хэрэгтэй.

-Монголын ирээдүйн хөгжлийг та юу гэж харж байна вэ?

-Би маш өөдрөгөөр хардаг. Бид өндөр хөгжилтэй орнуудын замналаар удаан боловч аажмаар урагшилж л байна. Харин энэ хурдыг түргэтгэх шаардлага зайлшгүй бидний өмнө тулгарч байна.

Ирээдүйд дэлхийн хамгийн өндөр хөгжил, эдийн засаг, хүн амьдрах таатай орчинтой улсаар Монгол тодорно гэдэгт итгэлтэй байдаг. Тэр үед Монгол Улсад авлига, хээл хахууль гэж байдаггүй, хулгай дээрэм гэж үгүй, шорон гэж хүүхэд залуус нь мэддэггүй, хүн бүр хараалын үг хэлдэггүй, хүнд, хөнгөн бүх төрлийн үйлдвэр хөгжсөн, дэлхийн хамгийн шилдэг их сургууль байдаг гээд маш эерэгээр ирээдүйн Монголыг би төсөөлдөг.

Ийм байлгахын тулд дөрвөн жилд олгогддог бодлого тодорхойлогч нарыг сонгох сонголтоо зөв хийж, өөрсдийн амьдралд хандах хандлагаа сайжруулж, хүн бүр хөдөлмөрлөж, бүтээлч сэтгэлгээтэй, баялаг бүтээгч байх шаардлагатай гэж бодож байна. ■

Н.ЛХАГВАДОРЖ

Монгол Улсын
Ерөнхийлөгчийн
дэргэдэх оюутан,
залуусын
хөгжлийн асуудал
хариуцсан ОТБ
зөвлөлийн дарга

Шинэ үеийн нэгдмэл залуус

Монгол Улсын ардчиллын хөгжил дараагийн үедээ ирж байна. Улс орны хөгжилд гар бие оролцож буй залуусын төлөөллөөс өнөөгийн нийгмийн алдаа, оноо болон ирээдүйн Монгол Улсыг цогцлоход тэд хэрхэн ажиллаж байгаа талаарх сэтгэгдлийг хүргэж байна.

Б.ДӨЛГӨӨН: /Эдийн засагч, "Эрүүл хот" төслийн санаачлагч/

Бидний 30 жилд хийж бүтээсэн амжилт их бий. Амжилтаа материаллаг болон материаллаг бус гэж хоёр ангилах хэрэгтэй.

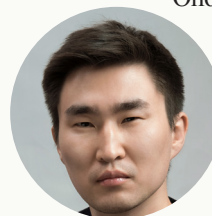
Эдийн засгийн хувьд өмнө нь ЗХУ-аас 100 хувь хараат байсан бол өдгөө дэлхийн 100 гаруй улстай чөлөөтэй худалдаа хийж байна. Материаллаг бус талаас гэвэл монголчууд эрх мэдлийг тайван замаар нэгээс нөгөөд сонгуулиар шилжүүлээд сурчихлаа. 1990 онд таваас доош насны хүүхдийн эндэгдэл 1000 хүүхэд тутам 102 байсан ба өнөөдөр 18 болж буурлаа. Зах зээлийн эдийн засагт хүн өөрөө үнэт капитал учраас энэ нь том амжилт.

Энэ бүхний хажуугаар алдсан зүйл бий. Популизм ихэссэний улмаас бүтээмж өндөртэй салбарт төлөвлөгөөтэй хөрөнгө оруулахын оронд сонгуульд санал авахын тулд мөнгө тараасан явдал гарсаар байна. Төр энэ бүх мөнгийг боловсрол, эрүүл мэндийн салбарын үйлчилгээг сайжруулах чиглэлд зарцуулсан бол өнөөдөр энэ салбарууд хөгжих байсан.

Миний хувьд амьдарч буй хотдоо тулгарч буй асуудлуудыг шийдэхэд хэрхэн хувь нэмрээ оруулж болох талаар үргэлж боддог. Өнгөрсөн өвөл сайжруулсан түлшнээс болж хүний амь нас эрсдэнийг бид мэднэ. Энэхүү эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр "Эрүүл хот" санаачилгыг Оном сангийн тэргүүнтэй хамтран эхлүүлсэн. Одоогоор гэр хорооллын 200 гаруй айлаар явж, угаарын хийг хэмжиж, зөвлөгөө өгч ажиллаж байна.

Монгол залуусын эх орон. Манай нийгмийн хөгжлийн түлхүүр залуусын гарт байгаа. Хийе бүтээе гээд залуучууд нэгдээд, тулгарч буй асуудлаа сайн ойлгож чадвал дараагийн 10 жилд бүгдийг шийддэггүй юм гэхэд өнөөдөр гомдоллоод байгаа олон асуудлыг шийдэж чадна. Миний бие Харвардын их сургуульд хөгжлийн эдийн засгаар сурч байхдаа "Эх орон чинь таны төлөө юу хийж чадах вэ гэж биш, харин та эх орныхоо төлөө юу хийж чадах вэ гэж асуу" гэсэн Жон Кеннидигийн үгтэй самбарын хажуугаар өглөө бүр алхдаг байлаа. Монгол Улсын ирээдүй ямар байх нь залуус бидний нийгмийн оролцооноос ихээхэн хамаарна гэдгийг залуустаа хандан хэлмээр байна.

Б.ИДЭР-ОД: /"Callpro" ХХК, "Faro Edu" ХХК-ийн үүсгэн байгуулагч/

Өнөөдрийн Монгол Улсын эрх чөлөөт, ардчилсан хөгжлийг бидний аав ээжийн үеийнхэн хийж бүтээсэн. Үг хэлэх эрх чөлөө, аюулгүй амьдрал,

дайн дажингүй энхтайван байдлыг бидэнд авчирсанд талархаж байна. Хэдий тийм ч шударга бус байдал, хуулийн тэгш бус хүртээмж, зах зээлийн хуйвалдаан зэрэг нь хүндрэлтэй байдаг. Шударга бус нийгэмд хөгжлийг бүтээх боловсролтой, чадалтай хүн тогтож, амжилттай ажиллаж чаддаггүй. Шинэ эриний хөгжлийн үндэс болсон оюуны бүтээл дээр суурилсан хөгжил, зах зээл, нийгэм, бараа бүтээгдэхүүн хурдацтайгаар гарч ирж чадахгүй л байна. Үүнийг Монголын эдийн засгийн 80 гаруй хувийг уул уурхай бүрдүүлдэг гэсэн тооноос харж болно.

Шударга бус байдлыг зогсоохын тулд залуусын оролцоо хамгийн чухал. Миний хувьд мэдлэг, боловсролтой залуусыг олонд таниулах зорилгоор ажилладаг. Учир нь тэд нийгэмд танигдаж байж өнгөрсөн жилүүдэд санаатай болон санаандгүй байдлаар бий болсон гажуудалтай системийг өөрчлөх том ажлыг хийнэ. ►

► Тиймээс дархлаа сайтай, нураахад хэцүү тогтолцоог өмнөх үеийнхний сүлжээг өөрчилж чадахаасаа өнгөрсөн гэх бууж өгсөн хандлагаа өөрчилье, залуус аа. Хөгжлийн өөрчлөлтийг хийхэд нэг хүн ч асар нэмэртэй. Дуслыг хураавал далай гэдэг шиг залуу хүн бүр сонгуульдаа идэвхтэйгээс гадна зөв оролцож байгаасай гэж хүсэж байна. Залуус бид салбар бүрт ажиллаж орон зайгаа эзлэхгүй бол ирээдүйн 30 жил хэзээ ч засрахааргүй болж хувирах магадлалтай. Ардчилал алдаа оноотой ч, үүсэн бий болсон нь бидний хувьд том аз. Хэрвээ ардчилал гараагүй бол өнөөдрөөс илүү аюултай нийгэмд бид амьдрах байсан. Тийм болохоор залуус өнөөгийн нийгмийг бүхэлд нь засч чадахгүй юм аа гэхэд хөгжлийн суурь болсон шударга, тэгш нийгмийг цогцлоох тэмцлээ зогсоож болохгүй гэж хэлмээр байна

Ч.ЦЭЛМҮҮН:

/Япон улсын Тохоку Их Сургуулийн докторант/

Ардчиллыг олон хүн засаглалын сайн хэлбэр биш харин засаглалын зайлшгүй хэлбэр гэж үздэг байсан. Фрэнсис Фукуямагийн “Ардчилал ялсан, бусад бүх зүйл бүтэлгүйтсэн” гэх

алдарт эшлэл өнөөдөр зохимжгүй мэт. Учир нь Кембрижийн их сургуулийн Ардчиллын Ирээдүйн Төв нь ардчиллын талаарх хүмүүсийн үзэл бодлыг 1995 оноос хойш хэмжсээр ирсэн бөгөөд хамгийн сүүлд 154 улсыг хамарсан тайланд тэд ардчилалд сэтгэл дундуур байгаа тухай илтгэсэн байдаг.

Ардчиллын сэтгэл ханамжийг тайлбарлахад туйлшрал, саажилт, авлига ба хүчгүй байдал яригдах нь бий. Ардчилалд сэтгэл дундуур байгааг хамгийн хүчтэй урьдчилан

таамаглах хүчин зүйлийн нэг авлига юм. Мөн 2017 онд хийсэн олон улсын судалгаагаар ардчиллыг дэмжигчид улам бүр багасч байгааг анхааруулсан бөгөөд ялангуяа залуу хүмүүс сонгуулийн ач холбогдолд төдийлөн анхаарал хандуулдаггүй болохыг харуулсан байдаг. Монгол Улсын хувьд ч ялгаагүй сонгуулийн үеэр залуу хүмүүсийн идэвх оролцооны асуудалтай тулгардаг.

Утгаа ардчилсан нийгмийн үнэ цэн нь өнөөдрийн бидэнд байгаа бүхий л эрхтэй холбоотой. Ардчилал байгаагүй бол та бид ингээд үзэл бодлоо ч илэрхийлэх эрхгүй байх байсан шүү дээ.

Тэгвэл жинхэнэ утгаараа ардчилсан нийгэмтэй улс болохын тулд нийгмийн үнэт зүйлс, капитал нь болсон монгол хүн, ялангуяа залуучуудын хөгжилд төр тал бүрийн хөрөнгө оруулалт хийх хэрэгтэй. Үнэндээ, Монгол Улсын залуучууд бол тоглоомын хохирогчид. Цөөн хүн амтай ч дэлхийн хэмжээнд спорт, урлаг, технологи, шинжлэх ухааны салбарт бид манлайлсаар байна. Дэлхийд манлайлдаг ч эргээд эх орноо харахад залуусын манлайлал төдийлэн харагддаггүй. Залуусын оролцоо гэдэг зүйлээс урьтаж төр засаг залуучуудад сурах, үзэж харах, туршлага хуримтлуулах боломж нөхцлүүдийг чанартай, нээлттэй, тэгш олгох нь нэн чухал. Жишээ нь, боловсролын системд бид хувьсгал хийх хэрэгтэй. Аж үйлдвэрийн дөрөвдүгээр хувьсгал болж, дэлхий том өөрчлөлттэй нүүр тулаад байхад манай боловсролын систем хоцрогдсон хэвээр байна.

Монгол Улс ирээдүйд эрүүл иргэнтэй, амьдралын дундаж наслалт нэмэгдсэн, хүн амын цалингийн дундаж орлого одооныхоос хэд дахин нэмэгдсэн, хувийн бизнесийг төрөөс хөхиүлэн дэмжиж, эдийн засгийн эргэлт нь зөвхөн байгалийн баялаг бус монгол хүний оюунаар бүтээгдэж

үнэлэгддэг байхаар төсөөлж байна. Монгол Улсад лидерийн чадвартай, журамт хүмүүсээс бүрдсэн төр засаг байж, үндэсний урт хугацааны бодлоготой мөн хариуцлагын тогтолцоотой улс болж хөгжинө гэж би төсөөлдөг.

П.ТЭМҮҮЖИН /Тэжвондогийн олон улсын хэмжээний мастер/

Монгол Улс чөлөөт зах зээлд шилжсэн нь залуус биднийг хариуцлагад улам ихээр сургаж байна.

Өмнөх нийгэмд тухайн хүн насанд хүрээд хийх ёстой зүйл нь тодорхой байдаг байсан бол одоо хүн юу ч хийсэн эрх чөлөөтэй болсон. Тиймээс хэн хичээж, хөдөлмөрлөж, сэтгэж чадаж байна, тэр амжилтад хүрнэ, аз жаргалтай, өөрийнхөөрөө амьдарна. Энэ хэрээрээ тухайн хүн нийгмийн өмнө хариуцлага хүлээх учиртай. 1990 оноос өмнө ард иргэд өөрт ногдсон ажлыг, өөрт ногдсон хариуцлагын хэмжээгээр л хийдэг байсан бол өнөөдөр эрх чөлөөнийхөө хэрээр хариуцлагатай байх хэрэгтэй болсон.

Тиймээс залуус маань хариуцлага, эрх чөлөө хоёроо дэнслэн өөрт байгаа бүх хүчээ дайчилж чадвал өнөөгийн нийгэмд боломж үргэлж нээлттэй байдаг. Миний хувьд өөрийнхөө хэмжээнд хөдөлмөрлөж, Монголынхоо нэрийг олон улсын тавцанд гаргаж байна. Үүнээс гадна хувь хүний хөгжилдөө анхаарах юм бол аль ч улсын, ямар ч хүнтэй нэг баг болж амжилттай ажиллаж чадна. Ингэснээр залуус бид өмнөх үеийнхний зохисгүй үйлдлийг зогсоож, өөрсдийн хүссэн нийгмийг бүтээнэ гэдэгт итгэлтэй байна. ■

Шинэ үеийнхнээр сонин юу байна даа... 🙌

Тэд ингэж бодож байна

Нийгэм солигдох үед монголчууд цахилгааны асуудалтай буюу Монголын хаана ч өдөрт хэдэн цагаар ч тог тасардаг байсан. Мөн картын бараа гэж нэрлэгддэг хэдхэн төрлийн хүнсний бүтээгдэхүүн хэрэглэж байв. Үүнд, мах, гурил, будаа, есийн тос, давс, элсэн чихэр, үзмийг өөрт ногдсон карт

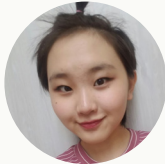
дээрээ бичилт хийлгүүлэн худалдаж авдаг байлаа. Харин өнөөдөр тог, цахилгаан үргэлжийн мөнхөд мэт, олон төрлийн хүнсний бүтээгдэхүүн хэзээ ч дуусахгүй мэт нийгэмд амьдарч байна, бид. Тэгвэл 2020 оны өсвөр насны хүүхдүүд 1990-ээд онд очвол хэрхэн амьдрах байсныг сонирхлоо.

Э.Намуун-Уянга, 19 нас

Хэзээ ч хамаагүй тог тасардаг байсан бол би харанхуйд бүжиглэх байсан. Энгийн үед олдоод байдаггүй завшаан учраас сул зайнд ганцаараа бүжиглэнэ, дуулна. Утасныхаа цэнэгийг дуустал найзуудтайгаа ярина. Лааны гэрэлд хичээлээ хийхгүй.

Хоолны хувьд гурилтай, будаатай шөлтэй хоол, хар шөл гэх мэт хоол л хийх юм байна. Өнөөгийнх шиг төрөл бүрийн орцгүй гэхээр хэцүү л юм. Ядаж тахианы мах нэмэхгүй юм уу. /инээв/

Гэхдээ одоо ийм биш шүү дээ. Эдгээрийг өөр дээрээ төсөөлөхөд яагаад аав, ээж минь ардчиллын талаар эерэг бодолтой байдаг, харин өвөө, эмээ өөр бодолтой байдгийг ойлгож байх шиг. Хөгшин настай хүмүүс биднийг залуу байхад цаг сайхан байсан гэж ярьдаг. Заримдаа сонсохоор өнгөрсөнд очоод нэг өдөр байхыг хүсдэг шүү. Өнгөрсөнд үргэлж амьдрах биш, нэг өдөр байна гэсний учир нь одоогийн нийгэм маань бидэнд бүх зүйл дээр хангалттай олон сонголт олгодог учраас тэр. Хувцас загвар, кофе шоп, унших ном, хоолны орц, очих газар, сурах чиглэл гээд бүх зүйлийг би хүссэнээрээ хийж болно.

Л.Анужин, 18 нас

Би найман настай байхдаа Өмнөговь аймгийн Даланзадгад суманд зуны амралтаараа очиход долоон хоногт хэдхэн цаг л тогтой байдаг байсан. Тэр үед би гэгээтэйд нь ном уншиж, гадаа тоглож цагийг өнгөрөөдөг байсан нь амьдралын зөв хэвшил юм шиг санагдсан.

Харин хоолны хувьд мах гурилтайгаа байхад монгол хүн үхдэггүй гэж манай эмээ байнга хэлдэг. Үнэн. Махаа татаад давсаар амтлаад гуриланд боогоод шарвал хуушуур, жигнэвэл бууз, чанавал банш. Дургүй хүрвэл салгаад цуйван, ус хийгээд лапша. Миний амьдралын эхний арван жил тарчигхан гэмээр өнгөрсөн. Харин өнөөдөр хүмүүсийн амьдрал эрс дээшилсэн. Алдаа, оноо байгаа ч үеийн Засгийн газрын авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ өнөөдрийн Монгол Улсыг бүтээсэн.

Б. Ирмүүн, 19 нас

Өдөр бүр тоггүй байвал надад нэг л хоосон, нүд чихгүй юм шиг санагдаж байна. Хэрвээ үнэхээр ямар нэгэн гажуудлаас болоод тог байнга тасарвал тэр үеэр гэр бүл эсвэл найзуудаараа уулзаж амьд харилцаа үүсгэнэ. Цагийг аль болох зугаатай өнгөрөөнө.

Хэдхэн төрлийн хүнсний бүтээгдэхүүн өгнө гэхээр... яагаад гэж асуумаар байна. Харин өнөөдөр бид ардчиллын төлөө тэмцсэн өвөө эмээ нарынхаа ачаар орчин үежсэн, бүх зүйл нь нээлттэй нийгэмд амьдарч байгаа нь үнэхээр аз юм аа.

С.Самбалхүндэв, 19 нас

Социалист нийгмээс ардчилал руу шилжих үед хүмүүс картын бараагаар амьдардаг байсан гэж би сонссон. Тийм болохоор тог, цахилгаангүй, сонголтгүй хүнсний бүтээгдэхүүнээр амьдарч чадахын хувьд чадна. Тухайн үеийн олон улсын нөхцөл байдал, хүмүүсийн ялангуяа залуусын эрх чөлөө, сайхан амьдралыг хүссэн эрмэлзэл гээд олон зүйл нөлөөлсний хүчинд өнөөдөр дээрх байдал өөрчлөгдсөн гэж бодож байна.

З.Эрхэмбаяр, 17 нас

Ready Player One киноны

өдөр тоглоомоо тоглож

хүмүүс. Тиймээс заримдаа хүчээр ч

байтугай завсарлага /тог тасрах/ авахад гэмгүй. Харин ч аврал болж мэдэх юм. Гэхдээ цахилгаан хэрэгсэл, тэр тусмаа гал тогооны хэрэгсэлгүй удаан байна гэвэл хэцүү юм байна.

Цахилгаан, технологийн хөгжлийг орос ах нарын барьж байгуулсан дэд бүтцийн ач гэж бодож байна. Харин олон нэр төрлийн хүнсний хувьд бол ардчилал ялж бүх юм эрх чөлөөтэй болсонтой холбоотой байх. Мөн манай улс бусад улс орны адил олон улсын худалдаа арилжаа аажим нээлттэй болсноор өдийг хүрсэн гэж боддог.

Ардчилсан Монголын анхны үйл явдлууд

Анхны хувьцаат компани

1992 оны 2-р сарын 7-нд Монгол Улсын “Монгол Шаазан” үйлдвэрийн хувьцааг анх нийтэд худалджээ. Уг үйлдвэрийн хувьцааг Монголын Хөрөнгийн Бирж арилжаалж, нэг сая төгрөгийг иргэдээс босгожээ. Мөн тухайн үед Засгийн газрын өмч хувьчлалын бодлогын хүрээнд 475 улсын үйлдвэрийн газрыг хувьцаат компанийн хэлбэрт шилжүүлэн, тэдгээрийн нийт 8.2 тэрбум төгрөгийн үнэлгээ бүхий 96.1 сая ширхэг хувьцааг Монголын хөрөнгийн биржээр дамжуулан иргэдэд хөрөнгө оруулалтын эрхийн бичгээр эзэмшүүлсэн. Үүний дүнд нийт хүн амын 52 орчим хувь буюу 1.2 сая хүн хувьцаа эзэмшигч болжээ.

Үнэт цаасны анхдагч зах зээлийн арилжаа явагдав. 1992.02.07

Анхны гар утас

Монголд анхлан Motorola, дараа нь Siemens маркийн гар утаснуудыг худалдаалдаг байжээ. Тодруулбал, Монголын анхны үүрэн телефон холбооны оператор компани болох “Мобиком” корпораци 1997 онд Seimens S4 гар утсыг 495 ам.доллараар буюу тухайн үеийн долларын ханшаар бодвол 250 мянган төгрөгөөр худалдаалдаг байв. 1997 онд гар утас нэвтэрхэд зарим иргэн гар утсаа хадганд боон нандигнадаг байсан түүхтэй.

Монголчуудын хэрэглэсэн анхны гар утасны нэг Seimens S4. 1996 он

Анхны интернэт хэрэглэгч

1993 онд Датаком компанийн ажилтнууд Монголын интернэтийн анхны хэрэглэгчид болж байв. Тодруулбал, тэд мэйл хаягийг Монголд анх удаа оруулж ирэхээр ажиллаж байсан бөгөөд нэг жилийн хугацаанд туршиж үзсэнээр 1994 онд Монголд анх удаа и-мэйл албан ёсоор нэвтэрсэн түүхтэй. Тухайн үед интернэтэд холбогдоход нэг минутын таван ам.доллар төлдөг нь үнэтэй тусдаг байжээ. Иймд Датаком компанийн баг тухайн өдөрт Монголоос явуулах ёстой бүх и-мэйл хаягийг цуглуулан хоногийн 24 цагийн ердөө 10 минутад интернэтэд холбогдон хүмүүсийн мэйлыг явуулахаас гадна ирсэн мэйлийг цуглуулдаг байв. Үүний дараа 1996 оны нэгдүгээр сарын 17-нд вэб хуудас нээгдсэнээр интернэтийн хэрэглээ хязгаарлагдмал бус болсон.

Интернэтийн байнгын холболттой болсон өдөр. Датакомын инженер Ш.Батцолмон Интернэтийг зочиддоо танилцуулж байна 1996.01.17

Монголын анхны чөлөөт сонгогчид

Нийслэлийн зүүн дүүргийн 45 дугаар хэсэгт 13 дугаар хорооны иргэн 73 настай Н.Хандаахүү гуай, сонгогчийн үнэмлэх гардан авсан 18 настай Б.Ёндонпэрэнлэй нар Монголын анхны чөлөөт ардчилсан сонгуульд хамгийн түрүүн саналаа өгсөн хүмүүсийн нэг байв. “Биднийг эхэнд нь өг гэж хэн ч шаардаагүй ч хөгшин гэж хэвтэлгүй, өөрийн эрхгүй саналаа өгөхөөр ирлээ” гэж Н.Хандаахүү гуай өгүүлж байжээ. 1990 оны долоодугаар сарын 29-нд монголчуудын түүхэнд анх удаа чөлөөт ардчилсан сонгууль болсон бөгөөд 15:00 цагийн байдлаар улсын хэмжээгээр сонгогчдын 80 орчим хувь нь саналаа өгчихсөн байсан гэж “Ардын Эрх” сонины 1990 оны долоодугаар сарын 31-ний өдрийн дугаарт онцолжээ.

Чөлөөт, ардчилсан сонгуульд оролцож буй нь. 1990.07.29

Дараагийн "аннхдагч" юу байх вэ?

"World Plus" дижитал сэтгүүлийн платформыг үүсгэн байгуулагч Х.Эрдэнэбаяр

Ирэх жилүүдэд Монголын технологийн салбарт жилдээ 100-500 сая долларын борлуулалттай, тэрбум долларын үнэлгээтэй компани гарч ирээсэй гэж чин сэтгэлээсээ хүсэж байна. Зөвхөн хүсэх нь хангалтгүй учраас энэ хүслийг биелүүлэх нэг компани нь байхын тулд манай баг хичээнгүй хөдөлмөрлөж байна. Технологийн бизнесийн гол хөдөлгөх хүчин зүйл нь хөрөнгө оруулалт, мөнгөний эх үүсвэр байдаг учраас Монголын хөрөнгийн бирж цэгцтэй зөв ажиллаж эхлээсэй. Эцэст нь, монголчууд бид соёлтой болцгооё гэж нийтээс нь хүсмээр байна. Хувь хүний соёл, компаний соёл, улсын соёл гэсэн гурван зүйлээс тухайн улсын хөгжлийг дүгнэж болдог.

"Өөжин мед" эмнэлгийн координатор Б.Ундраа

Ардчилал бидний амьдралд нэгэн томоохон өөрчлөлтийг өгсөн бөгөөд нийгмийн бүхий л давхарга, салбарт өөрчлөлт авчирсан. Эрүүл мэндийн салбарт тулгамдсан олон асуудлыг шийдсэн. Гэхдээ шийдвэрлэж чадаагүй зүйлс бий. Интернэт нэвтрэн харилцаа холбоо сайжирсан энэ үед өвчтөний нэгдсэн мэдээллийн сан Монголд анх удаа бий болоосой гэж хүсэж байна. Ингэснээр эмч нар өвчтөний түүхийг харах боломжтой болно. Өвчний түүхийг мэдсэнээр дараагийн оношилгоо, эмчилгээнд чухал ач холбогдолтой юм. Нөгөө талаараа эмч нарын эмчилгээний үр дүнг хянах боломжтой болно.

"Route 22" ресторан, "Zoma kitchen & bar"-н үүсгэн байгуулагч Н.Болормаа

Ирээдүйд дараах хоёр салбарт "анх удаа" гэсэн зүйл бий болоосой гэж хүсэж байна. Нэгдүгээрт, гэрийн ажлыг илүү хөнгөвчлөх, автоматжуулах. Үйлдвэрлэл төдийгүй харилцаа холбооны салбарт дижитал шилжилт эрчимтэй хийгдэж буй ч ахуйн хүрээнд буюу гэрийн ажлыг хөнгөвчлөх тал дээр сүүлийн 20-30 жил дорвитой шийдлүүд гараагүй санагдаж байна. Эмэгтэйчүүд гэрийн дийлэнх ажлыг хийдэг хэвээрээ. Энэ чиглэлээр автоматжуулалт хийгдэж гэрийн ажилд зарцуулах цаг, хөдөлмөр хэмнэгдсэнээр эмэгтэйчүүдийн ажил, бизнес эрхлэх боломж сайжирч улмаар нийгмийн хөгжилд гар бие оролцох боломж нь нэмэгдэнэ. Хоёрдугаарт, нягтлан бодох бүртгэл чиглэлээр. Орлого авах буюу падаан гараар шивдэг ажлыг ойрын хугацаанд автоматжуулах нь нягтлангуудын цагийг хэмнэж, ажлын бүтээмж дээшлэх, улмаар ААН-үүдийн цалингийн зардал багасах боломжтой.

Youth opportunities ОУБ-ын Төв Ази хариуцсан зохицуулагч Ч.Золзаяа

Стандарт бүхий ёс зүйтэй залуучуудыгаа дэмждэг Төртэй, түүнийг хэрэгжүүлдэг зөв, хүртээмжтэй цогц бодлого ирээдүйд Монгол Улсад хэрэгжинэ гэдэгт итгэлтэй байна. Залуучуудын баялаг бүтээх үйлийг бодлогоор дэмжиж чадвал эдийн засгийн тэлэлтийг дор бүрнээ бүтээлчээр, хурдтайгаар бий болгож чадна.